

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5843

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№4. 2017
(Частина 1)

Черкаси – 2017

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009**

Журнал розрахований на економістів, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України від 15 квітня 2014 року № 455.

Випуск № 4 (Частина 1) наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія економічні науки рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 3 від 14.12.2017 року).

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), індексується Google Scholar.

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н., проф. (головний редактор); *Босчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корновенко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., проф. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., доц.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Десятов Т.М.*, д.пед.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Кукурудза І.І., д.е.н., проф. (відповідальний редактор напряму «Економічна теорія»); *Процаликіна А.М.*, к.е.н., доц. (відповідальний секретар напряму «Економічна теорія»); *Назаренко С. А.*, д.е.н., проф. (відповідальний редактор напряму «Менеджмент та економічна безпека»); *Зачосова Н.В.*, к.е.н., доц. (відповідальний секретар напряму «Менеджмент та економічна безпека»); *Андрусак В. М.*, к.е.н., доц.; *Врубель Ю.* д.е.н., проф. (Польща); *Волейшо Я.*, д.е.н., проф. (Польща); *Єжі Веславські*, д.е.н., проф. (Польща); *Єфіменко Н.А.*, д.е.н., проф.; *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., доц.; *Пасека С.Р.*, д.е.н., проф.; *Петрова І.Л.*, д.е.н., проф.; *Прямухіна Н. В.*, д.е.н., *Пузіков В.В.*, д.е.н., проф. (Білорусь); *Соловійов В.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Шпильова В.О.*, д.е.н., доц.; *Андрусак В. М.*, к.е.н., доц.

Адреса редакційної колегії:

18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра менеджменту та економічної безпеки, тел. (0472) 54-47-67,
web.-сайт: www.ejournal.cdu.edu.ua
e-mail: natazachosova@ukr.net

МЕНЕДЖМЕНТ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 336.221

ГОНТА Олена Іванівна,

д.е.н., професор, директор Навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету, м. Чернігів, Україна
e.gonta@ukr.net

ЖАВОРОНОК Артур Віталійович,

асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна
artur.zhavoronok@ukr.net

ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті проаналізовано сучасний стан та практику функціонування податкової системи України, а також визначено на цій основі основні проблеми податкової системи України системного характеру і вироблено основні рекомендації щодо реалізації ключових напрямків податкової реформи в найближчій перспективі.

Ключові слова: податки; податкова система; податкове законодавство; податкова реформа; Державний бюджет України; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; податок на прибуток підприємств; Податковий кодекс України.

Постановка проблеми. В сучасних умовах докорінних трансформацій суспільно-економічної системи України загострюється питання вдосконалення державних важелів впливу на забезпечення інституціонального базису таких перетворень. Одним з ключових напрямів таких трансформацій розглядається реформування податкової системи. Адже саме від механізму організації оподаткування залежить акумулювання доходів державного бюджету, як фінансової основи національного відтворювального процесу та обов'язкової умови задоволення суспільних потреб. Особливої актуальності набувають питання відповідності існуючої податкової системи завданням розвитку суспільства в періоди концентрації кризових явищ в економіці країни.

На жаль, протягом останніх років, спостерігається суттєве погіршення соціально-економічної ситуації в країні, що обумовлено цілим рядом ендогенних та екзогенних чинників. До перших правомірно віднести політичну нестабільність та відсутність єдності окремих гілок влади щодо стратегії розвитку країни, фрагментарність реформ, які намагаються проводити одночасно в принципово важливих сферах забезпечення життєдіяльності суспільства, неоднозначні за прогнозованими наслідками процеси децентралізації адміністративно-територіального устрою країни тощо. Екзогенні чинники пов'язані, насамперед, з тією геополітичною ситуацією, що склалася під впливом подій на Сході України та у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим. Виникає замкнене коло, адже кризові явища в економіці гальмують вирішення гострих питань сьогодення унеможлижують задоволення зростаючих потреб населення країни у суспільних благах (охорона правопорядку, утримання армії, реформування сфер освіти та охорони здоров'я тощо).

З іншого боку, оздоровлення економічної системи не можливе без успішного виконання фіскально-розподільчих функцій податкової системи, проте останнє передбачає існування цілісності та керованості національного господарства, тоді як в

сучасних умовах ми спостерігаємо наявність дискретності у площині суб'єктів управління на макроекономічному рівні. Виходячи з окресленого, проблеми аналізу сучасного стану податкової системи та визначення можливих напрямів її вдосконалення є для України не менш актуальними, ніж у початковий період формування ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних наукових досліджень і публікацій. Грунтовний внесок у розробку теоретичних та практичних питань становлення національної податкової системи та податкового регулювання економіки здійснили відомі науковці В. Андрущенко, О. Василик, В. Вишневський, Ю. Іванов, І. Луніна, О. Олійник, А. Соколовська, І. Філон, Л. Шаблиста, К. Швабій та І. Янжула та інші, досліджуючи складність та суперечливість побудови податкової системи, специфіку національного законотворчого процесу у цій сфері, ментальні особливості як суб'єктів формування податкової політики, так і та суб'єктів її реалізації. Проте подальше дослідження проблем реформування податкової системи як наслідок недоліків діючого податкового законодавства є необхідним сучасному етапі розвитку України..

Мета та завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування доцільності проведення заглибленого аналізу сучасних проблем функціонування податкової системи України для конкретизації основних шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кожній державі податкова система є однією з основ функціонування економіки. Вона забезпечує як фінансову безпеку країни, так і впливає на рівень економічного зростання суб'єктів господарювання. Ефективність функціонування податкової системи залежить від правильності її побудови та від рівня організації роботи центрального органу виконавчої влади у сфері оподаткування. Одним з основних завдань діяльності Державної фіскальної служби України являється «безумовне забезпечення виконання показників наповнення бюджету». Дійсно, податкові надходження складають лівову частку доходів бюджетів усіх рівнів, при цьому тенденції зростання надходжень беззаперечні (табл. 1) [6; 7].

Таблиця 1

**Аналіз динаміки податкових надходжень до Державного бюджету України
за 2014-2016 роки**

млн. грн.

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,-) звітнього періоду до	
				2014 року	2015 року
Податкові надходження, в тому числі:	280178	409418	503879	223701	94461
ПДВ	189241	246858	329911	140670	83053
Відшкодування ПДВ	- 50216	- 68405	- 97405	- 47189	29000
Податок на доходи фізичних осіб	12646	45062	59810	47164	14748
Акцизний податок	44941	63111	90122	45181	27011
Податок на прибуток підприємств	39942	34776	54344	14402	19568
Плата за користування надрами	18199	36990	39699	21500	2709
Мито	12389	39881	20001	7612	-19880
Неподаткові надходження	68355	120006	103635	35280	-16371
Всього	348533	529424	607514	258981	78090

Як видно з табл. 1, протягом аналізованого періоду доходи Державного бюджету України зросли на 257137 млн. грн. (72,44%). З цієї суми 223701 млн. грн. склали саме податкові надходження. Неподаткові надходження до державного бюджету зросли на 35280 млн. грн. (51,61%).

Загалом за аналізований період збільшилася кількість надходжень за всіма основними податками. Пояснити це можна зменшенням кількості податків, що справляються та ефективним спрощенням системи оподаткування обліку і звітності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Більше, ніж у два рази зросли доходи від справляння акцизного податку та доходи від користування надрами. Майже в 4 рази (3,72%) зросли доходи від оподаткування прибутку громадян (табл. 2).

Таблиця 2

**Структура податкових надходжень до Державного бюджету України
за 2014-2016 роки**

%

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,-) звітного періоду до	
				2014 року	2015 року
Податкові надходження, в тому числі:	80,4	77,3	82,9	2,5	5,6
ПДВ	39,9	33,7	38,3	-1,6	4,6
Податок на доходи фізичних осіб	3,6	8,5	9,8	6,2	1,3
Акцизний податок	12,9	11,9	14,8	1,9	2,9
Податок на прибуток підприємств	11,5	6,6	8,9	-2,6	2,3
Плата за користування надрами	5,2	7	6,5	1,3	-0,5
Мито	3,6	7,5	3,3	-0,3	-4,2
Неподаткові надходження	19,6	22,7	17,1	-2,5	-5,6
Всього	100	100	100	-	-

У 2014 році річний план наповнення Державного бюджету України за рахунок всіх можливих законодавчо дозволених джерел формування державного бюджету було виконано на 94,4% (невиконання запланованих показників бюджетних надходжень становило більше 21,0 млрд. грн.). Натомість, вже в наступному 2015 році річний план було перевиконано на 3,5%, а у 2016 році план було виконано на 101,2%. В табл. 3 наведено стан виконання плану податкових надходжень за основними видами податків [6; 7].

Таблиця 3

**Аналіз стану виконання планових показників податкових надходжень
до Державного бюджету України за 2014-2016 роки**

млрд. грн.

Показник	2014 рік			2015 рік			2016 рік		
	План	Факт	+/-	План	Факт	+/-	План	Факт	+/-
ПДВ	149,9	189,2	-10,9	-	246,8	-	-	329,9	-
Податок на доходи фізичних осіб	14,1	12,6	-1,5	42,6	45,1	+2,5	56	59,8	+3,8
Акцизний податок	44,9	44,9	0	60	63,1	+3,1	81,8	90,1	+8,3
Податок на прибуток підприємств	40,2	39,9	-0,3	36,9	34,8	-2,1	48,5	54,3	+5,8
Плата за користування надрами	20,3	18,1	-2,2	41,8	36,9	-4,9	58,1	39,7	-18,4
Мито	15,7	12,4	-3,2	-	39,9	-	-	20	-

Найбільшу частку займає податок на додану вартість в структурі податкових надходжень до Державного бюджету України. Протягом 2014-2016 років надходження податку на додану вартість в Державний бюджет України зросли з 189,2 млрд. грн. до 329,9 млрд. грн. (74,33%). Зауважимо, що податок на додану вартість – це найбільш значущий податок в структурі податкових надходжень. Так, у 2014 році надходження від справляння ПДВ склали 57% усіх податкових надходжень. У 2015 році частка податку на додану вартість скоротилася до 55%, а у 2016 – до 52%. Збільшення надходжень від податку на додану вартість відбувається, в першу чергу, через зростання обмінного курсу гривні до іноземних валют, що в свою чергу викликає дорожчання товарів і, як наслідок, збільшення податкових надходжень.

Протягом останніх років відбулося значне зростання значення податку на доходи фізичних осіб в структурі Державного бюджету України. Так, якщо у 2014 році значення податку на доходи фізичних осіб займало всього 4% в структурі податкових надходжень,

то у 2016 році вже 10%. Фактичне справляння податку на доходи фізичних осіб перевищило заплановане на 3,8 млрд. грн., порівняно з 2014 роком спостерігається збільшення фактичного справляння на 47,2 млрд. грн. у 2016 році. Проте таке зростання викликане не економічними причинами, а перерозподілом коштів між державним і місцевими бюджетами, а саме, частковим зарахуванням надходжень податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету. Раніше ці кошти надходили до місцевих бюджетів.

Ключовим недоліком механізму оподаткування доходів громадян в Україні, що в часи фінансової нестабільності може призвести до соціальних заворушень, є зрівняння в застосуванні податкових ставок. На наше переконання, цей про олігархічний підхід до прибуткового оподаткування є вкрай негативним, адже статистичні дані свідчать, що в українському суспільстві понад 90% населення мають низькі доходи, а лише біля 10% надвисокі [3, с. 30]. Тому, без перебільшення, можна стверджувати, що, завдяки єдиним ставкам податку на доходи фізичних осіб 2016 року, громадяни України з порівняно невисокими доходами стали сплачувати податок за тих співвітчизників, доходи яких є значно вищими.

Податкові надходження від оподаткування прибутку підприємств досягли свого мінімуму у 2015 році (34776 млн. грн.). Разом з тим, вже наступного 2016 року податкові надходження від оподаткування прибутку підприємств значно зросли і становили 54344 млн. грн. Проте вважаємо, що це спричинено не стільки позитивними зрушеннями в економіці України, скільки девальвацією національної валюти, яка протягом досліджуваного періоду знецінилася більш ніж у три рази.

Натомість результатом зміни фіскальної політики держави стало зростання надходжень податків від доходів фізичних осіб, як (доходи) стабільно демонстрували зростання, а протягом 2015-2016 років навіть перевищили надходження від підприємств. Якщо розглядати місце доходів від оподаткування прибутку підприємств в структурі податкових надходжень до Державного бюджету України, то також можна зазначити, що частка досліджуваного податку постійно знижується. Частка доходів від прибутку підприємств в Державному бюджеті України невпинно зменшується, таким чином даний вид податку поступово втрачає свою значимість для держави.

Аналіз політики доходів бюджету за 2016 рік свідчить про те, що зростання податкових надходжень від внутрішніх податків на товари та послуги можливе за умови розширення внутрішнього ринку та відповідно внутрішнього попиту в країні. Зростання обсягів надходжень від податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств можливе за рахунок розширення бази оподаткування, внаслідок чого можливе зниження рівня тінізації економіки. Зниження обсягів надходжень митних платежів можна обґрунтувати тим, що відбулось зменшення обсягу імпорту в Україну та повільними темпами виходу на зовнішні ринки [2].

Отже, податкові надходження займають найбільшу питому вагу у структурі доходів бюджету. Протягом аналізованого періоду доходи Державного бюджету України зросли на 257137 млн. грн. (72,44%). З цієї суми 223701 млн. грн. склали саме податкові надходження. Неподаткові надходження до Державного бюджету зросли на 35280 млн. грн. (51,61%). Загалом за аналізований період збільшилася кількість надходжень за всіма основними податками. Пояснити це можна зменшенням кількості податків, що справляються та застосуванням спрощенням системи оподаткування обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності. Більше, ніж у два рази зросли доходи від справляння акцизного податку та доходи від користування надрами. Майже в 4 рази (3,72%) зросли доходи від оподаткування прибутку громадян.

Аналіз функціонування сучасної податкової системи України показав, що їй притаманна низка суттєвих недоліків, а саме: витрати платників лишаються надмірно високими на вимогу податкового законодавства, відсутнє стабільне регулювання щодо оподаткування, а діюча нормативно-правова база залишається непрозорою та заплутаною, неодноразове оподаткування (оподаткування доходу, доданої вартості, справляння

акцизного податку, обов'язкові відрахування до спеціальних фондів), застосування для деяких податків високих ставок, надмірний фіскальний вплив податкової системи стримує економічну активність та створює несприятливі умови для підприємництва.

Ринкова економіка висуває необхідність створення такої податкової системи, яка буде передбачати: комплексний підхід; формування сукупності податків за цілеспрямованим підходом; визначення податкового потенціалу як держави, як і регіонів; формування цілісної та несуперечливої правової основи.

Наскільки цілеспрямовано вирішено комплекс завдань залежить ефективність податкової системи, пов'язано, насамперед, з керованістю економіки, розвитком виробництва, підвищення рівня життя населення. Негативно впливають на розвиток підприємництва та економіки в цілому дестабілізуючі фактори, які до цього часу в ній існують багато.

Формування діючої податкової система в Україні відбувалось протягом багатьох років. Нажаль, вона не в повному обсязі відповідає вимогам сьогодення та є недосконалою. В даний час існують певні неузгодженості та протиріччя окремих норм законодавчої бази у сфері оподаткування. Все це зводиться до того, що рівень податкового навантаження на платників податків необхідно зменшувати.

З однієї сторони, спостерігається значне податкове навантаження, велика кількість податків, які не всі підприємства в спроможні сплатити, а з іншої сторони, безсистемне надання пільг, плинність податкового законодавства, ухилення від сплати податків тощо.

Нерівномірний податковий тиск створює дисбаланс у податковій системі України, який може призвести до зростання рівня тонізації економіки, зниження податкових надходжень, ухилення від сплати податків. Диспропорції податкової системи активно проявилися з початком фінансово-економічної кризи в Україні. Вони поставили на рубіж бюджетоутворюючі галузі: зниження попиту на ринках, хаос на валютному ринку. На сьогодні нормативно-правове регулювання податкової системи в Україні здійснюється за відсутності єдиної загальнодержавної програми, що обумовлює її непослідовний характер.

Реформування потокової системи є необхідною умовою виконання стратегічних цілей України, які спрямовані на будівництво конкурентоспроможної та соціально орієнтованої ринкової економіки, яка може інтегруватись у європейське співтовариство. Реформування податкової системи України висуває одне головне завдання – це зниження податкового тиску на економіку.

Системний характер висуває серйозні проблеми функціонування податкової системи:

- 1) заборгованість платників податків перед бюджетом та ДЦФ;
- 2) заборгованість держави із відшкодування податку на додану вартість;
- 3) наявність великої кількості податків, що ускладнює їх сплату, контроль збоку фіскальних органів та формами звітності;
- 4) масштабні ухилення від сплати податків та відсутність адекватних контрольних дій зі збоку фіскальних органів;
- 5) складність та важко зрозумілість методів та алгоритмів обчислення сум податків, що сприяє виникненню великої кількості помилок і зловживань як зі сторони платників податків, так і зі сторони фіскалів;
- 6) податкова система відзначається значною затратою часу та надмірно високими витратами платників для виконання норм податкового законодавства України;
- 7) актуальною проблемою податкової системи залишається недостатня правова культура та ментальність платників податків.

Також на сьогоднішній день виділяють велику кількість недоліків діючої податкової системи:

- 1) регулююча функція фіскальної спроможності податкової системи України, яка виступає основою більшості ґрунтовних змін у сфері податкового законодавства, є не зорієнтованою на сталий розвиток та економічне зростання;
- 2) складність, неоднорідність та нестабільність нормативно-правової бази оподаткування. Окрім Податкового кодексу України, норми оподаткування і досі

регулюються не тільки законами, а і декретами та постановами Кабінету Міністрів України, указами Президента України;

3) відсутність зацікавленості суб'єктів господарювання у зміні свого статусу як суб'єктів, які мають право використання спрощені системи оподаткування, обліку та звітності, що подрібнює певні середні підприємства та гальмує їх розвиток;

4) затратність витрат на адміністрування окремих податків, порівняно з доходами бюджету, що показує їхню фіскальну неефективність.

Таким чином, ключовими векторами податкової реформи в Україні повинні бути:

- адаптація податкового законодавства України до формування сприятливого інституційного середовища в податковому ладі, на основі дотримання принципу рівності всіх платників;
- збільшення доходів завдяки активізації прямих податків;
- використання непрямих податків як акцизи за для обмеження споживання певних груп товарів та для оподаткування предметів розкоші;
- диференціація ставок податків, виходячи з виду діяльності та розміру отриманого прибутку чи доходу.

Тільки такі кроки дадуть змогу збудувати податкову систему європейського типу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, на основі аналізу податкової системи України можна дійти висновку, що результативність реформування податкової системи оцінюється громадськістю не тільки за впорядкуванням законодавчих норм, стабільністю наповнення бюджету та покращенням адміністрування платежів, а й за підвищенням авторитету фіскальної служби та довіри до неї з боку суспільства. Тому, діяльність фіскальної служби має зосереджуватися не лише на виконанні доведених показників доходів, а й на формуванні податкової культури, трансформації громадської думки, підвищенні авторитету фіскальної служби.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Л. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак. – К. : Алерта, 2013. – 384 с.
2. Бюджетний щорічник на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2016/04/FEAO_Schodennyk_A5_web.pdf 18.
3. Демиденко Л. М. Оподаткування доходів громадян: досвід США та України / Л. М. Демиденко // Фінанси України. – 2014. – № 9. – С. 30-33.
4. Концепція реформування податкової системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua>.
5. Меркулова Т. В. Институт налога / Харьковский национальный ун-т им. В. Н. Каразина. – Х., 2006. – 224 с.
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
7. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>.
8. Швабій К. І. Нагальні проблеми формування державної податкової політики в Україні / К. І. Швабій, Ю. Б. Іванов // Фінанси України. – 2017. – № 5. – С. 39-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_5_5.

References:

1. Andrushchenko, V. L., Tuchak, T. V. (2013). *Moralno-etychni imperatyvy podatkiv ta opodatkuvannia (zakhidna tradytsiia) : monohrafiia* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (western tradition) : monograph]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
2. *Biudzhetni shchorichnyk na 2016 rik* [Budget yearbook for 2016]. feao.org.ua. Retrived from http://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2016/04/FEAO_Schodennyk_A5_web.pdf 18 [in Ukrainian].
3. Demydenko, L. M. (2014). *Opodatkuvannia dokhodiv hromadian: dosvid SShA ta Ukrainy* [Citizen Income Tax: USA and Ukrainian Experience]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 9, 30-33 [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiia reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy* [The Concept of Reforming the Tax System of Ukraine]. dkrp.gov.ua. Retrived from <http://www.dkrp.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Merkulova, T. V. (2006). *Institut naloga* [Institute of Taxes]. Harkov : Harkovskiy natsionalniy un-t im. V. N. Karazina [in Russian].
6. *Ofitsiyni sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy* [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. treasury.gov.ua. Retrived from <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
7. *Ofitsiyni sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy* [The Official site of the State Fiscal Service of Ukraine]. sfs.gov.ua. Retrived from <http://sfs.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Shvabii K. I. & Ivanov Yu. B. (2017). Nahalni problemy formuvannia derzhavnoi podatkovoi polityky v Ukraini [Urgent problems of the formation of the state tax policy in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 5, 39-52. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_5_5 [in Ukrainian].

GONTA Olena Ivanivna,

Doctor of Economics, Professor,

Head of the Educational and Scientific Institute of Economics,

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

e.gonta@ukr.net

ZHAVORONOK Artur Vitaliyovych,

Assistant Professor, Department of Public, Corporate Finances and Financial Mediation,

Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

artur.zhavoronok@ukr.net

**TAX SYSTEM OF UKRAINE:
CURRENT STATUS AND IMPROVEMENT DIRECTIONS**

Abstract.

Introduction. *In modern conditions of fundamental changes in social-economic and political spheres in Ukraine the scientists pay a special attention to issues of effective tax system development. The tax mechanism influences on the formation of revenue part of the budget, which is the main financial base of the state. The tax system contributes to constant and stable budget revenues. Therefore, the analysis of the tax system functioning under the current conditions of the systemic crisis becomes urgent.*

Purpose. *To ground the analysis of the current problems of Ukrainian tax system functioning; to identify the main ways of their solution.*

Methods. *The article is based on the general scientific methods: induction, deduction, analysis and synthesis, abstraction, systematic and structural approach to the study of theoretical and practical aspects of effective tax system development in Ukraine.*

Results. *The analysis of the Ukrainian tax system, its formation and development allowed identifying its serious disadvantages. The tax system instability caused by frequent changes in tax legislation has the negative affect on the business activities. The basis is the fiscal direction of the tax system; the regulating function of the main taxes is not sufficiently identified. The tax system is too cumbersome; calculations of some taxes are unjustifiably complicated. The regulation of modern economic relations requires a flexible tax policy enable to link optimally the national interests and the interests of business, taxpayers. The transition to a market economy causes the necessity of the tax system transformation, as well as the development of methods of taxes calculation and payment.*

Originality. *The main strategic objectives of the tax reform: increasing the competitiveness of domestic business; legalization of the shadow sector of economy; activation of investment processes; simplicity and clarity of tax rules for business entities; reduction of taxpayers expenses on the accrual and payment of taxes and the state – on their administration; adaptation of Ukraine's tax legislation to the EU legislation; creation of appropriate conditions for taxpayers' compliance with tax legislation; introduction of the information-analytical system of the state fiscal service on the national level; automation of taxation processes using modern technologies.*

Conclusion. *The effective formation and further functioning of the tax system requires the development of the most effective cooperation between the state, legal entities and individuals regarding the formation, distribution and use of their income; it is one of the main conditions for the optimal functioning of the economy and finance. Ukraine's further development depends on the effectiveness of the financial strategy, which ensures the welfare of the population, the fulfillment of the state duties and functions. Therefore the stability and economic development of the state depend on its tax policy. One of the main components of financial strategy (at both: state level and enterprise's level) is a tax strategy enable to meet the modern needs. Reforming the tax system is the most important problem at the stages of market environment forming and creating favorable conditions for reducing tax burden. The tax burden should be reduced gradually to implement the stable budget revenues.*

Keywords: *taxes; tax system; tax legislation; tax reform; state budget of Ukraine; income tax; VAT; corporate profit tax; Tax Codex of Ukraine.*

*Одержано редакцією: 29.11.2017
Прийнято до публікації: 04.12.2017*

УДК 336.71

ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна,
д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна,
natazachosova@gmail.com

УПРАВЛІНСЬКІ ПРОБЛЕМИ УБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПІДСИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У процесі дослідження було виявлено дві значні управлінські проблеми забезпечення економічної безпеки фінансової підсистеми економічної безпеки національної економіки України – це відсутність належного інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень і недоліки у сучасних підходах до його отримання та відсутність кадрів належної кваліфікації для професійного виконання функції управління економічною безпекою елементів національної економіки України. Встановлено особливості рейтингової системи CAMELSO та можливість її використання у процесі оцінювання рівня безпеки банківської складової економічної безпеки національної економіки України. Визначено недоліки процесу оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів фінансової складової національної економіки України. Запропоновано модель створення та функціонування Центру підготовки та сертифікації фахівців з управління економічною безпекою у фінансовому секторі національної економіки.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, національна економіка, економічна безпека, фінансова безпека, кадрове забезпечення, кадровий потенціал.

Постановка проблеми. Фінансова безпека займає важливе місце у системі національної безпеки держави. Економічна безпека національної економіки України нині суттєво дестабілізована факторами, що якраз мають фінансову природу походження, що вимагає звернення уваги наукової спільноти до проблеми досягнення належного рівня фінансової безпеки країни. Державними органами і структурами вживаються заходи щодо регулювання стану фінансової безпеки суб'єктів національної економіки, однак фінансова система має специфічну архітектоніку, а загрози, що є притаманними для діяльності її учасників нині є нетрадиційними, зважаючи на політичні та економічні обставини. З огляду на це, необхідним і таким, що назріло у часі, є дослідження проблем організації процесу ефективного управління станом економічної безпеки фінансових установ з метою виявлення резервів підвищення рівня економічної безпеки національної економіки України шляхом зміцнення фінансового сектора і покращення стану економічної безпеки його активних учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення економічної безпеки на національному рівні зі спрямуванням на стабілізацію фінансової її складової знайшла широке відображення у публікаціях вітчизняних дослідників. Так, Бригінець О. О. розглядає аспект детінізації економіки як основи фінансової безпеки держави [1], Мартинюк В. П. пропонує стратегію нейтралізації податково-боргових ризиків фінансової безпеки держави [2], Петрушевська В. В. досліджує механізм формування і реалізації державної фінансової політики у процесі забезпечення безпеки економіки [3], Ревак І. О. конкретизує об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки держави [4], Сидоренко П. О. розглядає безпеку фондового ринку в системі фінансової безпеки держави [5], Шемаєва Л. Г. систематизує концептуальні підходи до оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України [6]. Однак, із плином часу з'являються усе нові проблеми управління станом економічної безпеки учасників фінансової підсистеми економічної безпеки національної економіки України, що актуалізує початок нових досліджень у окресленій науковій царині.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення проблем процесу ефективного управління станом економічної безпеки суб'єктів національної економіки

України, які провадять свою діяльність на фінансовому ринку, і результативність функціонування яких є основою формування системи фінансової безпеки держави. Одним із завдань дослідження є надання рекомендацій щодо покращення стану регулювання рівня економічної безпеки окремих суб'єктів національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першочерговою проблемою у процесі управління станом економічної безпеки будь-якого суб'єкта є необхідність отримання релевантної інформації про поточний рівень його захищеності від проявів зовнішніх і внутрішніх небезпек і загроз. Таким чином, постає питання про необхідність існування методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки. На державному рівні існує ряд методичних рекомендацій для діагностики стану економічної безпеки України. Однак, вони не конкретизують механізм для встановлення оцінки рівня економічної безпеки учасників сегментів системи економічної безпеки держави, що дозволяє вважати отримані від їх використання оцінки у деякій мірі недостатньо об'єктивними.

Важливе значення для стану економічної безпеки національної економіки України мають банківський сектор та страховий ринок. Стан безпеки страхового і банківського сегментів фінансової системи може бути оцінений шляхом встановлення рівня відповідності їх професійних учасників прийнятим на державному рівні вимогам і нормативам діяльності. Так, ще у 1973 році у Директиві про платоспроможність (Solvency I) були закріплені норми, покликані регулювати страхову діяльність (спочатку компаній, що не займались страхуванням життя, а з 1979 року – і їх також) у країнах ЄС [7]. З плином часу вимоги змінювались, і з 1 січня 2016 року чинними стали норми та правила, що представлені у Директиві Solvency II [7]. Ці документи варто згадати у контексті розгляду проблеми оцінювання стану економічної безпеки страхових компаній, оскільки у них визначаються розміри капіталу, що є необхідними для нормального функціонування страховиків, а отже, і для належного рівня їх економічної безпеки у системі економічної безпеки національної економіки України. Solvency II дозволяє оцінити структуру платоспроможності капіталу із врахуванням різних видів ризиків. На думку експертів із Білорусі, Вольскіса Е. та Затковської А., слідування нормам Solvency II дозволить страховим компаніям підвищити рівень інформаційної прозорості, реально оцінити ризики та відшукати резерви для оптимізації власної діяльності [8, с.19-20]. А тому означену Директиву варто брати до уваги під час оцінювання стану економічної безпеки страхового сегменту фінансової складової національної економіки, у першу чергу тих його учасників, що прагнуть вийти на міжнародні ринки страхових послуг.

Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (нині – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) №3755 від 17 березня 2005 року було затверджено Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків [9]. Метою їх створення стала необхідність своєчасного виявлення ризиків у діяльності учасників страхового ринку. Таким чином, пропонований у документі перелік показників стану та результатів діяльності страховиків і визначені їх орієнтовані значення можна використовувати не лише задля ранньої діагностики ймовірності настання банкрутства страховика, але і у якості одного із елементів оцінювання рівня ефективності функціонування системи економічної безпеки страхового сектору національної економіки.

У 2003 році Міжнародною асоціацією органів страхового нагляду (International association of insurance supervisors – IAIS) було запропоновано базові принципи і методологічні підходи до регулювання та нагляду страхової діяльності. У документі, який їх визначає, містяться чіткі вказівки на те, що для запобігання шахрайству та залученню страхових компаній до процесів відмивання коштів, необхідним є перманентний моніторинг на державному рівні фінансового стану, ліквідності та достатності капіталу страховиків, їх відповідності ліцензійним вимогам, наявності та стану організації ризик-менеджменту у компаніях, лояльності та репутації вищої ланки менеджменту. Також

підкреслюється доцільність проведення періодичного аудиту результатів діяльності професійних учасників страхового ринку [10].

Основою для проведення оцінювання стану системи економічної безпеки банківської системи є встановлення факту відповідності діяльності банків, особливо державних і системних, нормативам, які встановлює для них Національний банк України. У першу чергу, професійний учасник банківської системи повинен у повній мірі виконувати ліцензійні вимоги, тобто мати повністю сплачений зареєстрований статутний капітал, розмір якого має бути не меншим, ніж встановлено законодавством України; бути забезпеченим належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням і комунікаційними засобами, потрібними для здійснення банківських операцій і захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та знищення, ведення бухгалтерського обліку тощо; мати приміщення, технічний стан та організація охорони якого відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку України; володіти необхідним документальним забезпеченням ведення банківської діяльності; гарантувати наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам, та які мають бездоганну ділову репутацію [11]. Таким чином, у ліцензійних вимогах закладено основи для забезпечення матеріальної, силової, інформаційно-аналітичної, фінансово-інвестиційної, інтелектуально-кадрової складових економічної безпеки банківської установи, а оцінювання рівня відповідності поточного стану банку цим вимогам дозволяє провести базову діагностику стану їх економічної безпеки державними регуляторами для потреб отримання інформаційного забезпечення управлінських рішень у царині фінансової безпеки національної економіки.

На державному рівні визначається перелік ризиків, притаманних для банківської складової національної економіки. Оцінювання ризиків на прикладному рівні відбувається шляхом аналізу цілого ряду факторів. У банківській системі для діагностики впливу ризиків на діяльність її професійних учасників традиційною була система CAMELS – бальна система, що ґрунтувалась на поєднанні бухгалтерського та експертного підходів оцінювання ризиків. Відповідно до Рішення Правління Національного банку України від 01.11.2016 р. № 393-рш на зміну системи CAMELS було запроваджено систему CAMELSO [12, 13]. Особливості рейтингової системи CAMELSO та можливість її використання у процесі оцінювання рівня економічної безпеки банківської системи представлено на рис. 1.

Банки, що претендують на високий рівень економічної безпеки, повинні неухильно слідувати у своїй діяльності банківським стандартам Базель. Ще у 1988 р. було надано чинності угоді Базель I [14]. Вимоги до банків зводились до того, що капітал банку мав складатися із основного та додаткового; основним критерієм достатності капіталу банку для забезпечення надійного захисту від фінансових ризиків мало бути співвідношення капіталу банку з його активами, зваженими на фактор ризику. За основу розрахунку було взято кредитний ризик. Відношення капіталу банку до активів, зважених на фактор ризику, не мало бути меншим, ніж 8% [15, с.105].

У 2004 р. було прийнято угоду про достатність банківського капіталу Базель II, а у 2010 р. побачила світ «Міжнародна конвергенція визначення капіталу та стандартів капіталу: нові підходи» («Базель III»). Перехід до цілковитого слідування всім нормам останньої передбачається до 2019 р. [16]. У Базель II було розширено перелік ризиків, що беруться до розрахунку регулятивного капіталу. Також було передбачено наявність у банків власних рейтингових систем, що дозволяють класифікувати клієнтів за ступенем надійності.

Крім того, угода визначає нові підходи до прозорості, уточнює обсяг інформації, яку кредитні організації повинні надавати ринку. Нововведенням Базель III стало суттєве підвищення вимог до форми капіталу першого рівня, до якого рекомендується включати

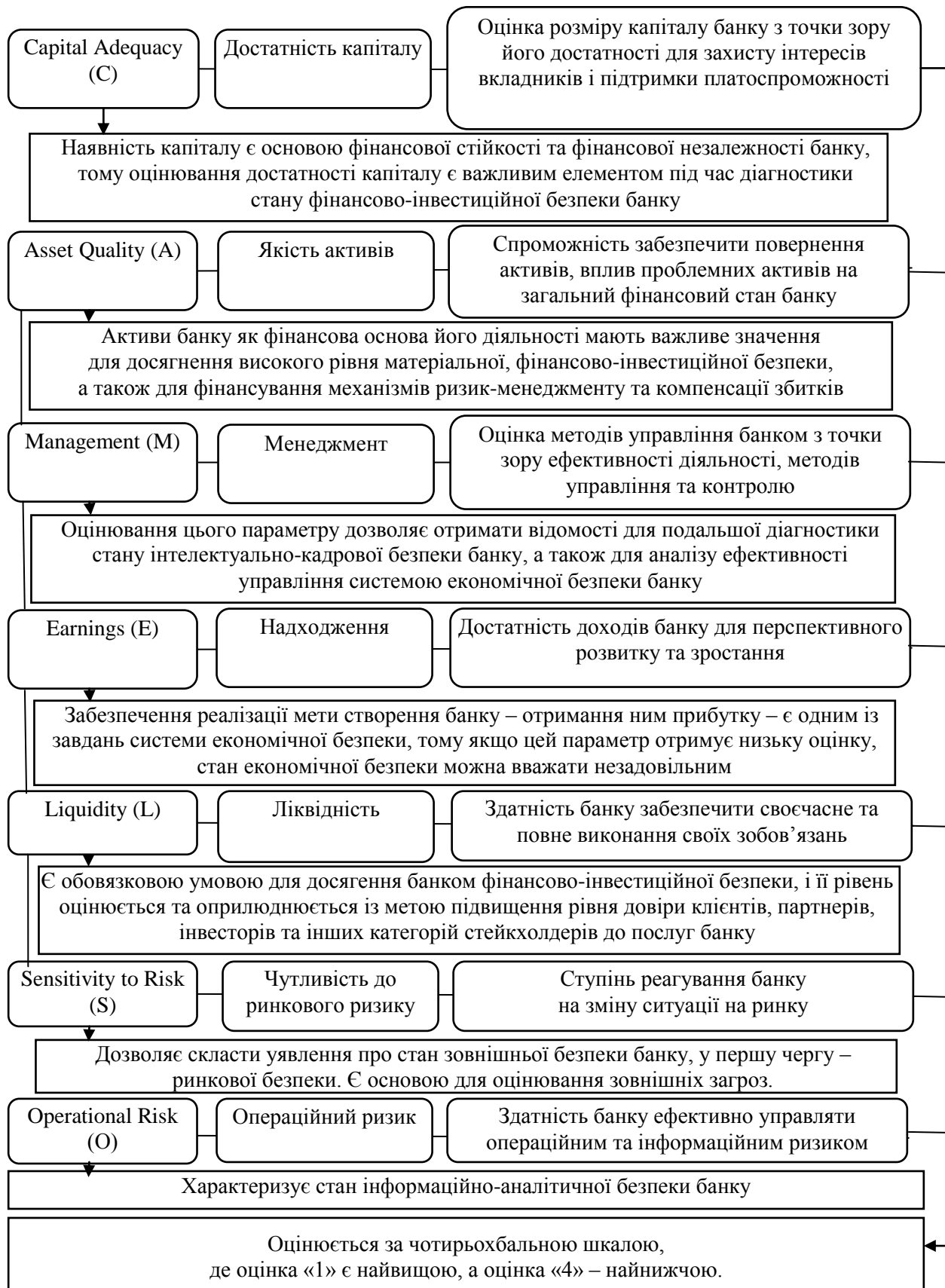

Рис. 1. Особливості рейтингової системи CAMELSO та можливість її використання у процесі оцінювання рівня безпеки банківської складової економічної безпеки національної економіки України

Джерело: складено автором за даними [12, 13]

тільки акції і нерозподілений прибуток. Показник капіталу першого рівня повинен зрости з 4% до 6%. Додатковий капітал другого рівня повинен становити не більше 2%. Передбачається обмеження банків від надмірних ризиків шляхом встановлення нового розміру коефіцієнта левериджу на рівні 3%. Для всіх банків встановлено мінімальну вимогу за рівнем акціонерного (власного) капіталу – 4,5% від активів, зважених на ризик. Обов'язком банків стане створення буфера збереження капіталу на рівні додаткових 2,5% [17]. Таким чином, дотримання норм Базельських угод сприяє зміцненню фінансової стабільності банківського сектору, а нормативні значення показників банківського капіталу, які вони визначають, можуть слугувати орієнтирами у процесі діагностики стану банківської безпеки у системі економічної безпеки національної економіки України.

Методологічні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів фінансової складової національної економіки України систематизовано на рис. 2.

Таким чином, важливим науковим і практичним завданням є формування методології оцінювання стану суб'єктів національної економіки, що провадять діяльність у фінансовому секторі з метою отримання інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень щодо рівня фінансової безпеки України як складової національної економічної системи. Однак, формування методології і її ефективне застосування на прикладному рівні вимагають фахівців у царині безпекознавства.

Вирішення проблеми розвитку кадрового потенціалу для виконання завдання забезпечення економічної безпеки на національному рівні необхідно розпочинати із запровадження спеціальних програм підготовки професіоналів з управління фінансово-економічною безпекою, реалізацією яких мають займатись вищі навчальні заклади.

Управління фінансово-економічною безпекою – специфічна категорія, якісна підготовка фахівців за якою потребує нетривіальних методів і підходів, які б дозволяли отримати студентам знання із управлінської, економічної і фінансової сфер, і вміло застосувати їх для створення та забезпечення ефективного функціонування систем фінансово-економічної безпеки різних суб'єктів національної економіки. Донедавна у кількох ВНЗ України існували магістерські програми для навчання майбутніх професіоналів з управління фінансово-економічною безпекою, однак нині лише кілька закладів освіти продовжують підготовку фахівців у цій царині в межах магістратур за іншими спеціальностями у рамках однієї із можливих спеціалізацій. Таким чином, керівникам державних органів влади, державних і приватних фінансових установ, аналітичних компаній можна рекомендувати брати у штат випускників цих закладів, оскільки їх навчають усім необхідним компетенціям для організації системи економічної безпеки суб'єктів господарювання на різних рівнях економічної системи.

Окрім університетської освіти, пропонується створити професійну організацію, яка займатиметься ліцензуванням діяльності з надання послуг управління економічною безпекою, у тому числі і у фінансовому секторі. Приклади таких організацій можна віднайти у світовій практиці. Зокрема, зразком для створення подібної організації на міжнародному рівні може слугувати Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування розкрадань (шахрайств) (Association of Certified Fraud Examiners, ACFE), що на разі є міжнародною професійною організацією, яка об'єднує фахівців у галузі запобігання, виявлення і розслідування випадків розкрадань, шахрайства та посадових зловживань. ACFE є найбільшою у світі структурою, функціонування якої ставить за мету боротьбу з шахрайством у різних секторах національної економіки.

Водночас, ця організація є провідним постачальником освітніх послуг щодо навчання усіх зацікавлених осіб методам боротьби з шахрайством. ACFE налічує майже 80000 членів, і її активна діяльність суттєво зменшує кількість бізнес-шахрайств в усьому світі, підвищуючи суспільну довіру та стимулюючи працівників суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності до чесності та об'єктивності в рамках професії.

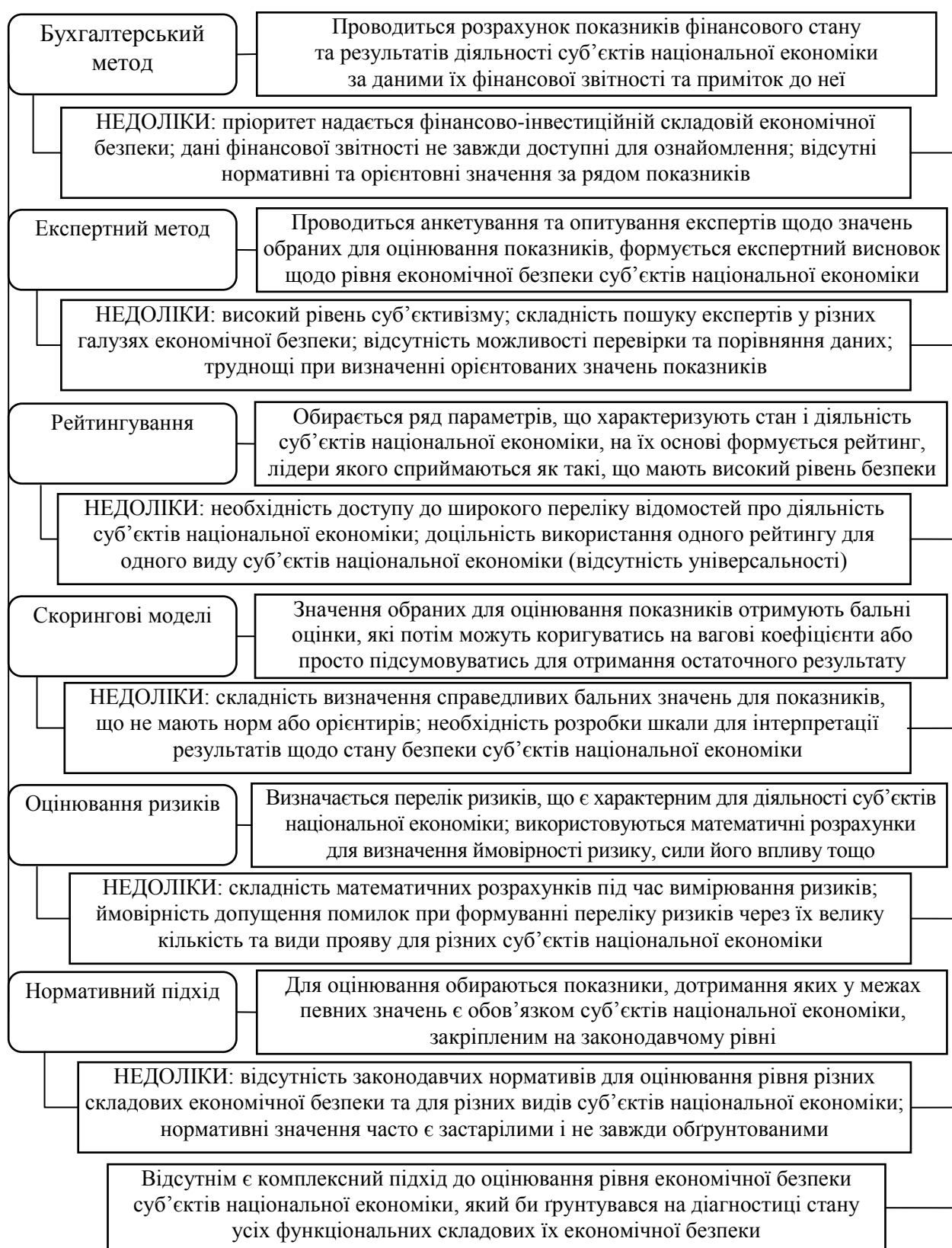

Рис. 2. Недоліки процесу оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів фінансової складової національної економіки України

Джерело: складено автором

Місією ACFE є скорочення числа випадків шахрайства і фінансових злочинів, що вчиняються представниками «білих комірців» і допомога членам організації у виявленні випадків шахрайства і попередження його у майбутньому. Для того, щоб виконати свою місію,

ACFE: забезпечує високий рівень компетенцій сертифікованих фахівців з розслідування розкрадань (шахрайств) через механізм їх професійної експертизи; встановлює високі стандарти для членства в організації, у тому числі вимагається демонстрація компетенцій і дотримання обов'язковості неперервної професійної освіти; вимагає від сертифікованих фахівців із розслідування розкрадань дотримуватися суворого кодексу професійної поведінки та етики; виступає в якості міжнародного представника для сертифікованих фахівців з розслідування розкрадань у сферах бізнесу, площинах функціонування урядових і наукових установ; підтримує високий рівень довіри громадськості до цілісності, об'єктивності і професіоналізму сертифікованих фахівців з розслідування розкрадань.

Особливий інтерес з точки зору можливості імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну практику підготовки управлінського персоналу у сфері забезпечення економічної безпеки у різних секторах національної економіки, у тому числі і у фінансовому секторі, викликає процедура набуття членства у цій організації. Так, аби стати членом ACFE та набути статусу сертифікованого експерта (ревізора) з вияву шахрайства (Certified Fraud Examiner, CFE), необхідно пройти чотири кроки, тобто характерним у цьому процесі є використання поетапного підходу: по-перше, приєднатись до ACFE шляхом реєстрації на офіційному сайті організації, по-друге, пройти підготовку до фахового іспиту CFE, по-третє, звернутись із проханням дозволити здати іспит, і нарешті – успішно його пройти на четвертому кроці.

На особливу увагу заслуговує композиція іспиту та власне процес його проходження. CFE іспит призначений для перевірки знань аплікантів у кількох основних сферах, які включають шахрайство, проведення експертизи, основи економічних, юридичних і фінансових знань. Перша група запитань на іспиті стосується запобігання шахрайства і стримування його поширення, у межах якої перевіряється розуміння особою того, чому вчиняються шахрайські дії і які є способи запобігання шахрайству. Теми, об'єднані в цьому розділі іспиту, включають злочини причинно-наслідкового зв'язку, злочини «білих комірців», професійне шахрайство, дії, спрямовані на запобігання шахрайства, оцінку ризику шахрайства, а також норми Кодексу професійної етики ACFE. Питання категорії фінансових операцій і схем шахрайства – мають на меті перевірити розуміння видів шахрайських фінансових операцій, здійснюваних у сфері бухгалтерського обліку. Для проходження цієї складової іспиту, особа повинна продемонструвати знання основ бухгалтерського обліку та аудиту, теорії схем шахрайства, внутрішнього контролю для запобігання шахрайству та інших питань аудиту і бухгалтерського обліку.

Дослідницька складова іспиту – включає в себе питання щодо механізмів проведення інтерв'ю при прийнятті заяв, напрями отримання інформації із державних архівів, процедури відстеження незаконних операцій, оцінки обману і складання звіту про виконану роботу.

Юридична (правова складова) – призначена перевірити знання юридичних наслідків проведення експертизи з метою виявлення шахрайства, в тому числі норм кримінального і цивільного права, правил доведення шахрайських дій у юридичній площині.

Таким чином, іспит складається із чотирьох розділів; кожен розділ має 125 питань множинного вибору правильного варіанту відповіді, решта питань передбачають вибір, чи правдиве судження пропонується. В цілому, тест включає у себе 500 питань. Вибірка питань для іспиту генерується комп'ютером випадково. Іспит може бути пройдено у зручний для особи час, дистанційно, впродовж 30 днів після отримання ключа для активації іспиту. Однак, починаючи відповідати на запитання одного з розділів іспиту, його необхідно завершити. Відправка відповідей іспиту на перевірку можлива після опрацювання усіх чотирьох розділів.

Для підготовки до іспиту пропонується навчальний посібник, що містить понад 2000 сторінок, і включає велику кількість схем, прикладів, форм шахрайських дій, та набір методів і інструментів протидії їм. Також пропонується дистанційний курс підготовки до здачі іспиту. Для інтенсивнішої підготовки доцільно пройти чотириденний семінар, що проводиться сертифікованим фахівцем – членом ACFE, і містить інтерактивні форми навчання та засвоєння теоретичного матеріалу і здобуття практичних навиків.

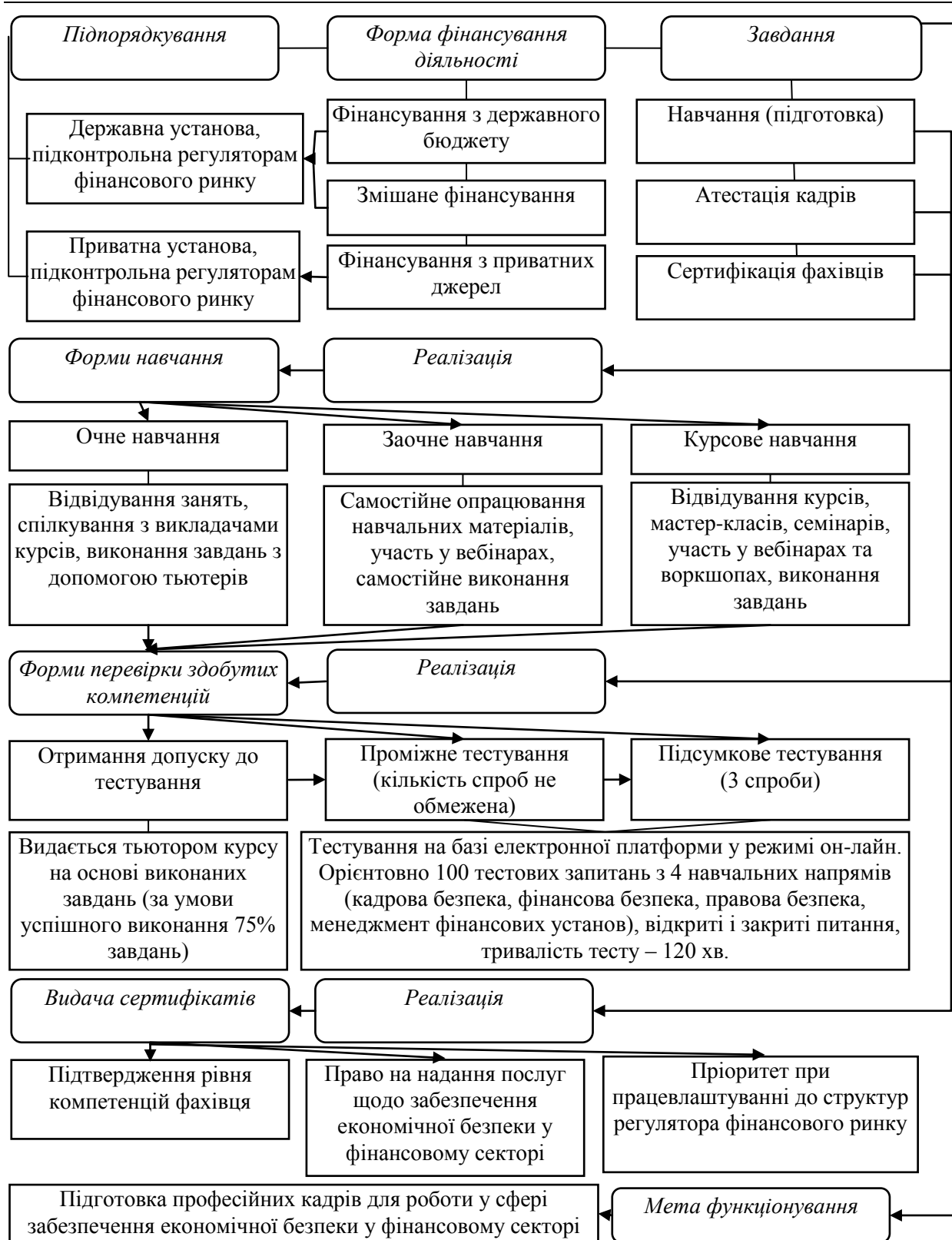

Рис. 3. Модель створення та функціонування Центру підготовки та сертифікації фахівців з управління економічною безпекою у фінансовому секторі національної економіки

Джерело: складено автором

Повідомлення про результати іспиту надходить по електронній пошті, впродовж 3-5 робочих днів із моменту подання відповідей іспиту на оцінювання. Для успішної здачі іспиту необхідно набрати не менше 75% правильних відповідей по кожному розділу іспиту. Загалом, особа має три спроби для проходження іспиту.

Аналітичні дослідження, проведені АCFE, доводять, що суб'єкти господарювання, до складу персоналу яких входять CFE, отримують від цього факту чималий зиск. Швидкість розкриття шахрайств серед особового складу таких суб'єктів вища на 50%, а рівень збитків від вчинених шахрайських дій на 55% нижчий, ніж серед суб'єктів, що не мають CFE у своєму складі [18].

На рис. 3 представлено моделі створення та функціонування організації, на яку може бути покладено державою завдання підготовки та сертифікації фахівців з управління економічною безпекою національної економіки України у фінансовому секторі. Зокрема, це може бути Центр підготовки та сертифікації фахівців з управління економічною безпекою.

Отже, у процесі дослідження було виявлено дві значні управлінські проблеми забезпечення економічної безпеки фінансової підсистеми економічної безпеки національної економіки України – це відсутність належного інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень і недоліки у сучасних підходах до його отримання та відсутність кадрів належної кваліфікації для професійного виконання функцій управління економічною безпекою елементів національної економіки України.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки.

1. Встановлено особливості рейтингової системи CAMELSO та можливість її використання у процесі оцінювання рівня безпеки банківської складової економічної безпеки національної економіки України. Система дозволяє провести оцінку розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримки платоспроможності; виявити спроможність банку забезпечити повернення активів; оцінити вплив проблемних активів на загальний фінансовий стан банку; провести оцінку методів управління банком з точки зору ефективності діяльності, методів управління та контролю; встановити достатність доходів банку для перспективного розвитку та зростання; виявити здатність банку забезпечити своєчасне та повне виконання своїх зобов'язань; оцінити ступінь реагування банку на зміну ситуації на ринку та проаналізувати здатність банку ефективно управляти операційним та інформаційним ризиком.

2. Визначено недоліки процесу оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів фінансової складової національної економіки України. Зокрема, виявлено недоліки таких методів діагностики, як бухгалтерський метод, експертний метод, метод рейтингування, використання скорингових моделей, метод оцінювання ризиків і нормативний підхід. Було встановлено відсутність комплексного підходу до оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів національної економіки, який би ґрунтувався на діагностиці стану усіх функціональних складових їх економічної безпеки.

3. Запропоновано модель створення та функціонування Центру підготовки та сертифікації фахівців з управління економічною безпекою у фінансовому секторі національної економіки. Виділено і конкретизовано такі важливі параметри запропонованої моделі, як мета функціонування Центру, рівні підпорядкування, форма фінансування його діяльності, завдання Центру, реалізація його функцій, передбачені форми навчання, форми перевірки здобутих компетенцій та процедура видачі сертифікатів. Функціонування такого центру в Україні дозволить досягнути світових стандартів підготовки фахівців у сфері забезпечення економічної безпеки на різних рівнях фінансової системи та у перспективі дозволить закласти підвалини професійного кадрового забезпечення процесу прийняття управлінських рішень у системі економічної безпеки національної економіки держави.

Список використаних джерел:

1. Бригінець О. О. Детінізація економіки як основа фінансової безпеки держави / О. О. Бригінець // Фінансове право. – 2014. – № 3. – С. 62-65.
2. Мартинюк В. П. Стратегія нейтралізації податково-боргових ризиків фінансової безпеки держави / В. П. Мартинюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 4. – С. 143-148.
3. Петрушевська В. В. Механізм формування і реалізації державної фінансової політики у процесі забезпечення безпеки економіки / В. В. Петрушевська // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 1. – С. 100-104.

4. Ревак І. О. Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки держави / І. О. Ревак, В. Ю. Прокопенко // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 152-154.
5. Сидоренко П. О. Безпека фондового ринку в системі фінансової безпеки держави / П. О. Сидоренко // Інтелект XXI. – 2014. – № 2. – С. 94-103.
6. Шемаєва Л. Г. Концептуальні підходи до оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України / Л. Г. Шемаєва // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2011. – № 1. – С. 111-118.
7. EU insurance legislation [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/finance/insurance/legislation/index_en.htm.
8. Вольскис Э. Как Solvency II изменит страховую отрасль в будущем [Электронный ресурс] / Э. Вольскис, А. Затковская // Analysisss технологии. – Режим доступа : <http://www.kpmg.com/BY/ru/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Press%20Releases/Documents/Solvency%20II.pdf>.
9. Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків [Електронний ресурс]: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України №3755 від 17 березня 2005 року. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/baseit/ua-smezbr.htm>.
10. Insurance core principles and methodology / International association of insurance supervisors. – October 2003. – 52 p.
11. Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України № 306 від 08.09.2011. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>.
12. Система CAMELS [Електронний ресурс] // Матеріали офіційного сайту Національного банку України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123651.
13. Про схвалення процедур інспектування [Електронний ресурс]: Рішення Правління Національного банку України від 01.11.2016 № 393-рш. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=40919990>
14. A brief history of the Basel Committee / Bank for International Settlements [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bis.org/bcbs/history.pdf>.
15. Коваль С. Базель II: аналіз основних положень та можливості їх впровадження в Україні / С. Коваль // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 104-111.
16. Шпачук В. В. «Базель III»: етапи впровадження та методика оцінки [Електронний ресурс] / В. В. Шпачук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=454>.
17. Науменков С. Базель I, II, III: розвиток підходів для зміцнення регуляторної основи / С. Науменков // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2015. – № 12(177). – С. 39-47.
18. Association of Certified Fraud Examiners [Electronic resource]. – Asses mode: <http://www.acfe.com/>.

References:

1. Briginets, O. O. (2014) Detinization of the economy as the basis of state financial security. *Finansove pravo*, 3, 62-65 [in Ukrainian].
2. Martyniuk, V.P. (2014) Strategy of neutralization of tax-debt risks of financial security of the state. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*, 4, 143-148 [in Ukrainian].
3. Petrushevskaya, V.V. (2013) Mechanism of formation and realization of the state financial policy in the process of ensuring the safety of the economy. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 1, 100-104 [in Ukrainian].
4. Revak, I.O., Prokopenko, V.Y. (2010) Objects and subjects of financial security of the state. *Systemy obrobky informatsiyi*, 3, 152-154 [in Ukrainian].
5. Sidorenko, P.O. (2014) Security of the stock market in the system of financial security of the state. *Intelekt XXI*, 2, 94-103 [in Ukrainian].
6. Shemaeva, L.G. (2011) Conceptual approaches to assessing the state of financial security of the public finance sector of Ukraine. *Problemy i perspektivy rozvytku pidpryyemnystva*, 1, 111-118 [in Ukrainian].
7. EU insurance legislation [Electronic resource]. – Access mode : http://ec.europa.eu/finance/insurance/legislation/index_en.htm [in English].
8. Volskis, E., Zatkovskaya, A. How Solvency II will change the insurance industry in the future. *Analysisss tekhnolohyy* [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.kpmg.com/BY/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Press%20Releases/Documents/Solvency%20II.pdf> [in Russian].
9. On Approval of Recommendations on the Analysis of the Activities of Insurers: Order of the State Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine No. 3755 dated March 17, 2005 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://ua-info.biz/legal/baseit/ua-smezbr.htm> [in Ukrainian].
10. Insurance core principles and methodology / International association of insurance supervisors. – October 2003. – 52 p [in English].
11. About the procedure of registration and licensing of banks, the opening of separate subdivisions: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine No. 306 dated September 8, 2011 [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11> [in Ukrainian].
12. CAMELS system. Materials of the official website of the National Bank of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123651. [in Ukrainian].
13. About Approval of Inspection Procedures: Decision of the Board of the National Bank of Ukraine dated November 1, 2016 No. 393-p [Electronic Resource]. – Access mode: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=40919990> [in Ukrainian].

14. A brief history of the Basel Committee / Bank for International Settlements [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.bis.org/bcbs/history.pdf> [in English].
15. Koval, S. (2008) Basel II: Analysis of the main provisions and possibilities for their implementation in Ukraine. *Svit finansiv*, 4, 104-111 [in Ukrainian].
16. Shpachuk, V.V. (2012) "Basel III": stages of implementation and evaluation methods. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 5 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=454> [in Ukrainian].
17. Naumenkov, S. (2015) Basel I, II, III: development of approaches for strengthening the regulatory basis *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Ekonomika*, 12 (177), 39-47 [in Ukrainian].
18. Association of Certified Fraud Examiners [Electronic resource]. – Access mode <http://www.acfe.com/> [in English].

ZACHOSOVA Nataliia Volodymyrivna,

Dr. Sc. (Economics), Associate Professor,

Department of Management and Economic Security,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

natazachosova@gmail.com

MANAGEMENT PROBLEMS OF FINANCIAL SUBSIDYS SECURITY IN ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Abstract.

Introduction. State bodies and structures are taking measures to regulate the financial security of the national economy, but the financial system has a specific architecture, and the threats inherent in the activities of its participants are now unconventional, given the political and economic circumstances. In view of this, it is necessary to study the problems of organizing the process of effective management of the state of economic security of financial institutions in order to identify the reserves for raising the level of economic security of the national economy of Ukraine by strengthening the financial sector and improving the economic security of its active participants.

Purpose. The purpose of the study is to identify the problems of the effective management of the state of economic security of the entities of the national economy of Ukraine, which carry out their activities in the financial market, and the performance of which is the basis of the formation of the system of financial security of the state.

Methods. Method of theoretical analyses and graphical method are used.

Results. The features of the CAMELSO rating system and its possible use in the process of assessing the level of security of the banking component of the economic security of the national economy of Ukraine are established. The shortcomings of the process of assessing the level of economic security of the subjects of the financial component of the national economy of Ukraine are identified. The model of creation and functioning of the Centre for training and certification of specialists in economic security management in the financial sector of the national economy is proposed.

Originality. In the course of the study, two significant management problems were identified in ensuring the economic security of the financial subsystem of the economic security of the national economy of Ukraine: the lack of adequate information and analytical support for the adoption of management decisions and disadvantages in modern approaches to its receipt and the lack of qualified personnel for the professional performance of the management of economic security elements of the national economy of Ukraine.

Conclusion. The features of the CAMELSO rating system and the possibility of its use in the process of assessing the level of security of the banking component of the economic security of the national economy of Ukraine are established. The shortcomings of the process of assessing the level of economic security of the entities of the financial component of the national economy of Ukraine are identified. In particular, the deficiencies of such methods of diagnostics as accounting method, expert method, rating method, use of scoring models, method of risk estimation and normative approach were revealed. The lack of an integrated approach to assessing the level of economic security of the national economy subjects was established, which would be based on the diagnosis of the state of all functional components of their economic security. The model of creation and functioning of the Centre for training and certification of specialists in management of economic security in the financial sector of the national economy is proposed.

Keywords: information supply, national economy, economic security, financial security, human resources.

Одержано редакцією: 27.11.2017
Прийнято до публікації: 08.12.2017

УДК 331.55: 517.977.57

КИРИЛЮК Євген Миколайович,
д.е.н., професор, професор кафедри економіки та
міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
en_kirilyk@ukr.net

ГУНЧЕНКО Марія Володимирівна,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту і логістики,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка, м. Полтава, Україна
Gunchenko_m@ukr.net

ЛОГІСТИЧНІ РИСИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено основні риси та прояви міграційних процесів в умовах глобалізації з точки зору логістики. Виявлено особливості організації міграційної політики глобалізованих країн, що провокують дерегуляцію міграційних процесів та виникнення нелегальної міграції. Підкреслено переважно бифуркаційний характер фільтрації трудових мігрантів. Визначено напрями вдосконалення міграційного руху з використанням логістичних переваг України. Вказано на першочерговість організації кризового потоку в міграційному русі. Обґрунтовано необхідність формування умов реалізації трудового потенціалу прибулих з метою праці іноземців та створення умов повернення трудових мігрантів для отримання певних переваг від реалізації отриманого за кордоном досвіду у вітчизняних умовах. Запропоновано параметри зміни взаємодії в міжнародній діяльності за принципом «підприємства без громадянства» з метою більш широкого використання переваг інфраструктурних проектів єврологістики.

Ключові слова: міграція; логістика; глобалізація; локалізація; бифуркація; державна політика; нелегальна міграція; інтеграція; трудовий потенціал; конкурентоспроможність; кризовий потік.

Постановка проблеми. Значні геополітичні трансформації справляють вплив на всі без винятку аспекти життя суспільства, зокрема й на міграційні процеси. Процеси економічної глобалізації та зростання відкритості економік сприяють обміну людськими ресурсами, що забезпечує підвищення їхньої конкурентоспроможності на міжнародних ринках праці. Сьогодні в Україні спостерігається зростання обсягів міграції економічно активного населення, серед яких – молодь, жінки та висококваліфіковані фахівці. Саме тому проблеми міграції набувають для України першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міграційні тенденції на різних рівнях досліджують у своїх працях як іноземні, так і українські дослідники, серед яких С. Каслс, С. Тімур, П. Сталкер, Х. Злотник, І. Коллет, К. Іглічка, О. Малиновська, О. Піскун, Т. Клінченко, О. Грішнова, О. Білик та інші. Проте, незважаючи на значні досягнення попередників, низка питань теоретико-методологічного та практичного характеру потребують детальнішого висвітлення і подальших наукових розвідок. Існує необхідність поглибленого дослідження міграційних процесів з позиції соціальних перетворень та перспектив ефективної оптимізації міграційних потоків. Адже неспинний процес розвитку і трансформації людського суспільства створює нові тенденції в міграційних переміщеннях, які, у свою чергу, також потребують вивчення.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є виявлення особливостей протікання міграційних процесів в умовах глобалізації та обґрунтування шляхів їх оптимізації з використанням інструментарію логістизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. Основними наслідками глобалізації є: міжнародний розподіл праці; міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів; стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

В умовах глобалізації світової економіки міжнародні міграції досягли безпрецедентних масштабів. Вони належать до найбільш вагомих чинників сучасного розвитку, спричиняючи кардинальні економічні, політичні, соціальні зміни. Для більшості розвинених держав, населення яких стрімко скорочується та старішає, міграція стає важливим, а подекуди й основним джерелом поповнення людських ресурсів. Вона сприяє поліпшенню структури населення, збільшенню його працездатної частини завдяки тому, що мігранти зазвичай належать до відносно молодших вікових груп. Так, за даними Євростату, середній вік іноземців, які проживають у ЄС, 34,4 року, тоді як громадян відповідних країн – 41,5 року, тобто на 7,1 років більше. Лише 27 % громадян країн-членів є 20–39-річними, тоді як серед іноземців із країн ЄС частка цієї вікової групи складає 42 %, а серед громадян третіх країн – 45 % [1]. Вік щойно прибулих іммігрантів ще молодший і становить у середньому 28,8 року, а у іммігрантів із третіх країн – 27,7 року. Понад половину прибулих до ЄС у 2008 р. були віком 20–34 років [2].

Дивує також інформація про інтенсивність міграційних процесів України, що наведені у доповіді Світового банку, відповідно до яких Україна посідає одинадцяте місце у світі та шосте в Європі (після Російської Федерації, Німеччини, Великобританії, Іспанії та Франції) за кількістю іммігрантів, тобто жителів країни, які народилися за межами її нинішньої території. У донедавна закритій державі інформація про 5,3 млн прибулих сприймалася як сенсація. Ще більш вражаючими були дані з того самого джерела про 6,6 млн вихідців із України, які проживають нині в зарубіжних державах. За чисельністю емігрантів наша країна поступається лише Мексиці, Індії, Російській Федерації та Китаю, тобто займає п'яту позицію у списку провідних донорів населення у світі [3].

І хоча, незважаючи на наведені цифри, нашу державу зарано зараховувати до найбільших учасників міграційних процесів. Останніми десятиріччями переміщення населення в країні інтенсифікувалися, їх склад та напрями урізноманітнилися. На сьогодні міжнародна міграція значно впливає на кількісні та якісні характеристики населення держави, що вимагає адекватних політичних та управлінських дій.

Міграційний процес є багатовимірним явищем та для забезпечення прогнозованості змін в будь-якому вимірі потребує відповідної оптимізації потоків, що його утворюють. Оптимізація потоків в їх багатогранному вимірі є об'єктом науки та практики логістики. В. І. Сергеев глобальну логістику розуміє як стратегію та тактику створення сталих макрологістичних систем, що пов'язують бізнес-структури різних регіонів і країн світу на основі міжнародного розподілу праці, партнерства та кооперування у формі угод, договорів, загальних планів, які підтримуються на міждержавному рівні [4].

У зв'язку з багатовимірним характером глобалізації виділяють ще одне явище, – локалізацію економік. Явище глобалізації, з одного боку, та локалізації, з іншого, у наш час набуло визначення глокалізації.

Термін «глокалізація» покликаний підкреслити двоаспектність процесу глобалізації, співвіднесеність і взаємопроникнення глобального та локального. Аналіз явища глобалізації показує парадоксальність сучасного суспільства: що виразнішим стає процес глобалізації, то більш потрібною є різноманітна (культурна, економічна, історична) локальна специфіка різних територій. «Мислити глобально, діяти локально» – девіз Римського клубу, сформульований у 60-х роках минулого століття, отримав нині можливість для всебічного та послідовного дослідження. Так, англійський соціолог Р. Робертсон, який запропонував термін «глокалізація», стверджує, що глобальні та локальні тенденції взаємодоповнювані та взаємопроникненні, хоча в конкретних ситуаціях можуть перейти у зіткнення [5].

Відповідно до зазначеної специфіки ставлення до логістичної підтримки міжнародних процесів залежить від підходу суб'єктів управління до міжнародної діяльності. Існує два протилежних підходи [6]:

- підхід з національних позицій;
- підхід з позицій «підприємства без громадянства».

На практиці можуть застосовуватися проміжні підходи між цими двома крайнощами.

1. Підхід з позицій національної приналежності. Суб'єкти управління, що стоять на національних позиціях, розглядають міжнародну діяльність тільки як експортно-імпортні операції, а свою логістичну діяльність пристосовують до операцій в конкретній країні, а не для глобальної діяльності. Такі підприємства управляють своїми підрозділами в кожній країні як самостійними господарськими одиницями, а їх логістичні менеджери обмежені у виборі джерел постачання, перевізників, партнерів для створення союзів.

Найбільш вираженим прикладом підходу з позицій національної приналежності в недалекому минулому була японська розподільна система. Останнім часом цей традиційний національно орієнтований підхід до міжнародної торгівлі здає позиції.

2. Підхід з позицій «підприємства без громадянства», навпаки, означає, що компанія намагається «стати своєю» у будь-якій країні світу, надавати споживачам унікальні послуги на всіх світових ринках. Логістичні менеджери «підприємства без громадянства» вільні у виборі джерел ресурсів, постачальників логістичних послуг, місць розташування виробничих і складських потужностей. У вищому керівництві нерідко присутні представники різних національностей, а істотна частина продажів і власності припадає на інші країни. Логістична система такого підприємства має враховувати мовні особливості конкретної країни, відмінності у методах ведення бізнесу, бути пристосована до стандартів кожної країни щодо документації й упакування. Прикладами «підприємства без громадянства» є всесвітньовідомі Nestle (Швейцарія), Philips (Нідерланди) та ін. Під впливом глобалізації все більше підприємств поповнюють їх ряди.

Кожний зі способів виходу на міжнародні ринки визначає певні особливості організації міжнародної логістичної діяльності підприємства, структуру його логістичної системи.

У контексті соціальних наслідків міграції доби глобалізації концепція «підприємства без громадянства» набула розвитку у нещодавно запропонованому дослідниками терміні «глобальний клас», або, точніше, «глобальні класи» (global classes), що вказує на соціально-економічну неоднорідність складу цієї групи населення. Одну частину «глобального класу» становлять керівники та спеціалісти транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, державні службовці, які працюють у сфері міжнародних відносин. Завдяки міжнародним домовленостям вони користуються привілеями при перетині державних кордонів і є найбільш мобільною групою населення планети. Проте, пересуваючись із однієї країни до іншої, вони відчувають потребу в послугах так само стандартизованих домашніх помічниць, нянь, іншого обслуговуючого персоналу. Так формується друга, непривілейована частина «глобального класу».

Найбільш наочно формування глобальних класів підтверджує ситуація у так званих глобальних чи світових містах (global cities), міцно інкорпорованих у світову економіку. На думку фахівців ООН, таких міст на планеті нараховується близько 40. Тут розташовані штаб-квартири транснаціональних корпорацій, офіси міжнародних організацій, провідні торговельно-фінансові установи і, відповідно, найбільші міжнародні аеропорти, готелі тощо. Саме в них концентрується глобальна еліта висококваліфікованих спеціалістів, менеджерів, підприємців. Водночас цим містам притаманний ринок праці зі значним сегментом низькооплачуваних і непрестижних робочих місць в обслуговуванні, непривабливих для місцевого населення, що вимагають численних робочих рук менш кваліфікованих мігрантів. Тому в глобальних містах відсоток іммігрантського населення постійно зростає.

У регулюванні міграційних переміщень провідними державами призначення відбувається певна «біфуркація». Так, висококваліфіковані мігранти користуються пільгами, що обумовлено потребами економіки постіндустріального суспільства, де інтелект перетворюється на основну рушійну силу. Внаслідок цього впродовж останніх десятиріч серед іммігрантів до ЄС питома вага осіб із вищою освітою зросла з 15 до 25 %, а до США – з 25 до 30 % [7]. Разом з тим більшість країн-реципієнтів намагаються стримати імміграцію некваліфікованих осіб. Тому останні або вдаються до нелегальних переміщень із усіма

похідними їх наслідками для свого становища, або стикаються з багатьма перешкодами при облаштуванні та інтеграції в суспільстві прийому, опиняючись серед маргіналів. За таких умов соціальні виклики, обумовлені міграціями, пов'язані не стільки з етнічною диверсифікацією, скільки, передусім, із соціальним розшаруванням, особливо помітним серед бідніших верств іммігрантського населення, представники яких водночас демонструють більше культурних відмінностей унаслідок меншого включення у суспільство, що приймає.

Міграційна політика західних держав стає політикою швидкого реагування й акцентує свої зусилля передусім на короткотермінових завданнях, внутрішньодержавних цілях, імміграційному контролю (система ідентифікації мігрантів за відбитками пальців EURODAC, посилене патрулювання вертольотами й прикордонниками у штатському тощо) [8, с. 3]. Цими заходами зменшено можливість легального в'їзду в окремі країни, але вони не зменшили нелегальну міграцію, яка має своїх тіньових замовників в європейських країнах. Статистика останніх років показує, що кількість нелегальних мігрантів у ЄС зросла до 500 000 осіб на рік [9, с. 10].

У 1990-ті роки нелегальна міграція перетворилася для України на серйозну проблему. Це переважно особи, які намагаються дістатися Західної Європи без належних дозволів і документів, використовуючи територію України для транзиту. Лише незначна частина з них має на меті свідомо залишитися в Україні. Проте деякі затримуються тут через певні обставини, не можуть ані виїхати на Захід, ані повернутися додому внаслідок відсутності необхідних документів, коштів тощо.

Проте із налагодженням контролю по всьому периметру державного кордону, тенденцію зростання вдалося зупинити. Якщо у 1999 р. на кордоні було затримано 14,6 тис. нелегальних мігрантів, то у 2011 р. – 1,2 тис. Організаторів незаконного переправлення людей примусили оминати Україну, що підтверджується даними про чисельність нелегальних мігрантів, яким вдалося перетнути український кордон і яких було затримано на території сусідніх держав та передано в Україну за реадмісією. Так, протягом 2011 р. від держав-членів ЄС прийнято 632 особи (2010 р. – 867 осіб), з яких 392 особи (62 %) були громадянами України, 164 особи (26 %) – громадянами країн СНД. Громадян інших держав, з якими зазвичай асоціюються міграційні ризики, було лише 76 осіб (12 %).

Разом з тим частина нелегальних мігрантів розглядають Україну як країну призначення. Більшість із них – громадяни країн СНД, які в'їжджають в Україну з метою працевлаштування чи підприємницької діяльності, проте працюють без належних дозволів, зайняті в неформальній економіці, передусім вуличній торгівлі, галузі харчування, наданні ремонтних послуг, у сільському господарстві, в домогосподарствах приватних осіб. Вони прибувають в країну цілком легально, проте затримуються і працюють на її території без відповідних дозволів, адже зайнятість на чорному ринку праці – єдина можливість заробітку для іноземців, які не мають урегульованого правового статусу.

Хоча Україна є малопривабливою для зарубіжних шукачів кращої долі, а посилення прикордонного та імміграційного контролю зробило маршрут її територією складним, транзитна нелегальна міграція як явище і надалі існує, причому частина нелегальних мігрантів так чи інакше затримуються в Україні, інколи надовго. Хоча для прибуття іммігрантів, як уже зазначалося, важливими були неекономічні мотиви, вибір людей – виїхати чи лишитися великою мірою залежить від соціально-економічного становища в Україні, його порівняння із ситуацією у країнах походження. Не менш важливим є правове становище мігрантів, рівень життєвих перспектив, реалізувати які вони мають (або не мають) змогу в суспільстві країни проживання, їхнє психологічне самопочуття в чужонаціональному оточенні. Усе це, своєю чергою, є похідним від міграційної політики держави, законодавства щодо регулювання міграційних процесів та правового статусу іноземців, можливостей натуралізації, рівня толерантності суспільства до прибулих.

На сьогоднішній день Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Хоча Україна є експортером робочої сили, проблемам регулювання трудової

міграції ще до недавнього часу не приділялася належна увага на державному рівні. Протягом більш ніж 20-річного періоду незалежності в Україні прийнято низку законів, спрямованих на регулювання міграційних процесів. Крім того, розділи, присвячені регулюванню міграцій, включено до Концепції та Стратегії демографічного розвитку України, затверджених Кабінетом Міністрів України. Однак, в цілому формування міграційної політики держави досі не є завершеним.

Лише наприкінці 2010 року – початку 2011 року діяльність держави у міграційній сфері дещо активізувалася. На початку 2011 р. Уряд України виявляв неабияку зацікавленість в розробці політики щодо регулювання трудової міграції та захисту прав працівників-мігрантів, зокрема, заохочення повернення мігрантів на батьківщину. У 2011 році була підготовлена і затверджена Указом Президента Концепція міграційної політики України, розроблений і прийнятий План заходів з її реалізації. На сьогодні актуальною стає проблема виконання прийнятих заходів міграційної політики. При цьому необхідною умовою досягнення високої ефективності регулювання трудових міграцій є наявність адекватного логістичного забезпечення.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. особливий розвиток отримала єврологістика, покликана для управління логістичними процесами в межах Європейського економічного простору. Вона розглядається як важлива складова процесу євроінтеграції, що забезпечує його інфраструктурну основу. У проектах єврологістики важливе місце відведене Україні. Визначають такі напрями участі України у Європейській транспортно-логістичній інтеграції [10]:

- панєвропейські транспортні коридори ПЄТК і транс'європейські транспортні осі;
- трансконтинентальні транспортні коридори (ТКТК);
- пан'європейські транспортні зони (ПЄТЗ);
- міжнародні логістичні термінали (або центри) (МЛТ).

Через територію України проходять чотири ПЄТК (№№ 3, 5, 7, 9); чотири ТКТК («TRASECA», «Європа – Азія», «Балтика – Чорне море», Чорноморське транспортне кільце), транс'європейські транспортні осі (№№ 1, 3). Україна входить до Чорноморської Панєвропейської транспортної зони (Black Sea PETrA). Актуальним є питання організації мультимодальних перевезень у союзі Схід – Захід через Україну, в тому числі шляхом розвитку системи поїздів. Отже, концепція «Wider Europe» – «Широкої Європи» (розширення Єдиного європейського простору на Схід) передбачає в якості невід'ємної частини єврологістику. Необхідне створення єдиної Європейської транспортно-логістичної системи, яка через мережу міжнародних транспортних осей, зон і логістичних центрів буде пов'язана з транспортно-логістичними системами Азії й інших континентів і регіонів світу. Україна в силу свого надзвичайно вигідного транзитного положення має посісти в цій системі чільне місце. Активізація участі України в процесах єврологістики повинна бути спрямована на те, щоб значна частина транзитного потоку проходила через її транспортну систему [10].

Виходячи з базових принципів організації ефективної логістики, першочерговим завданням оптимізації потоків є організація крізного потоку. Транспонуючи це завдання в площу трудової міграції, як пріоритетного потоку для нашої держави, отримуємо базову необхідність формування умов реалізації трудового потенціалу прибулих з метою праці іноземців. Додатково існує необхідність створення умов повернення трудових мігрантів з метою отримання певних переваг від реалізації отриманого за кордоном досвіду в вітчизняних умовах.

У 2013-2014 рр. Міжнародної організації з міграції (МОМ) було проведено дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів, в ході якого опитано 300 іноземців (іммігрантів-резидентів, біженців та іноземних студентів) у шести містах України, проведено експертні інтерв'ю, аналіз відповідної державної статистики та нормативно-правових актів [11].

За даними цього дослідження (рис. 1), понад половина іноземців планувала залишитися в Україні для постійного проживання, лише п'ята частина однозначно не збиралася цього робити. Разом із тим, результативність державної політики щодо

інтеграції іммігрантів незадовільна, і опитування свідчить про низький рівень обізнаності респондентів щодо наявних державних програм.

Рис. 1. Розподіл опитаних іноземців за рівнем освіти

Джерело: Дослідження МОМ з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів 2013-2014 рр.

Серйозні проблеми існують у сфері працевлаштування іммігрантів. Зокрема, майже дві третини опитаних вважали, що іноземцям важче знайти роботу, ніж місцевим мешканцям. І хоча більшість респондентів працювала, лише 40 % з них були працевлаштовані офіційно, серед підприємців офіційно оформили свою діяльність трохи більше половини.

Рівень освіти іноземців є доволі високим: вищу, незакінчену вищу та середню спеціальну освіту мали понад три чверті опитаних, проте українською володів лише кожний десятий з них, російською – близько половини. Мовних курсів, доступних для іноземців, вкрай недостатньо.

У результаті, хоча значна частина іноземців – високоосвічені особи, вони стикаються із серйозними проблемами у працевлаштуванні. Трудова діяльність найчастіше обмежується торгівлею на ринках, їхній трудовий та інтелектуальний потенціал використовується вкрай мало.

Більшість іноземців не мали власного житла і були змушені його орендувати. Водночас, як правило, вони не могли отримати реєстрацію за місцем проживання, оскільки власники житла не погоджувалися реєструвати іноземців у своїх помешканнях. Відсутність реєстрації значно ускладнювала доступ іноземців до послуг освіти, охорони здоров'я, адміністративних послуг. Опитування також показало, що іноземці часто платять за житло вищу ціну, ніж місцеві жителі, половина опитаних зазначили, що власники житла надають перевагу українцям при наданні послуг оренди.

Іммігранти здебільшого активно спілкуються з місцевим населенням і оцінюють його ставлення як дружнє. Водночас, понад чверть респондентів, переважно ті, хто належить до «видимих меншин», повідомили, що відчують неприязнь з боку правоохоронців, держслужбовців, а також і пересічних громадян через своє етнічне походження чи релігійну належність.

Результати опитування свідчать про низький рівень довіри мігрантів до правоохоронних органів, внаслідок чого вони не завжди повідомляють правоохоронців про випадки нетерпимості. Це не сприяє забезпеченню їхньої фізичної та психологічної безпеки, а отже – й інтеграції [12].

Усе це означає, що, з одного боку, іммігранти в Україні, зокрема біженці, часто не можуть стати повноцінними членами суспільства, в якому проживають, зробити належний внесок у його розвиток і забезпечити стабільне становище й соціальне просування для себе та своїх дітей. З другого боку – загроза маргіналізації частини іммігрантів та їхніх нащадків може мати небезпечні наслідки для суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, активізація міграційного процесу в Україні є закономірним явищем, що супроводжує інтеграцію економічного простору нашої держави до європейського та світового господарства. Адекватною реакцією в даному випадку є створенням умов оптимального розвитку міграційного руху, що в значній мірі відповідають основним цілям розвитку нашої держави. Тобто організація економічного та правового простору, що в значній мірі дозволять реалізувати ресурсний потенціал міграції. Використання принципів логістики дозволить оперувати ефективно та оперативно управляти ресурсами національної економіки. Перспективним є дослідження нового виду капіталу, що створений міграційними процесами – капіталу розмаїтості (*diversity capital*), як особливого виду соціального капіталу, який є в здатності суспільства до відкритості, інкорпорації нових груп, ідей і цінностей, що є запорукою сталого розвитку в умовах глобалізації, надзвичайно цінним інноваційним ресурсом.

Список використаних джерел:

1. Vasileva, K. 6,5 % of the EU population are foreigners and 9,4 % are born abroad. – Statistics in Focus / Eurostat. – 34/2011. – Р. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF
2. Herm, A. Recent migration trends: citizens of EU-27 Member States become ever more mobile while EU remains attractive to non-EU citizens. Eurostat. Statistics in focus. – 98/2008. – Р. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-098/EN/KS-SF-08-098-EN.PDF
3. Migration and remittances Factbook 2011 / World Bank. – Washington, 2010. – Р. 249.
4. Сергеев В. І. Корпоративна логістика. 300 відповідей на питання професіоналів / В. І. Сергеев. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 976 с.
5. Шуба М. В. Транскордонне співробітництво: «Think globe, act local» / М. В. Шуба // БізнесІнформ. – 2014. – № 9. – С. 21–25.
6. Саркисов С. В. Формирование международных логистических систем предприятиями России в условиях глобализации мировой экономики / С. В. Саркисов. – М. : Анкил, 2007. – 264 с.
7. Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy: World Migration, 2008. – Geneva : IOM, 2008. – Р. 54.
8. Иммигрантские волны накрывают Германию // Заграница. – 2003. – № 6. Февраль. – С. 3.
9. Local and Regional Authorities and the Immigration Challenge. – Brussels: Committee of the Regions, 2005. – 361 p.
10. Тюріна Н. М. Логістика [Текст]: навч. посіб. / Н. М.Тюріна, І. В. Гой, І. В. Бабій. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 392 с.
11. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів. – К.: МОМ, 2014. <http://www.iom.org.ua/sites/default/files/study.pdf>
12. Рубл, Б. Капітал розмаїтості: транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні та Києві / Б. Рубл. – К. : Критика, 2007.

References:

1. Vasileva, K. (2011) 6,5 % of the EU population are foreigners and 9,4 % are born abroad. Statistics in Focus: Eurostat. Retrieved from: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF
2. Herm, A. (2008) *Recent migration trends: citizens of EU-27 Member States become ever more mobile while EU remains attractive to non-EU citizens*. Statistics in Focus: Eurostat. Retrieved from: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-098/EN/KS-SF-08-098-EN.PDF
3. *Migration and remittances Factbook 2011* (2011). Washington: World Bank (in Eng.).
4. Sergeev, V. I. (2005) *Corporate logistics. 300 answers to questions of professionals*. Moscow: INFRA-M (in Ukr.).
5. Shuba, M. V. (2014) Cross-border cooperation: «Think globe, act local». *Businessinform*, 9, 21-25 (in Ukr.).
6. Sarkisov, S. V. (2007) *Formation of international logistics systems in enterprises of Russia in conditions of globalization of the world economy*. Moscow: Ankil. (in Russ).
7. *Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy: World Migration* (2008). Geneva: IOM (in Eng).
8. The immigrant wave is available Germany (2013). *Zagranitsa*, 6, 3 (in Russ).
9. *Local and Regional Authorities and the Immigration Challenge* (2005). Brussels: Committee of the Regions, 361 (in Eng.).

10. Tyurina, N. M., Goy, I.V., Babiy, I. V., *Logistics: textbook. manual.* (2015) Kyiv: Center of educational literature (in Ukr).
11. *The study on integration, hate crimes hatred and discrimination of different categories of migrants* (2014). Kyiv: IOM. Retrieved from: <http://www.iom.org.ua/sites/default/files/study.pdf> (in Ukr).
12. Ruble, B. (2007) *Rosmet Capital: transnational migrants in Montreal, Washington and Kyiv.* Kyiv: Critique (in Ukr).

KYRYLIUK Yevhen Mykolayovych,

Dr. Sc. (Economics), Professor, Department of Economic Theory,
Innovation and International Economics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
en_kirilyk@ukr.net

HUNCHENKO Mariya Volodymyrivna,

PhD, Assistant professor, Management and Logistic Department,
Poltava National Technical Yurii Kondratyuk University, Poltava, Ukraine
Gunchenko_m@ukr.net

**LOGISTIC LINEAMENT OF MIGRATION PROCESSES
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

Abstract.

Introduction. Significant geopolitical transformation affect all aspects of society, including on migration processes. The processes of economic globalisation and the growing openness of economies to facilitate the exchange of human resources, which enhances their competitiveness in international labour markets. Therefore, migration issues become for Ukraine a priority.

Purpose. The purpose of this article is in identifying the characteristics of the flow of migration processes in the context of globalization and justification of ways of their optimization using with tools of logistic.

Methods. Method of analyses is used.

Results. The main features and manifestations of migration processes in the context of globalization from the point of logistics are presented in the article. The peculiarities of the migration policy organization of the globalized countries, which provoke the deregulation of migration processes and the emergence of illegal migration are revealed. The primarily bifurcation nature of the filtering of migrant workers is marked. The directions of migration movements with the use of logistic advantages of Ukraine are identified. Listed on the priority the organization end-to-end flow in migratory movement. The necessity of creating conditions for the realization of the labor potential of coming to work of foreigners and the creation of conditions for the return of labor migrants with the aim of obtaining certain benefits received from the sale abroad of experience in domestic conditions. The parameters change cooperation in international activities on the principle of «the enterprise without citizenship» with the goal of increasing the benefits of infrastructure euro logistic projects are proposed.

Originality. Characteristic features of development migration processes can be optimized with the use of logistics principles and ensure the implementation of state logistics capacity are revealed. The specified priority approach of «the enterprises without citizenship» in the development of international relations and the basic process that change the model of socio-economic and require control are revealed.

Conclusion. The intensification of the migration process in Ukraine is a natural phenomenon that accompanies the integration of the economic space of our country to the European and world economy. The appropriate response in this case is in creating the conditions for the optimal development of the migratory movement, which greatly meet the basic development goals of our state. That is, the organization of economic and legal space, which in large measure will allow to realize the resource potential of migration. The use of principles of logistics will operate effectively to manage the resources of the national economy. Promising is the study of a new kind of capital, which created migration processes –diversity capital, as a special kind of social capital, which is the ability of the society to open to the incorporation of new groups, ideas and values, which is key to sustainable development in the context of globalization, it is extremely valuable innovation resource.

Keywords: migration; logistics; globalization; glocalization; bifurcation; public policy; illegal migration; integration; employment potential; competitiveness; through-flow.

Одержано редакцією: 20.11.2017
Прийнято до публікації: 06.12.2017

УДК 338.439:637.07

КИРИЛЮК Ірина Миколаївна,
викладач кафедри менеджменту та економічної
безпеки, Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
in_kirilyk@ukr.net

СКЛАДНИКИ НОВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено визначенню складників новітньої системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продукції тваринництва й обґрунтуванню інструментів підвищення ефективності їх функціонування в Україні. Систематизовано й згруповано складники у п'ять блоків: законодавче забезпечення, менеджмент і його організаційна структура, мережа інспекційних служб, мережа лабораторних служб, система інформації, навчання та комунікацій. Виявлено ознаки певної архаїчності та, в загальних рисах, фактичної зорієнтованості вітчизняної системи державного регулювання і контролю (нагляду), що функціонувала до 2015 року, на принципі командно-адміністративної економіки. Окреслено новітні тенденції та системні інструменти удосконалення вітчизняної системи контролю в напрямі її гармонізації з європейською. Підкреслено, що вказані тенденції сприяють становленню процесного або комплексного підходу до гарантування безпечності продукції тваринництва. Наголошено на наявності у новітній системі державного контролю окремих елементів, які гарантують чіткість та однозначність у визначенні відповідальності операторів ринку за порушення вимог законодавства у сфері безпечності харчових продуктів тваринного походження. Виявлено проблеми, які знижують ефективність функціонування системи державного контролю в Україні, а також дієвість санітарних і фітосанітарних заходів у сфері виробництва й обміну продуктів харчування, продовольчої сировини тваринного походження та кормів. Забезпечено подальший розвиток інноваційного процесного підходу до гарантування безпечності продуктів харчування тваринного походження в Україні.

Ключові слова: продукція тваринництва, безпечність, державний контроль (нагляд), державний ветеринарний інспектор, акредитована лабораторія, референс-лабораторія.

Постановка проблеми. В Україні, зважаючи на гострі проблеми у сфері безпечності продукції тваринництва, реалізуються заходи щодо впровадження європейської моделі системи державного регулювання і контролю, яка вважається однією із найефективніших у світі. Спостерігається активізація зусиль щодо функціонального наближення української системи технічного регулювання до вимог ЄС. Але ці зусилля в більшості випадків стосуються формування системи технічного регулювання загалом, безвідносно до галузі тваринництва і процесів виробництва й обігу продукції тваринництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці безпечності продукції тваринництва, державного регулювання і контролю за процесами її гарантування присвятили низку наукових праць відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема, С. Аранчій, Р. Буряк, Є. Горовець, Г. Даффі, О. Ковальова, І. Кравченко, М. Маренич, Н. Марюха, Дж. Метз, А. Нардоне, Дж. Нурдхайзен, Ю. Оглашений, Р. Річардсон, Дж. Хігс, Дж.-Ф. Хоквайт та ін. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розкриті в авторських працях [1; 2; 3; 4].

Проте проблема безпечності продукції тваринництва залишається для України надзвичайно гострою, її масштаби в умовах формування зони вільної торгівлі з ЄС лише зростають. Це потребує напрацювання рішень щодо формування адекватних сучасним європейським вимогам складників системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продукції тваринництва, а також обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності функціонування цієї системи та систем управління безпечністю продукції на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення складників новітньої системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продукції тваринництва та інструментів підвищення ефективності їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних дослідженнях та офіційних документах, затверджених, зокрема, на рівні ФАО (Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН) виділяють п'ять базових складників системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продовольства: законодавство; менеджмент і його організаційна структура; мережа інспекційних служб; мережа лабораторних служб; система інформації, навчання та комунікацій. Лише якщо ці базові складники сформовано та забезпечено їх ефективне функціонування, можна стверджувати про наявність системи державного регулювання і контролю, здатної гарантувати безпечність продукції тваринництва й захистити споживача.

З нашої точки зору, стосовно ситуації в Україні процес оцінювання ефективності системи державного контролю у сфері безпечності продукції тваринництва слід розпочати з такого складника, як менеджмент і його організаційна структура. Відповідно до сучасних (зокрема, європейських) вимог, передумовою забезпечення ефективності системи загалом має бути існування єдиного органу з контролю та нагляду за безпечністю і якістю харчових продуктів.

Проте в Україні до 2015 року функції з контролю за якістю та безпечністю продуктів харчування, захисту прав споживачів були розпорошені між трьома структурами: 1) Державною ветеринарною та фітосанітарною службою України; 2) Державною санітарно-епідеміологічною службою України; 3) Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів. Причому раніше таких контролюючих структур було ще більше, адже Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України було створено на базі Державного комітету ветеринарної медицини, Державної інспекції з карантину рослин та Державної інспекції захисту рослин.

Таким чином, в Україні протягом більш ніж двох десятиліть система державного регулювання та контролю у сфері безпечності була занадто забюрократизованою і фактично залишалася орієнтованою на принципи адміністративно-командної економіки. Як відзначає О. Бакуменко [5], в умовах обмеженого фінансування із державного бюджету серед контролюючих органів спостерігалася рентоорієнтована поведінка та «гонитва за фінансами» операторів ринку. Кожен контролюючий орган під гаслом захисту споживачів намагався запровадити якомога більше платних послуг, видів державного контролю (нагляду), дозвільних документів, яких у переважній більшості не існувало в розвинених країнах.

Відомства створювали «під себе» нормативну базу, що охоплювала певний сегмент харчового ланцюга. Основними критеріями оцінювання діяльності цих контролюючих служб увесь час були кількість проведених перевірок і суми накладених після цього штрафів [5]. Це сприяло подальшому збільшенню кількості перевірок і штрафів серед суб'єктів, які не сприймали таку рентоорієнтовану поведінку чиновників та не лобіювали свої інтереси у владних структурах. Проте такий порядок жодним чином не сприяв вирішенню завдань гарантування безпечності продукції та захисту інтересів споживачів.

Велика кількість органів контролю, розпорошеність і дублювання їх функцій, поділ останніх залежно від етапів просування кормів чи кінцевої продукції до споживача лише посилювали тиск на підприємців і не сприяли підвищенню рівня безпечності харчових продуктів тваринного походження. Фактично у випадку реалізації неякісної продукції та споживання її населенням знайти й покарати відповідального за це ринкового суб'єкта або чиновника було практично неможливо.

Лише на початку 2016 р. в Україні приступила до виконання своїх функцій Державна служба України із питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Держпродспоживслужбі було передано функції з реалізації державної політики у сферах ветеринарної медицини, безпечності продукції тваринництва, ідентифікації й реєстрації тварин, дотримання санітарного законодавства, здійснення метрологічного і ринкового нагляду, захисту споживачів і реклами.

Нині, зважаючи на незначний термін функціонування новоствореного органу та відсутність належного фінансування, ефективність контролю і ринкового нагляду за процесами гарантування безпечності продукції тваринництва залишається вкрай низькою.

Подібна проблема з термінами й ефективністю в Україні спостерігається при аналізі такого чинника дієвості системи державного регулювання і контролю як законодавство. Хоча в ЄС тільки на початку 2000-х років було прийнято майже сотню законодавчих актів у сфері безпечності та якості харчових продуктів, в Україні реальні кроки щодо формування відповідного законодавства (окремих його елементів), яке відповідає б сучасним вимогам, були зроблені значно пізніше.

Лише в кінці 2015 р. набрав чинності Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [6]. Ним передбачено, без перебільшення, революційні для України заходи щодо організації та здійснення державного контролю за безпечністю продукції тваринництва. Зокрема, закладено законодавчу основу для створення єдиного державного органу для здійснення державного контролю і нагляду впродовж усього харчового ланцюга (рослини – корми – вода – тварини – харчові продукти тваринного походження). Таким компетентним органом, як відзначено вище, стала Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Низка фахівців (зокрема, Є. Кирилюк, А. Прощаликіна [7; 8, с. 195-196]) обґрунтовували необхідність створення такого органу ще з початку 2000-х рр., проте вказана ідея мала значний спротив з боку функціонуючих на той час контролюючих суб'єктів.

Серед інших важливих положень закону варто виділити [6]:

- 1) приведення термінології в сфері (галузі) безпечності у відповідність із законодавством ЄС;
- 2) встановлення детальних вимог до гігієни і запровадження системи НАССР згідно з Регламентом (ЄС) №852/2004. Щодо діяльності з харчовими продуктами, які вміщують необроблені інгредієнти тваринного походження, функціонування системи НАССР стало обов'язковим із кінця вересня 2017 року;
- 3) запровадження вимог простежуваності, як обов'язкового елемента будь-якої ефективної системи безпечності продукції тваринництва;
- 4) зобов'язання для операторів ринку надавати компетентним органам та іншим суб'єктам інформацію на основі записів про заходи, що реалізуються для системного управління небезпечними чинниками. Відповідні записи, які необхідно зберігати протягом 3 місяців після настання кінцевої дати продажу продукції, ведуться щодо: по-перше, виду і походження кормів; по-друге, ветеринарних препаратів для тварин, дати їх застосування, часу раціонального очікування, після якого дозволяється використання тварини чи продукції тваринництва; по-третє, наявності усіх захворювань тварин, що можуть вплинути на безпечність продукції тваринництва; по-четверте, результатів досліджень (випробувань) відібраних із діагностичною метою зразків, які отримані від тварин; по-п'яте, даних стосовно здійснених перевірок тварин чи продукції тваринництва;
- 5) регламентацію реальних можливостей зупинення виробництва і заборони обігу продукції тваринництва, шкідливої для людей, навіть якщо при її безпосередньому виробництві чи обігу формально дотримані норми законодавства про безпечність продукції;
- 6) заборону обігу сировини і харчових продуктів тваринного походження, маркування яких не задовольняє вимоги законодавства про безпечність харчових продуктів;
- 7) необхідність обов'язкової акредитації всіх лабораторій, які здійснюють випробування продукції для цілей державного контролю, відповідно до стандарту ДСТУ ISO 17025:2006 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій»;
- 8) вимогу щодо створення мережі референс-лабораторій.

Крім того, було забезпечено суттєву дерегуляцію ринку продукції тваринництва завдяки усуненню тих неефективних і забюрократизованих дозвільних процедур, вимог і документів, яких не існує в ЄС. Зокрема, було скасовано, через відсутність зв'язку із гарантуванням безпечності продукції, обов'язковість санітарно-гігієнічної експертизи, використання ГОСТів, ДСТУ і ТУ (відбувається їх заміна стандартами ISO та європейськими стандартами), передбачено спрощення процедури виведення на ринок нової продукції.

Останнім часом спостерігається формування й оновлення вітчизняного санітарного законодавства, яке повинно відігравати ключову роль при встановленні параметрів і чинників безпечності продукції. Зокрема, у 2014 році набрав чинності Наказ Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України № 1140 «Про затвердження Державних санітарних норм

та правил «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини». Ним, зокрема, для продовольчої сировини і кінцевих продуктів тваринного походження регламентовано обов'язкову наявність ветеринарних документів, що вміщують детальну інформацію стосовно фактів використання пестицидів (із вказуванням їх найменувань), антибіотиків, гормонів, різного роду ветеринарних препаратів. При виробництві продовольчої сировини тваринного походження не повинно допускатися застосування не дозволених ветеринарних препаратів (у т.ч. препаратів для оброблення тварин і приміщень, у яких їх утримують) [9].

У продуктах тваринного походження мають контролюватися залишкові кількості усіх ветеринарних препаратів, стимуляторів росту тварин, антибіотиків, тощо, що застосовуються чи застосовувалися при відгодівлі, лікуванні та профілактиці захворювань тварин.

Також у 2015 році набрав чинності Наказ МОЗ України № 548 «Про затвердження Мікробіологічних критеріїв для встановлення показників безпечності харчових продуктів» [10], який гармонізовано із Регламентом (ЄС) № 2073/2005. Наказом встановлено перелік санітарно-мікробіологічних показників і критерії безпечності харчових продуктів тваринного походження, гігієнічні критерії техніко-технологічного процесу; загальні вимоги перевірки за мікробіологічними показниками, вимоги до досліджень (випробувань) і відбору зразків харчової продукції; заходи щодо усунення недоліків при незадовільних результатах аналізів та досліджень.

Слід відзначити також факт набуття чинності з 2016 року Наказів МОЗ України № 694 «Про затвердження Гігієнічних вимог до м'яса птиці та окремих показників його якості» і № 695 «Про затвердження Параметрів безпечності м'яса птиці» [11; 12]. Перший із них – це комплексний документ, гармонізований із регламентами ЄС, що містить чіткі терміни й визначення, конкретні гігієнічні вимоги до забою, розрізання і обвалювання м'яса, вимоги до боєнь, переробних підприємств, потужностей, задіяних при подрібненні м'яса, напівфабрикатів із м'яса, вимоги до сировини, а також до самого подрібненого м'яса і напівфабрикатів із нього, вимоги до тушок свійської птиці, призначеної для продажу кінцевим споживачам, вимоги до пакування, маркування та інформування споживачів, гігієнічні вимоги до вмісту води у продукції, порядок прийняття рішень про невідповідність вимогам, тощо. Документ передбачає регламентацію понять «екстенсивне утримування або вирощування у приміщенні», «вільний вигул», «традиційний вільний вигул», «вільний вигул – повна свобода».

Другим наказом затверджено чіткі параметри безпечності м'яса птиці за допустимим вмістом токсичних елементів, антибіотиків, нітрозамінів, пестицидів, діоксинів, мікробіологічних показників. Дотримання вимог вказаних документів підвищуватиме конкурентоспроможність вітчизняного птахівництва, сприятиме завоюванню вітчизняними товаровиробниками окремих сегментів світового ринку м'яса птиці. Про це свідчать офіційні дані щодо експорту вказаної продукції: у 2017 році його обсяги перевищили минулорічні на 13% і становили понад 272 тис. т. У вартісному вимірі обсяги експорту м'яса птиці збільшилися із 292,5 млн дол. США у 2016 році до 390 млн дол. США у 2017 році [13].

Важливим є перенесення прогресивних положень вказаного документа і встановлення сучасних гігієнічних вимог до яловичини, телятини, свинини, баранини, козлятини, молока, яєць, меду й іншої продукції тваринництва.

Загалом лише в 2017 році було прийнято ключовий законодавчий акт, покликаний підвищити ефективність функціонування системи державного регулювання і контролю безпечності продукції тваринництва в Україні. Йдеться про Закон України № 2042 від 18.05.2017 «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [14], який набирає чинності в квітні 2018 року. Ним (у разі його подальшого забезпечення впровадження і виконання базових положень) виводиться на якісно новий рівень система державного регулювання і контролю безпечності продукції тваринництва, усуваються ті прогалини, які не дозволяли гарантувати безпечність належним чином. Ним визначено систему органів офіційного регулювання і контролю, їх повноваження та базові засади діяльності; права й обов'язки операторів ринку; принципи і вимоги до здійснення державного контролю (нагляду) за харчовими продуктами тваринного походження

(свіжого м'яса, сирого молока і молозива, рибних продуктів тощо) і благополуччя живих тварин; вимоги до відбирання зразків і лабораторних досліджень (випробувань) та методи їх здійснення; базові кваліфікаційні вимоги до осіб, що здійснюють контроль (державних ветеринарних інспекторів, їх помічників, офіційних ветеринарних лікарів, уповноважених ветеринарів); базові засади планування і фінансування офіційного контролю, його безпосереднє здійснення на кордоні та в країнах-експортерах; жорстку відповідальність за порушення законодавства про безпечність харчових продуктів та кормів.

Варто підкреслити деталізацію видів офіційного контролю (нагляду) на ринку продукції тваринництва, його методів, а також осіб, які мають право його здійснювати. Так, якщо розглянути один із видів державного нагляду – аудит процедур, базованих на принципах НАССР, то він містить комплексну перевірку таких елементів: а) документації; б) детального ведення записів усіх процесів, які впливають на безпечність продукції тваринництва і кормів; в) системи внутрішнього контролю з боку суб'єкта ринку; г) корегувальних дій, вжитих ним внаслідок аналізу виявлених неточностей і невідповідностей; д) рівня кваліфікації основного та допоміжного персоналу. Уповноваженими особами для здійснення офіційного контролю (нагляду) – державними ветеринарними інспекторами чи їх помічниками – можуть бути лише офіційні ветеринарні лікарі, уповноважені ветеринари, а також працівники бійні, уповноважені компетентним органом лабораторії. Інші фізичні та юридичні особи не наділені повноваженнями на здійснення офіційного контролю (нагляду).

Законом закладається база для ризик-орієнтованого підходу під час здійснення перевірок – кожному підприємству щороку присвоюватиметься певна категорія ризику, яка й визначатиме частоту перевірок. Водночас слід відзначити, що оцінити ефективність конкретних варіантів впровадження ризик-орієнтованого підходу стане можливим лише в процесі реалізації положень закону, розроблення і впровадження відповідних підзаконних актів.

Загалом ризик-орієнтований підхід уможливило зменшення витрат на перевірки з боку держави за рахунок збільшення ефективності цих перевірок. Для операторів ринку продукції тваринництва з'являється можливість діяти «на випередження» на основі дотримання законодавства з безпечності та окремих показників якості. Споживач, своєю чергою, отримує впевненість у безпечності продукції. Така впевненість посилюватиметься ще й завдяки комплексності перевірок на усіх етапах виробництва та обігу продукції тваринництва.

Раніше однією із проблем, що негативно впливала на ефективність перевірок, була необхідність попередження операторів ринку про її здійснення, що прямо суперечить європейським принципам. До 2017 року Держпродспоживслужба взагалі не могла проводити планові перевірки операторів ринку продукції тваринництва. Водночас, щоб здійснити позапланову перевірку, вона мала отримати відповідну скаргу від споживача і погодити перевірку з Міністерством аграрної політики і продовольства України (Мінагрополітики). Через бюрократію між поданням скарги і власне перевіркою могло минути до півтора місяця, що зводило нанівець сенс перевірки [15].

Наразі Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» чітко зафіксована необхідність здійснення перевірок операторів ринку без попередження. Спрощено процедуру отримання дозволу на позапланову перевірку. Затверджено єдині форми актів для державних ветеринарних інспекторів при здійсненні перевірок. Застосовано норму, яка уможливило здійснення на підприємстві аудиту процедур, базованих на принципах НАССР, лише у тому випадку, якщо державний ветеринарний інспектор, що направляється для здійснення аудиту, не брав участі в державному контролі на цьому підприємстві протягом останніх трьох років.

Загалом слід підкреслити появу, нарешті, чіткості й однозначності у визначенні відповідальності операторів ринку продукції тваринництва за порушення вимог законодавства у сфері виробництва й обігу харчових продуктів.

Також, згідно з європейськими підходами, визначено спеціальний режим перевіряння продуктів харчування тваринного походження на кордоні. Продукцію не

мають допускати на територію України, поки її відповідним чином не перевірять на призначеному для цього прикордонному інспекційному посту. До цього в Україні державний контроль імпортованих харчових продуктів тваринного походження відбувався у формі попереднього документального контролю. Інші види контролю, у тому числі у формі перевірок, відбувалися уже в митниці призначення. Відтак небезпечну продукцію можна було виявити уже на території країни, за сотні кілометрів від пункту її ввезення. Водночас систему державного контролю (нагляду) виробництва й обігу продукції та сировини тваринного походження Європейського Союзу (одну із найжорсткіших у світі) визнано еквівалентною системою гарантування безпечності харчових продуктів України (Наказ Мінагрополітики від 01.04.2014 № 118).

Водночас слід виокремити проблеми, пов'язані з технічним регулюванням процесів гарантування безпечності продукції тваринництва в Україні. Незважаючи на певні здобутки у цій сфері, очевидною є необхідність розробки низки підзаконних актів та виділення необхідного фінансування для реалізації на практиці положень Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин». Як відзначив голова Держпродспоживслужби В. Лапа, нині необхідно розробити і прийняти близько 40 підзаконних актів (більше половини з яких стосуватиметься продукції тваринництва) та привести українську систему державного контролю у сфері безпечності продукції тваринництва у відповідність до директив та регламентів ЄС [15]. Адже, як відзначають фахівці, успіх впровадження європейських норм щодо якості й безпечності продукції тваринництва в Україні залежить від уваги до деталей у підзаконних актах, а також від ефективності й прозорості роботи контролюючого органу – Держпродспоживслужби.

Нині прийнято лише окремі підзаконні акти, зокрема, Постанову КМУ від 04.07.2017 № 460 «Питання посилення ветеринарно-санітарного контролю під час переміщення тварин та харчових продуктів тваринного походження», якою забезпечене утворення при Держпродспоживслужбі Міжвідомчої мобільної групи із запобігання і виявлення порушень ветеринарно-санітарного законодавства. Учасники мобільної групи, у разі виникнення підозр про поширення інфекцій, мають відповідні повноваження на безперешкодний доступ до підконтрольних об'єктів, зупинення транспортних засобів, проведення оглядів, відбору зразків продукції та відправлення їх для проведення досліджень та експертиз.

З нашої точки зору, при розробці вказаних підзаконних актів доцільно забезпечити уникнення корупційних ризиків і надмірного тиску на суб'єктів ринку продукції тваринництва. Інакше система гарантування безпечності продукції буде корумпованою, неефективною, призведе до надмірних витрат сільськогосподарських товаровиробників. Свого часу подібна корумпованість стала одним із чинників неефективності системи державного цінового регулювання в Україні, яка фактично була скасована у 2017 році.

Важливим є визначення окремим підзаконним актом механізму державного аудиту процедур, заснованих на принципах НАССР, при виробництві, обробці, зберіганні й транспортуванні продукції тваринництва. Вказаний механізм має включати комплексну перевірку: 1) необхідної документації; 2) ведення записів процесів, які впливають на безпечність продукції тваринництва, а також кормів; 3) системи внутрішнього контролю небезпечних чинників відповідним товаровиробником чи іншим ринковим суб'єктом; 4) коригувальних дій, вжитих оператором ринку внаслідок аналізу виявлених невідповідностей; 5) рівня кваліфікації персоналу.

У процесі дослідження виявлено й інші проблеми, пов'язані з технічним регулюванням процесів гарантування якості й безпечності продукції тваринництва в Україні.

Так, практика довела необхідність суттєвого доопрацювання Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [16], який набрав чинності у січні 2014 р.¹, а також розроблення низки підзаконних нормативно-

¹ Фахівцями уже напрацьовано зміни до Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», який пропонується викласти у такій редакції: «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції».

правових актів для його виконання. Також потребують певного корегування Детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження, затверджені Постановою КМУ від 30.03.2016 № 241. Адже норми діючих нормативно-правових актів не передбачають сертифікацію всього процесу органічного виробництва, за прикладом ЄС, а регламентують сертифікацію лише кінцевого продукту. Відсутня в Україні й органічна база кормів, яка є в європейських країнах. Не розроблені відповідні стандарти й підзаконні акти, що змушує вітчизняних товаровиробників проходити процедуру органічної сертифікації свого виробництва за чинними міжнародними стандартами. Найчастіше ними виявляються європейські стандарти.

Окрім іншого, з урахуванням європейських вимог, назріла необхідність розроблення нової редакції Закону України «Про ветеринарну медицину». Адже нині виникають значні труднощі у правозастосуванні чинних його основних положень. Нова редакція закону має, передусім, врегулювати питання забезпечення здоров'я і благополуччя тварин, здійснення приватної офіційної ветеринарної практики, обігу ветеринарних препаратів, тощо. Як відзначають фахівці, для реалізації системного підходу до вирішення вказаних питань в єдиному документі доцільно об'єднати низку напрацювань, які містяться у проектах законів «Про ветеринарні препарати», «Про приватну ветеринарну практику», «Про внесення змін до Закону України «Про ветеринарну медицину» тощо.

Отже, нині законодавство у сфері гарантування безпечності продукції тваринництва в Україні залишається недосконалим і розробленим не повністю. На сучасному етапі необхідно забезпечити розробку і прийняття Законів України «Про безпечність та гігієну кормів», «Про надання споживачам інформації про харчові продукти тваринного походження», «Про новітні харчові продукти та інгредієнти», «Про предмети і матеріали, що контактують із харчовими продуктами», тощо.

Крім того, як вже зазначалося вище, протягом 3-4 років необхідно прийняти велику кількість підзаконних актів, розроблених на виконання уже прийнятих ключових Законів України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» і «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин». Не кажучи вже про підзаконні акти, необхідні для впровадження та реалізації законів, відзначених нами в попередньому абзаці. Загалом у цій сфері – найбільший об'єм роботи, і зробити її швидко практично неможливо. Одна із причин – обмежене коло фахівців, які можуть професійно працювати із таким вторинним законодавством.

До того ж необхідно забезпечити належну імплементацію нових вимог – самої гармонізації законодавства недостатньо. Це найперше стосується іншого складника оцінювання ефективності державного контролю (нагляду) – наявності достатньої кількості фахових інспекційних і лабораторних служб. Адже в Україні територіальні органи Держпродспоживслужби сформовані лише нещодавно, існує нагальна потреба у навчанні відповідно до європейських стандартів щонайменше чотирьох тисяч інспекторів (передусім із питань проведення аудиту системи НАССР, на підставі якого складається відповідний акт, форма якого затверджена Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 06.02.2017 № 41).

Адже аудит системи НАССР є основою сучасної системи державного (офіційного) нагляду (контролю) у сфері виробництва та обігу продукції тваринництва. Без відповідного навчання неможливо запровадити один із найважливіших принципів європейської моделі державного нагляду (контролю) – пріоритетність застосування ризик-орієнтованого підходу.

Для забезпечення ефективного державного лабораторного контролю потребує негайної оптимізації та удосконалення лабораторно діагностична мережа (передусім шляхом укрупнення і відповідного скорочення кількості лабораторій в декілька разів). Нині технічне і технологічне оснащення цих лабораторій залишається на надзвичайно низькому рівні, що не дозволяє ефективно проводити дослідження (випробування) для цілей державного контролю. Відсутність відповідного оснащення і необхідної кваліфікації персоналу може перешкодити процедурі акредитації більшості лабораторій на

відповідність вимогам стандарту ISO/IEC 17025. Існує об'єктивна необхідність впровадження та удосконалення системи управління якістю випробувальних лабораторій, які дають змогу забезпечити відповідний рівень і точність випробувань.

Нині в Україні є фактично одна акредитована лабораторія, яка акредитована іноземним органом з акредитації та має відповідне технологічне оснащення для здійснення комплексних випробувань завдяки європейським проектам технічної допомоги. Цього явно не достатньо для здійснення великої кількості досліджень у сфері безпечності продукції тваринництва. Робити великий обсяг таких досліджень немає на чому, адже необхідне обладнання в більшості регіональних акредитованих лабораторій відсутнє.

Існує необхідність сприяння технічному оснащенню та акредитації іноземними органами з акредитації низки випробувальних лабораторій, інакше ефективний державний контроль безпечності та якості продукції тваринництва забезпечити технічно неможливо. Є гостра потреба в здійсненні стратегічних інвестицій, що сприятимуть удосконаленню роботи акредитованих лабораторій та їх інноваційному розвитку.

Враховуючи великий перелік досліджень у сфері безпечності продукції тваринництва, важливим є забезпечення проходження фахівцями акредитованих лабораторій стажування у провідних лабораторіях ветеринарної медицини США і країн ЄС, а також участі в раундах професійного тестування на міждержавному рівні. Ці заходи передбачають необхідність значних витрат, тому частину їх має взяти на себе держава [17; 18, с. 7].

Насамкінець слід зазначити, що для розвитку мережі акредитованих лабораторій з метою державного контролю у сфері безпечності та якості продукції тваринництва слід забезпечити:

- 1) комплексне оновлення приладів і лабораторного обладнання низки акредитованих лабораторій, уповноважених компетентним органом на проведення досліджень (випробувань) для цілей державного контролю, або ж тих випробувальних лабораторій, які ще мають пройти процедуру акредитації та уповноваження;
- 2) участь у міждержавних заходах професійного тестування фахівців;
- 3) проходження фахівцями стажування в референс-лабораторіях США і країн ЄС;
- 4) придбання реактивів, референт-матеріалів, тест-систем, витратних матеріалів для валідації, верифікації, методичного забезпечення лабораторних досліджень;
- 5) збільшення інспекційних аудитів з боку іноземних органів з акредитації – членів Європейської кооперації з акредитації.

Без цих заходів фінансові ресурси державного бюджету, операторів ринку, і, в кінцевому підсумку, споживачів витратяться і надалі вкрай неефективно, без них неможливо досягти прийняттого рівня захисту здоров'я людей і тварин.

Висновки та перспективи подальших розвідок. В Україні впроваджено низку заходів, спрямованих на гармонізацію національної системи контролю безпечності продукції тваринництва із європейською. Створено Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, імплементовано базове законодавство, яким передбачено революційні для України заходи щодо організації та здійснення державного контролю за безпечністю продукції тваринництва. Відбувається формування та оновлення санітарного законодавства, яке повинно відігравати ключову роль при встановленні параметрів безпечності продукції. Регламентовано деталізацію видів державного контролю на ринку продукції тваринництва, методів його здійснення та осіб, які мають на це право.

Водночас комплексне оцінювання функціонування складників системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продукції тваринництва в Україні дає підстави для висновків, що ефективність цієї системи залишається вкрай низькою. Зважаючи на несистемність, хаотичність заходів із формування наближеної до європейської системи державного контролю, значний обсяг робіт, який необхідно було здійснити в дуже стислі терміни, відсутність належного фінансування та відповідних кваліфікованих фахівців, вказана система поки що не гарантує належної безпечності

продукції тваринництва. Компетентні органи поки що не в змозі припинити як випуск низькоякісної продукції тваринництва українського походження, так і ввезення на територію України іноземної продукції сумнівної якості.

Понад 60 % молока та молочної продукції в Україні не відповідає стандартам якості. Якщо раніше фальсифікували в основному масло і згущене молоко, то на сьогодні ці процеси поширилися також на сир і цільномолочну продукцію. Досить часто виробники використовують замінники жиру тваринного походження, не вказуючи це при маркуванні продукції. Після отримання експортних квот на поставки молочної продукції до ЄС виявилось, що практично жодна марка продуктів за окремими параметрами не відповідає європейським стандартам якості й безпечності та не може реалізовуватися на європейському ринку. Майже у 50% продукції було виявлено антибіотики, причому у досить великих кількостях [19].

Важливо забезпечити належну імплементацію нових вимог до безпечності продукції тваринництва, адже самої гармонізації законодавства недостатньо. Це найперше стосується фахових інспекційних і лабораторних служб – важливого складника державного контролю (нагляду). Існує необхідність сприяння технічному оснащенню та акредитації іноземними органами з акредитації низки випробувальних лабораторій, інакше ефективний державний контроль безпечності та якості продукції тваринництва забезпечити технічно неможливо. Доцільно запровадити ефективні механізми аудиту системи НАССР, як основи сучасної системи контролю у сфері виробництва та обігу продукції тваринництва. Вказані механізми мають базуватися на оцінці ризиків для уникнення загроз корупційних дій з боку контролюючих органів і надмірного тиску на суб'єктів ринку продукції тваринництва.

Список використаних джерел:

1. Кирилюк І.М. Сучасні підходи до гарантування якості та безпечності продукції тваринництва в ЄС [Електронний ресурс] / І.М. Кирилюк // Ефективна економіка. – 2016. – № 12. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
2. Кирилюк І.М. Шляхи нарощування пропозиції вітчизняної продукції тваринництва та підвищення її якості / І.М. Кирилюк // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». – Черкаси: ЧНУ, 2016. – № 1. – С. 67-75.
3. Кирилюк І.М. Сутність і чинники формування організаційно-економічного механізму забезпечення якості продукції тваринництва / І.М. Кирилюк // Агросвіт. – 2017. – № 19-20. – С. 51-62.
4. Кирилюк І.М. Соціально-економічні чинники загострення проблеми безпечності та якості продуктів харчування тваринного походження в Україні [Електронний ресурс] / І.М. Кирилюк // Ефективна економіка. – 2017. – № 12. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
5. Бакуменко О. Державний контроль харчових продуктів: якою має бути система [Електронний ресурс] / О. Бакуменко. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/273239>.
6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Маренич М.М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС. Міжнародне законодавство в галузі харчового ланцюжка і потенціал України відповідності даним стандартам [Електронний ресурс] / М.М. Маренич, С.В. Аранчій, Н.С. Марюха. – Режим доступу: 77.121.11.22/ecolib/8/2.doc.
8. Кирилюк Є.М. Напрями розширення ємності внутрішнього агропродовольчого ринку / Є.М. Кирилюк, А.М. Прошаликіна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 8 (34). – С. 190-197.
9. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 1140 від 29.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0088-13>.
10. Про затвердження Мікробіологічних критеріїв для встановлення показників безпечності харчових продуктів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 548 від 19.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1321-12>.
11. Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Регламент максимальних рівнів окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 368 від 13.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0774-13/page>.
12. Про затвердження Гігієнічних вимог до м'яса птиці та окремих показників його якості: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 694 від 06.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1379-13>.

13. Тулуш Л. В останні роки обсяги експорту м'яса птиці суттєво зростають [Електронний ресурс] / Л. Тулуш. – Режим доступу: <https://agropolit.com/news/7081-v-ostanni-roki-obsyagi-eksportu-myasa-ptitsi-suttyevo-zrostayut>.
14. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 № 2042 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2042-19>.
15. Лапа В. Для ефективного виконання нового закону про державний контроль необхідно ухвалити близько 40 підзаконних актів [Електронний ресурс] / В. Лапа. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250031050&cat_id=244277212.
16. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 № 425 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
17. Реєстр акредитованих випробувальних лабораторій [Електронний ресурс] / Національне агентство з акредитації України. – Режим доступу: <https://naau.org.ua/reyestr-akreditovanih-oov/>
18. Концепція реформи лабораторно-діагностичної мережі України з питань визначення здоров'я тварин, безпечності сільськогосподарської продукції, в тому числі кормів, готової харчової продукції тощо на 2015-2017 роки / Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи. – К.: ДНДІЛДВСЕ, 2015. – 15 с.
19. Створення системи контролю за безпечністю харчових продуктів на основі оцінки ризиків у циклі виробництва та збуту молочних продуктів в Україні [Електронний ресурс] / SAFOSO; Матеріали першої річної міжнародної конференції Проекту з безпечності молока (м. Київ, 17-18.11.2016). – Режим доступу: safoso.com.ua/conference-material/materialy%20konferenciyi_ukr.pdf.

References:

1. Kyryliuk I. (2016). Modern approaches to guaranteeing the quality and safety of livestock products in the EU. *Efektivna ekonomika (Effective economy)*, 12. Available from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [cited 24 January 2018].
2. Kyryliuk I. (2016). Ways of increasing the supply of domestic livestock products and improving its quality. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky» (Bulletin of Cherkasy University. Series "Economic Sciences")*, 1, 67-75 (in. Ukr.).
3. Kyryliuk I. (2017). The essence and factors of the organizational and economic mechanism of livestock products quality assurance formation. *Ahrosvit (AgroSvit)*, vol. 19-20, 51-62 (in. Ukr.).
4. Kyryliuk I. (2017). Socio-economic factors exacerbating the problem of foodstuff of animal origin safety and quality in Ukraine. *Efektivna ekonomika (Effective economy)*, 12. Available from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [cited 26 January 2018].
5. Bakumenko O. (2016). State food control: what should be the system. Available from: <http://www.golos.com.ua/article/273239> [cited 24 July 2017].
6. Law of Ukraine no. 771, 23.12.1997 "On basic principles and requirements for the safety and quality of food products" (2014). Available from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%80> [cited 15 May 2016].
7. Marenych M., Aranchij S., Mariukha N. (2015). Quality control and food safety in the EU. *International food chain legislation and Ukraine's compliance with these standards*. Available from: 77.121.11.22/ecolib/8/2.doc [cited 19 May 2016].
8. Kyryliuk Ye., Proshchalykina A. (2012). Areas of expansion of the capacity of the domestic agro-food market. *Innovatsiina ekonomika (Innovative economy)*, 8(34), 190-197 (in. Ukr.).
9. Order of the Ministry of Health of Ukraine no. 1140, 29.12.2012 "On Approval of State Sanitary Norms and Rules "Medical Requirements for the Quality and Safety of Food and Raw Materials" (2012). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0088-13> [cited 02 August 2017].
10. Order of the Ministry of Health of Ukraine no. 548, 19.07.2012 "On Approval of Microbiological Criteria for Determination of Food Safety Indicators" (2012). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1321-12> [cited 05 August 2017].
11. Order of the Ministry of Health of Ukraine no. 368, 13.05.2013 "On Approval of State Hygiene Rules and Norms "Regulations on Maximum Levels of Certain Pollutants in Food Products" (2013). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0774-13/page> [cited 06 August 2017].
12. Order of the Ministry of Health of Ukraine no. 694, 06.08.2013 "On Approval of Hygienic Requirements for Poultry and Individual Indices of Its Quality" (2013). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1379-13>. [cited 10 August 2017].
13. Tulush L. (2018). In recent years, the volume of exports of poultry meat has increased significantly. Available from: <https://agropolit.com/news/7081-v-ostanni-roki-obsyagi-eksportu-myasa-ptitsi-suttyevo-zrostayut> [cited 24 April 2018].
14. Law of Ukraine no. 2042, 18.05.2017 "On state control over observance of the legislation on food products, feed, animal by-products, animal health and welfare" (2017). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2042-19> [cited 26 August 2017].
15. Lapa V. (2017). For the effective implementation of the new law on state control, it is necessary to approve about 40 by-laws. Available from: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250031050&cat_id=244277212 [cited 28 August 2017].

16. Law of Ukraine no. 425, 03.09.2013 “On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials” (2013). Available from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/425-18> [cited 06 May 2016].
17. National Accreditation Agency of Ukraine. Register of Accredited Testing Laboratories (2017). Available from: <https://naau.org.ua/reyestr-akreditovanix-ooov/> [cited 02 September 2017].
18. State Research Institute for Laboratory Diagnostics and Veterinary and Sanitary Expertise. The Concept of the Reform of the Laboratory Diagnostic Network of Ukraine on the Determination of Animal Health, Safety of Agricultural Products, Including Feed, Prepared Food, etc. for 2015-2017 (2017). Kyiv: SRILDVSE (in. Ukr.).
19. Davydovych O. (2016). Establishment of a food safety control system based on risk assessment in the cycle of production and marketing of dairy products in Ukraine. Available from: safoso.com.ua/conference-material/materialy%20konferenciyi_ukr.pdf [cited 24 May 2016].

KYRYLIUK Iryna Mykolaivna,

Teacher, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine
in_kirilyk@ukr.net

COMPONENTS OF THE NEW STATE REGULATION AND CONTROL SYSTEM IN THE FIELD OF ANIMAL PRODUCTION SAFETY IN UKRAINE

Abstract.

Introduction. At present, Ukraine has intensified its efforts to bring the technical regulation system closer to the requirements of the EU. But these efforts mainly concern the formation of a system of technical regulation in general, regardless of the livestock sector. The problem of the livestock products safety remains extremely acute for Ukraine. Its scale in the context of the formation of a free trade zone with the EU is only increasing. This requires substantiation of decisions regarding the formation of the newest components of the state regulation and control system in the field of livestock products safety. These components should be adequate to modern European requirements.

Purpose. The purpose of the article is to identify the components of the newest state regulation and control system in the field of livestock products safety, as well as substantiation of tools for improving the efficiency of their functioning.

Results. The signs of certain archaism of the Ukrainian system of state regulation and control (supervision) in the field of safety are revealed. By 2015, it was oriented towards the principles of command and administrative economy. The newest tendencies and system tools for improving the domestic control system in order to harmonize it with the European one are outlined. These trends contribute to the development of a process or integrated approach to ensuring the safety of livestock products. The newest system of state control contains separate elements that guarantee the clarity and unambiguousness in determining the responsibility of market operators for violating the requirements of safety legislation.

Originality. The conceptual bases of risk assessment in the activity of livestock production market operators (risks of processes and capacities) are offered. Such an assessment is the basis for determining the frequency of inspections and contributes to avoiding corruption and excessive pressure from the controlling authorities. In contrast to the ones already developed and used, the provisions of the author's approach provide for the implementation of the principle of effective motivation for the increase of value added. This principle is to generate incentives for priority investment in the production, processing and processing of livestock products. That is, investment in sectors generating a high share of value added and ensuring the sustained food security of the state is encouraged.

Conclusion. It is important to ensure the proper implementation of new requirements for the livestock products safety. After all, the very harmonization of legislation is not enough. This primarily concerns professional inspection and laboratory services - an important component of state control (supervision). There is a need to promote technical accreditation and accreditation by foreign accreditation bodies of a number of testing laboratories. Otherwise, it is technically impossible to ensure effective state control of the livestock products safety and quality. It is advisable to introduce effective mechanisms of HACCP audit. It is the basis of the modern system of control in the field of production and circulation of livestock products. The indicated mechanisms should be based on risk assessment in order to avoid the threat of corrupt actions by the controlling bodies and excessive pressure on the livestock producers market.

Keywords: livestock production, safety, state control (supervision), state veterinary inspector, accredited laboratory, reference laboratory.

Одержано редакцією: 26.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017

УДК 336.71

КУНДЄСВА Галина Олексіївна,

к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет харчових технологій,
м. Київ, Україна
g_a_k@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ПРИНЦИПАМИ АВТАРКІЇ

Визначено дефініцію поняття «автаркія» з точки зору різних наукових підходів. Розглянуто складові феномену самодостатності в соціо-економічній сфері. Запропоновано інтеграційну модель забезпечення продовольчої безпеки на принципах автаркії. Запропонована інтеграційна автаркійна модель забезпечення продовольчої безпеки країни орієнтована на забезпеченість громадян продовольством вітчизняного виробництва й самодостатність країни та окремої людини. Досягнення цієї мети можливе за рахунок поєднання засад автаркії з елементами динамічної моделі та інноваційної моделі, причому перша складова головним чином стосується соціальної сфери, друга – сфери екології, а третя – економічних відносин. Обґрунтовано отримання синергійного ефекту суспільством від застосування запропонованої моделі забезпечення продовольчої безпеки.

Ключові слова: самодостатність, автаркія, продовольча безпека, динамічна модель, інноваційна модель, синергійний ефект.

Постановка проблеми. Трансформація економічної системи України гостро поставила перед державою завдання забезпечення національної безпеки в усіх її проявах, включаючи продовольчу безпеку. Продовольча безпека є складником ієрархічного поділу «продовольча безпека людини – регіону – держави – світу», що, своєю чергою, формує національну безпеку. Питання забезпечення продовольчої безпеки на будь-якому рівні потребує всеохоплюючого теоретико-методичного аналізу, адже нині немає чіткої системи визначень, методик та моделей, які були б загальноприйнятими. Про відсутність єдиного підходу у дослідженні продовольчої безпеки свідчать наукові протиріччя щодо принципів її забезпечення – глобалізація або самодостатність (продовольча автаркія).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегії самодостатнього розвитку та ефективності реалізації економічної політики є об'єктом досліджень наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них слід відзначити М. Беляєва, Є. Бурана, Ю. Молодожена, К. Момджяна, С. Осадчук, А. Поручника, В. Трофімову, В. Успенського, Т. Чернявську, Т. Шерстянкіну, А. Юданова та ін. Питання продовольчої проблеми досліджували І. Лукінов, В. Ме-сель-Веселяк, О. Олійник, П. Саблук, Л. Дейнеко, О. Коваленко, Д. Крисанов, П. Купчак, Т. Мостенська, М. Пархомець, М. Сичевський, Г. Тарасюк, І. Федулова та інші. Досягнення самодостатності як системи сприятливих умов для процесу внутрішнього відтворення виступає ключовим завданням безпекового розвитку суспільства. Тому особливо актуальною постає проблема дослідження самодостатності як стрижневого фактора забезпечення продовольчої безпеки України.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження концепції самодостатнього розвитку суспільства та аналіз забезпечення продовольчої безпеки України в контексті соціально-економічної та політичної самодостатності країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реальне вирішення проблеми продовольчої безпеки повинно бути першочерговою метою державної політики і залежить від того, в рамках якої концепції ці проблеми будуть вирішуватися. Дослідження наукової літератури дозволило виявити наступні підходи до забезпечення продовольчої безпеки країни (табл. 1). При аналізі запропонованих підходів необхідно звернути увагу на те, що продовольча безпека як і національна безпека – суспільне благо, тому на державу покладається відповідальність за формування:

- справедливого розподілу основних, безпечних для здоров'я і повноцінних харчових продуктів;

- забезпечення доступу для кожної людини до належних обсягів продовольства з метою зміцнення власного здоров'я;
- підвищення якості життя населення та суспільного добробуту.

Таблиця 1

Сучасні підходи до забезпечення продовольчої безпеки

Назва підходу	Сутність
Політика аграрного протекціонізму на основі зваженого зовнішньоторговельного захисного механізму і прямої державної підтримки національного продовольчого ринку.	Держава повинна здійснювати тарифне і не тарифне регулювання експортно-імпортних операцій з урахуванням стану внутрішнього ринку по кожному окремому виду продуктів харчування. Використовується модель міжнародної інтеграції і кооперації виробництва та торгівлі продовольством, так і внутрішнього і зовнішнього протекціонізму з метою захисту інтересів вітчизняного виробників, стимулювання експорту надлишкового продовольства та імпорту життєво необхідних продуктів.
Альтернативний підхід	Світова торгівля повинна регулюватися на основі ринкових механізмів з мінімальним втручанням держави. Підприємства різних країн повинні взаємодіяти між собою на основі вільної конкуренції, при відсутності будь-якої державної підтримки. В рамках цього підходу наголошується на ролі міжнародної торгівлі.
Класичний протекціоністський підхід	Першочергові – національні інтереси, а інтересами міжнародного співтовариства можна в певній мері нехтувати.
Ліберальний підхід	Першочергові – інтереси світового господарства і міжнародного співтовариства в цілому, а не власні інтереси держави.

Джерело: складено автором на основі [1; 2]

Жодні причини, як то недоцільність обмеження ринкових механізмів, глобалізаційні спрямованості відповідно до теорії порівняльних переваг не повинні обмежувати право і обов'язок держави забезпечити продовольчу безпеку. Проблема полягає у виборі відповідної моделі взаємодії економічних суб'єктів і створення інституційного середовища для забезпечення продовольчої проблеми.

Проведений аналіз наукових досліджень щодо моделей забезпечення продовольчої безпеки, вказує на існування наступних:

- автаркійна модель, що передбачає самодостатність суспільства у забезпеченні продовольчих потреб. Ця модель відповідає «азіатському» і феодалному способу виробництва із значною перевагою в економіці аграрного сектора;
- імперська модель, пов'язана з «ножицями» цін на дорогі промислові товари і дешеві продовольчі, які ввозяться в країну з залежних територій і колоній;
- динамічна – полягає у впровадженні передових технологій («зелена революція») в сільськогосподарську галузь, що супроводжується розвитком аграрної промисловості та глобальною диференціацією виробництва продовольства;
- інноваційна, яка полягає у освоєнні біотехнологій та їх застосуванні для забезпечення виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції [3].

З метою формування відповідної моделі забезпечення продовольчої безпеки, враховуючи суттєву перевагу країни – значний земельний потенціал, вважаємо за доцільне розглянути автаркійну модель. Для цього розглянемо сутність поняття «автаркія» за допомогою етимологічного аналізу. Автаркія (від грецьких слів *autos* – сам і *parkeo* – перебуваю в достатку) [3].

Застосування історичного підходу до дослідження генезису автаркії свідчить про те, що в процесі формування уявлень економічної і політичної автаркії в сучасній науці найбільш важливу роль зіграли:

1. «Політика» Аристотеля, у якій заявлено, що «автаркія – мета і найкраще для поліса», а «досконалий поліс має межу всякої автаркії благ». Аристотель застосовує автаркію для визначення як достатку, так і ідеалу скромності. Проте, головним добутком Аристотеля була автаркія як мета поліса, що представляє собою поєднання всіх автаркії:

біологічної, етичної та космічної, а також особливої – «філософської», або «ідеальної». Квазіекономічна автаркія виростає з біологічної «дієтичної» автаркії і набуває етичного забарвлення. Чим більше способів добування їжі людина вміє поєднати, тим вона більш автаркійна. І як насичення – природна межа споживання їжі, так і для гарного в етичному сенсі життя автаркійна власність – це власність, що має «природну» межу [4]. Філософ визначає, що автаркія поліса – це зрілість людської спільності, що досягла свого повного «природного» розвитку. Економічний сенс автаркії в працях Аристотеля, на нашу думку, можна пов'язати з тим, що економіка – це мистецтво ведення господарства, забезпечення всім необхідним домогосподарства [5], а хрематистика – це мистецтво наживати майно [6]. Таким чином, хрематистика визначає верховенство прибутку, а економіка – верховенство забезпечення необхідним населення країни. В цьому контексті необхідно наголосити на тому, що перевага міжнародного поділу праці криється в максимізації прибутку, а автаркії в забезпеченні максимального рівня національного виробництва, тобто самозабезпеченості.

2. Історія Пелопоннеських війн (промова Перикла) Фулідіда, де Афіни названі автаркійним полісом для миру і для війни [7]. У Фулідіда термін автаркія означав політичну і економічну незалежність країни від інших держав. Афіньська економіка була більш розвинена, ніж спартанська, насамперед тому що Афіни мали розвинуту зовнішню торгівлю і імпортували хліб з північного Причорномор'я. Спартанці не підтримували зовнішню торгівлю, тобто були автаркійними, але під час пелопоннеської війни вони перекрили доступ хліба в Аттику, що призвело до поразки у війні Афін, які економічно виявилися у більш уразливому становищі.

У період між Першою і Другою світовими війнами, термін автаркія використовується в лексиці ідеологічного забезпечення одночасно і ізоляціонізму, і експансії. В Італії та Німеччині автаркія, в поєднанні з «автархією» (самоврядуванням), проголошується принципом, за яким стоїть вже «всеосяжний світогляд» тотального відокремлення нації. Флуктуація від максимуму до мінімуму супроводжує автаркію в ролі пропагандистського гасла італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму. Саме тому автаркію тісно пов'язують з мілітаризмом і підготовкою агресивних воєн для створення їх економічної бази. Доктрина автаркії застосовувалася також для виправдання анексії інших, головним чином аграрно-сировинних країн, під приводом створення досить великого, самозабезпеченого «господарського простору» [8].

Після Другої світової війни автаркійні тенденції як то високі загороджувальні мита в певній мірі властиві деяким замкнутим торговельно-економічним блокам (Європейське економічне співтовариство, Європейська асоціація вільної торгівлі) [9]. В сучасних умовах автаркія розглядається в контексті прийняті обмежувальних заходів з економічного і політичного співробітництва з іншими країнами. В якості основних засобів автаркії використовується встановлення високих обмежувальних мит на ввезені товари, підвищення цін на товари споживчого призначення та інші [10].

Автаркія може розглядатися як форма здійснення державного суверенітету, що заснована на відокремленні економіки будь-якої країни від економіки інших країн. Поняття «автаркія» не є протиставленням зовнішньої діяльності держави і не означає повну ізоляцію, це – недопущення чужого зовнішнього управління, господарський суверенітет. Ми згодні з думкою Закрасовської О. і Пільнікової Т. [11], що сучасна автаркійна модель – це не повна відмова від зовнішньої торгівлі, але підпорядкування принципів зовнішньої торгівлі вищим цілям суспільного розвитку держави.

Сучасна автаркійна модель забезпечення продовольчої безпеки України повинна базуватися на самозабезпеченні продовольством населення країни. Самозабезпечення – це економічна категорія, яка може трактуватися як задоволення потреб країни за рахунок власного виробництва, причому для його розвитку і розширення використовуються тільки внутрішні можливості та резерви. Таку точку зору має О. Дугін, який в «Основах геополітики» зазначає:

автаркія – самодостатність, можливість стійкого існування економічної, соціальної, екологічної та інших систем тільки за рахунок внутрішніх ресурсів. [12]. З іншого боку самозабезпеченість – це задоволення наявних матеріальних і духовних потреб за рахунок власного виробництва, значного розширення економічних зв'язків, поглиблення кооперації і інтеграції виробництва за умов економічної захищеності держави.

Модель автаркії – не догма, вона має можливість трансформуватися. Цивілізаційний розвиток показує, що мінімальний рівень, необхідний для реалізації автаркії соціально економічних систем, постійно підвищується. На думку Ж. Тіріарта, можлива така модифікація: від міст-держав через держави-території до держав-континентів [13]. На таку автаркію великих просторів вказував Ф. Ліст, а саме: економічне об'єднання країн з подібним рівнем розвитку економіки і загальної соціально-культурної та етнічної моделлю в єдиний економічний простір [14]. Такий «великий простір», на думку Ф. Ліста, має бути «самодостатнім» (автаркійним) і брати участь у міжнародній торгівлі тільки у цих напрямках і на цих умовах, які вигідні окремим країнам.

Вчений вперше вказав на необхідність зіставлення ринкової моделі з конкретними історичними обставинами, переводячи проблематику з абстракцій наукової сфери у галузь конкретної політики. Ф. Ліст визначив, що повсюдне і тотальне встановлення принципу вільної торгівлі, максимальне зниження мит і сприяння граничної ринкової лібералізації на практиці посилює то суспільство, яке давно і успішно йде по ринковому шляху. При цьому економічно і політично послаблює суспільство, яке мало інший історичний розвиток і вступає у ринкові відносини з більш розвиненими країнами тоді, коли внутрішній ринок знаходиться у початковому стані [14].

Ф. Ліст визначив, що хоч поточні наслідки самоізоляції інші, ніж при протекціонізмі, оскільки останній не заперечує користі міжнародної торгівлі і не ставить завдання самозабезпечення країни всім необхідним, але врешті-решт автаркія має за мету відкритість на паритетних засадах. У контексті міжкраїнної конкуренції країна, що не досягла бажаної стадії розвитку і не забезпечила собі економічні переваги на світовому ринку, вимушена керуватися принципом автаркії – формувати ситуацію повної економічної незалежності від інших країн. З цією метою країна має відмовитися від значної частини імпорту і міжнародну торгівлю поставити під контроль держави; провадити політику стимулювання і заохочення виробництва продуктів-замінників; забезпечити мобілізацію усіх продуктивних сил, що є у її розпорядженні.

Сенс доктрини Д. М. Кейнса зводиться до тієї ж самої концепції: його теорія «економічної інсуляції» так само ставила на перше місце не абстрактну доктрину «свободи ринків», а стратегічні інтереси держави і орієнтацію на автаркію та суверенітет. У 1933-му економіст опублікував статтю «Національна самодостатність», у якій вчений стверджує: «більш високий ступінь національної самодостатності та економічної ізоляції між країнами, існував в 1914-м, що послугоувало швидше справі миру, а не навпаки. У всякому разі, епоха економічного інтернаціоналізму була особливо успішною в запобіганні війни [15]. В цій праці вчений вказує на мінімізацію, а не максимізацію економічних зв'язків між країнами, причому товари і фінанси має бути в основному національними. Формуючи помірну концепцію автаркії, (теорія економічної інсуляції) вчений схильний вважати, що національна незалежність в питаннях економіки і національна ізоляція повинні бути ще більшими, ніж до 1914 року.

Економічна криза 1929-1933 рр. викликав у господарських зв'язках світу хвилю катастрофічних процесів: багаторазове скорочення торгових потоків і вивезення капіталу; крах золотого стандарту і війну девальвацій і митних тарифів; дезорганізацію транскордонної системи платежів і ряд інших негативних явищ. В сукупності вони зумовили різко негативний вплив міжнародних економічних відносин на внутрішню економіку більшості держав. В концептуальному плані реакцією на перераховані загрози стало становлення доктрини національної самозабезпеченості або автаркії. Іноземні

держави можуть в будь-який момент підняти тарифи або дозволити продаж лише певної кількості товарів і, таким чином, відрізати нас від важливих джерел доходів. Іноземні виробники, крім того, можуть раптово викинути на наші ринки величезні маси продукції і розтрати наші національні галузі промисловості» [16, р. 17].

Р. Челлен, аналізуючи характер торгових відносин держави і її можливість стати економічно самодостатньою, вказує на економічну самодостатність як на ключ до незалежності держави [17]. На думку вченого, автаркія означає економічно захищений простір. Будь-яка економіка, що підпорядкована завданням досягнення і збереження автаркії, стає національною економікою, яка наділяється специфічними рисами, зумовленими місцем розташування, розмірами території, кліматом, природними ресурсами і корисними копалинами тієї країни, де вона розвивається.

На думку Головіна А.О., автаркія – це максимальний рівень самозабезпеченості економічної системи, досягнутий за рахунок раціонального поєднання власного виробництва і споживання, а також зовнішніх зв'язків в економічній, науковій та культурній сферах [18]. Як особливий тип політики визначають автаркію Закрасовська О. і Пільнікова Т., що спрямований на повне або часткове втілення принципу самодостатності в господарському житті тієї чи іншої держави. На думку вчених, з поняттям «економічна автаркія» тісно пов'язане поняття політична автаркія як здатність держави захищати свій суверенітет без сторонньої допомоги [11].

На нашу думку, автаркія – це ступінь забезпеченості національного суверенітету країни за рахунок оптимального співвідношення власного виробництва, споживання та зовнішніх обмінів – економічних, інформаційних, культурно-цивілізаційних, ресурсних, політичних, військових, гуманітарних за принципом незалежності як базису безпеки. Автаркія – це не повна відкритість, але й не замкнутість кордонів, це їх прозорість, це підпорядкування принципів зовнішньої торгівлі принципам пріоритету вітчизняного виробника та людиноцентризму.

К. Ламмерс підкреслював: національна автаркія не представляє собою закритого для торгівлі господарства. Зв'язки національної економіки зі світовим ринком можуть бути допущені за умови, що гарантовано виконання певних вимог. Особливої уваги (в контексті нашого дослідження) потребує вимога – національна економіка у разі розриву зв'язків зі світовим ринком повинна зберігати життєздатність (продовольство повинно вироблятися у власній країні) [19]. Необхідність в достатньому рівні продовольчої самозабезпеченості виникла і продовжує виникати в наш час як важливий чинник як національної, так і регіональної безпеки.

До 1964 року Європейському союзу не вдавалося самому забезпечувати себе продовольством. Продовольча автаркія Європи почалася з 1964 року після того, як протягом кількох років була переглянута за всіма її розділами спільна сільськогосподарська політика. На думку Ж.К.Юнкера, континент, який стане залежним від інших континентів в тому, що стосується забезпечення продовольством, в стратегічному розумінні програє битву з новими гравцями міжнародної політики. Європі потрібно забезпечити на довгострокову перспективу свою продовольчу автаркію [20].

Здійснений аналіз розмірів території, кліматичних умов та природного ресурсу – землі, вказує на унікальну перевагу України щодо самозабезпечення продовольством. Аналіз стану виробництва продовольства (сільське господарство та харчова промисловість) вказує на існування значного потенціалу, що може стати фундаментом для застосування автаркійної моделі забезпечення продовольчої безпеки. Але модель автаркії для сучасної України – це не закриття кордонів, а обмеження імпорту продовольства для максимальної диверсифікації власного виробництва, оптимального балансу ринкової економіки та регулювання тарифів, податків і товарообміну всередині країни.

Ми пропонуємо сучасну автаркійну модель забезпечення продовольчої безпеки країни, яка орієнтована на самозабезпеченість громадян продовольством власного виробництва й самодостатність країни та окремої людини. У нинішній історичний період

процес поширення інновацій є одним із елементів, які пов'язують різні економічні та соціальні суб'єкти в єдине ціле, забезпечують національну єдність, а також у багатьох випадках пом'якшують суспільні конфлікти. У зв'язку із інтенсивним розвитком інноваційних процесів у сучасному світі серйозно загострилися екологічні проблеми. З іншого боку, відносини між людиною і природою можна гармонізувати тільки за допомогою інновацій. Адже саме науково-технічні досягнення шляхом раціоналізації структури виробництва і споживання обмежують шкідливі викиди, дозволяють зменшити використання відтворюваних ресурсів, а також сприяють поширенню технологій переробки.

Еволюційний характер сучасних технічних інновацій переміщує акцент на соціально-економічні інновації, які визначаються як «зелені» – «зелені технології», «зелена енергетика» тощо. Такі структурні зміни вимагають значних інвестицій і державного фінансування, при чому передбачаються зміни в пріоритетах державних витрат на користь фінансування освіти, науки і охорони здоров'я. Таким чином, підсумовуючи вище викладене, вважаємо для забезпечення продовольчої безпеки України доцільно поєднання засад сучасної автаркії з елементами динамічної моделі – впровадження передових агротехнологій у сільськогосподарську галузь та інноваційної моделі – застосування біотехнологій у сільському господарстві та впровадження біотехнологій у харчову промисловість; впровадження і розвиток нової індустрії харчування, яка зорієнтована на виробництво харчових продуктів з покращеними функціональними і лікувальними якостями та нових видів харчових продуктів, вироблених із застосуванням новітніх технологій молекулярної хімії та нанотехнологій (рис. 1).

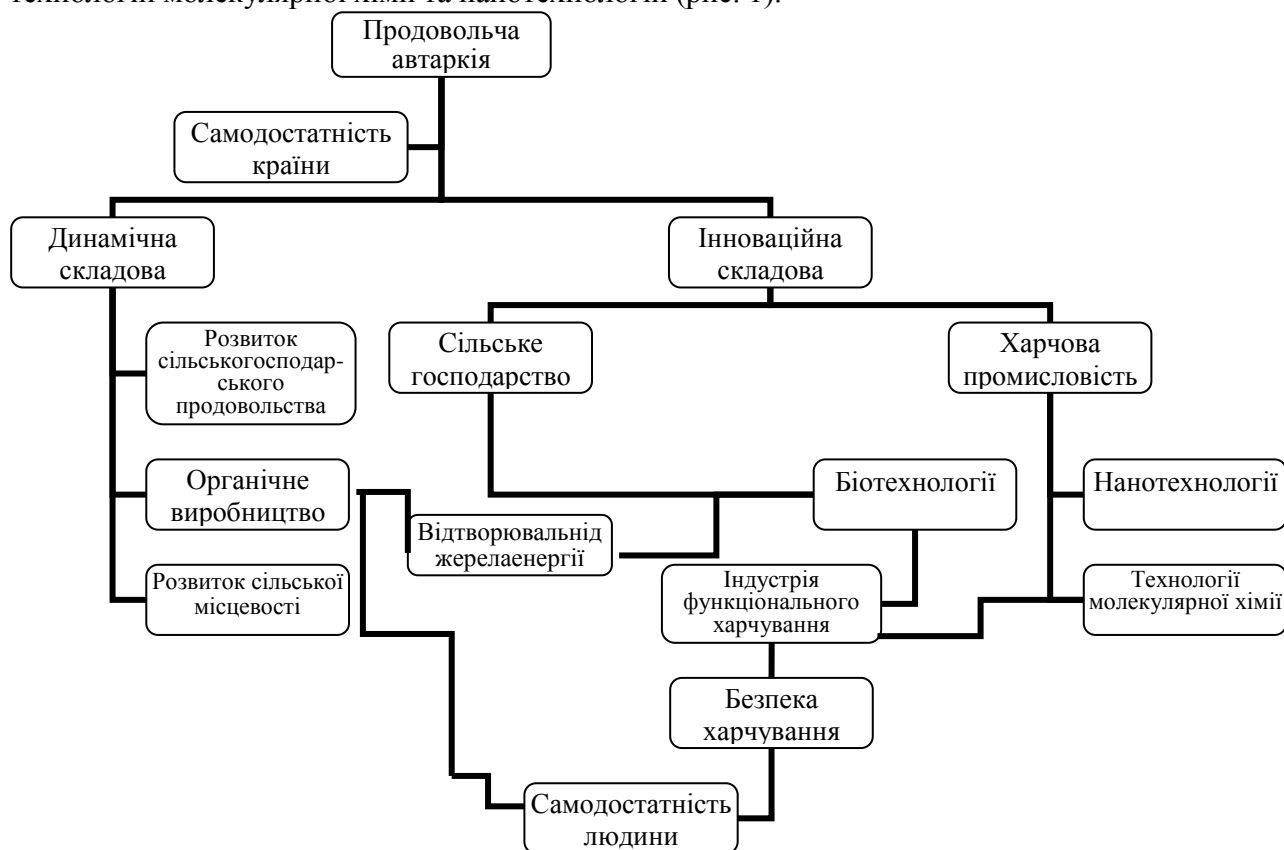

Рис. 1. Інтеграційна автаркійна модель забезпечення продовольчої безпеки країни
Джерело: розроблено автором

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки. Сучасна модель забезпечення продовольчої безпеки України повинна базуватися на самозабезпеченні продовольством населення країни, тобто бути автаркійною. Автаркія – це ступінь забезпеченості національного суверенітету країни за рахунок оптимального співвідношення власного виробництва,

споживання та зовнішніх обмінів – економічних, інформаційних, культурно-цивілізаційних, ресурсних, політичних, військових, гуманітарних за принципом незалежності. Проте, це не повна відкритість, але й не замкнутість кордонів, це їх прозорість. Автаркія продовольства – це підпорядкування принципів зовнішньої торгівлі принципам пріоритету вітчизняного виробника та людиноцентризму, який базується на безпеці людини (безпека харчування, здоров'язберігаюча поведінка).

Запропонована інтеграційна модель забезпечення продовольчої безпеки України має синергійний ефект – ця модель сприяє вирішенню питань: соціально-економічних (зростання ефективності агросектору, сталого розвитку сільських територій, безробіття), демографічних (продовження тривалості життя, покращення здоров'я суспільства), екологічних (органічне виробництво, скорочення шкідливих викидів), енергетичних (застосування енергозберігаючих технологій, зростання використання відтворювальної енергетики).

Список використаних джерел:

1. Таранов П.М. Российский аграрный протекционизм в период мирового финансового кризиса / Таранов П.М., Панасюк А.С. // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2011. – № 35. – С. 45-50.
2. Панасюк А.С. Теоретико-методологические аспекты продовольственной безопасности в условиях глобализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2014/11/40671>
3. Глазьев С. Доклад группы экспертов Изборского клуба под руководством академика РАН С.Ю. Глазьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.izborsk-club.ru/content/articles/1725/>
4. Брагинская Н.В. Автаркия / Новая философская энциклопедия в 4-х томах. М.: Мысль. 2000-2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/page49252933.htm>.
5. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. Т.4 / пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с. – (Филос. наследие. Т. 90). – В надзаг.: АН СССР. Ин-т философии.
6. Автономов В.С. История экономических учений / под ред. В.А. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 784 с. – (Серия «Высшее образование»).
7. Античная литература: Хрестоматия. Составитель А.И.Билецкий. К.: Советская школа, 1968 (2-е издание). – 612 с. – С. 283-287.
8. Советская историческая энциклопедия. В 16 томах. – М.: Советская энциклопедия. 1973-1982. Том 1.
9. Мотылёв В.В.. Большая советская энциклопедия в 30 т. Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. Т. 1. – М., Советская энциклопедия. – 1969. – 608 с.
10. Бабахин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. М. 2010, с. 9.
11. Закрасовская Е.А., Пильникова Т.В. Экономические дилеммы автаркии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2015/1030/8366>,
12. Дугин А. Основы геополитики АРКТОГЕЯ-центр, 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://knigosite.org/library/read/56399/>
13. Thiriart Jean “L’Empire Eurosovietique de Vladivostok jusque Dublin”, Brussell, 1988. – 541 p.
14. List F. National Sistem of Political Economy – N.Y.: Lloyd, 1985, p. 87.
15. Keynes J. M. National Self-Sufficiency / J. M. Keynes // The New Statesman and Nation. – 1933. – N 8. – P. 35-68.
16. Goslin R. A. Made in USA / R. A. Goslin. – N. Y. : The Foreign Policy Association, 1935. – 38 p.
17. Рудольф Челлен Государство как форма жизни. М.: Российская политическая энциклопедия РОССПЭН. 2008. – 319 с.
18. Головин А.А. Теоретическое обоснование формирования экономической самодостаточности России // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 11-1. – С. 127-132.
19. Lammers C. Autarkie, Planwirtschaft und berufsständischer Staat? / C. Lammers. – Berlin : Carl Heymann Verlag, 1932.
20. Юнкер застеріг від намірів надмірного скорочення в майбутньому сільськогосподарського бюджету ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ua.interfax.com.ua/news/economic/475436.html>.

References:

1. Taranov, P.M., Panasiuk, A.S. (2011) Rossyiskiy ahrarnui protektsyonyzm v peryod myrovoho fynansovoho kryzysa *Natsyonalnue ynteresu: pryorytetu y bezopasnost*, 35, 45-50 [in Russian].
2. Panasiuk, A.S. (2014) Teoretyko-metodolohycheskye aspektu prodovolstvennoi bezopasnosti v uslovyakh hlobalyzatsyy [Electronic resource]. – Asses mode : <http://web.snauka.ru/issues/2014/11/40671> [in Russian].
3. Glazyev, S. The report of the group of Izborsk club experts guided by RAS academician S. U. Glazyev [Doklad gruppyi ekspertov Izborskogo kluba pod rukovodstvom akademika RAN S. Yu. Glazyeva] [Electronic resource]. – Asses mode: <http://www.izborsk-club.ru/content/articles/1725/> [in Russian].
4. Brahynskaia, N.V. Avtarkyia / Novaia fylosofskaia jenciklopedija v 4-kh tomakh. M.: Mysl, 2000-2001], [Electronic resource]. – Asses mode: <http://iph.ras.ru/page49252933.htm> [in Russian].
5. Aristotel (1983). Sochinenija: v 4-h t. T.4 / Per. S drevnegrech.; Obslh. red. A.I. Dovatura. M.: Mysl, 830. (Filos. nasledie. T. 90). V nadzag.: AN SSSR. In-t fi losofi I [in Russian].

6. Avtonomov, V.S. (2002) Istorija ekonomicheskikh uchenij. *M.: INFRA-M*, 784 [in Russian].
7. Byletsnyi, A.Y. (1968) Antychnaia lyteratura: Khrestomatyia. *K.: Sovetskaia shkola*, 612 [in Russian].
8. Sovetskaia ystorycheskaia entsyklopediya. V 16 tomakh. – *M.: Sovetskaia jenciklopedija. 1973-1982. T. 1* [in Russian].
9. Motulev, V.V. (1969). Bolshaia sovetskaia jenciklopedija v 30 t. *M., Sovetskaia entsyklopediya*, 608 [in Russian].
10. Babykhyn, A.B. (2010) Bolshaia yurydycheskaia jenciklopedija. *M.* [in Russian].
11. Zakrasovskaia, E.A., Pylnykova, T.V. (2015) Ekonomycheskye dylemmu avtarkyy [Electronic resource]. – Asses mode: <http://www.scienceforum.ru/2015/1030/8366> [in Russian]
12. Duhyn, A. Osnovy heopolityky ARKTOHEIA-tsentr [Electronic resource]. – Asses mode: <http://knigosite.org/library/read/56399> [in Russian].
13. Thiriart Jean (1988) “L’Empire Eurosovietique de Vladivostok jusque Dublin”, *Brussell*, 541 [in English].
14. List, F. (1985), National system of political economy, *Lloyd, N.Y.*, 87 [in English].
15. Keynes, J. M. (1933) National Self-Sufficiency *The New Statesman and Nation*, 8, 35–68 [in English].
16. Goslin, R. A. (1935) Made in USA. *N. Y. : The Foreign Policy Association*, 38 [in English].
17. Chellen R. (2008) Hosudarstvo kak forma zhyzny. *M.: Rossyiskaia polytycheskaia jenciklopedija ROSSPEN* 2008, 319 [in Russian].
18. Golovin, A.A. (2015) Theoretical substantiation of economic self-sufficiency of Russia. *Fundamental research, 11-1*, 127-132 [in Russian].
19. Lammers, C. (1932) Autarkie, Planwirtschaft und berufsständischer Staat? *Berlin : Carl Heymann Verlag* [in English].
20. Yunker zasterih vid namiriv nadmirnoho skorochennia v maibutnomu silskohospodarskoho biudzhetu ES [Electronic resource]. – Asses mode: <http://ua.interfax.com.ua/news/economic/475436.html> [in Ukrainian].

KUNDEEVA Galina Oleksiyivna,

PhD in Economics, Accosiate Professor, Assistant Professor of Economic Theory,
National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine
g_a_k@ukr.net

INTEGRATION MODEL FOR ENSURING FOOD SECURITY ON THE AUTARCHY PRINCIPLES

Abstract.

Introduction. Food security is an integral component of the hierarchical division of "food safety of a person – region – country – world", which in turn forms national security. The issues of food security at any level requires comprehensive theoretical and methodological analysis, because there is no clear system of definitions, methods and models that would be generally accepted. The absence of a common approach to the study of food safety demonstrated by scientific controversy regarding the principles of its provision – globalization or sustainability (food autarchy). The need to develop an effective model of food security ensuring is confirmed not only by the needs of economic theory, but also by the demands of reality.

The aim is to study the concept of self-sufficient development of society and analysis of food security of Ukraine in the context of socio-economic and political self-sufficiency of the country.

Methods. Monographic method, theoretical generalization, systematization, synthesis and analysis are used to determine the main approaches to substantiating the model of food security of the country.

Results. The nature of autarchy in the context of existing research is revealed. The scientific approaches to autarchy as a kind of policy, peculiarities of their usage in theoretical researches and economic practice are shown. The integration model of food security ensuring is offered on the principles of autarchy – self-sufficiency of the country and self-sufficiency of a person.

Originality. An author's approach to the definition of autarchy was formed. Autarchy is a level of ensuring the national sovereignty of the country by the optimal ratio of domestic production, consumption and external exchanges – economic, informational, cultural and civilizational, resource, political, military, humanitarian based on the principle of independence as a basis for the security of the country. Food autarchy is the subordination of the principles of foreign trade to the principles of the priority of a domestic producer and human-centeredness, which is based on human safety.

Conclusion. As a result of systematized approaches to the definition of autarchy as a self-sufficiency, the model of food security of Ukraine is proposed. This model contributes to solving socio-economic (growth of efficiency of the agricultural sector, sustainable development of rural areas, unemployment), demographic (prolonging of life expectancy, public health improving), environmental (organic production, reduction of harmful emissions to the environment) and energy (energy-saving technologies, increased usage of renewable energy) issues.

Key words: self-sufficiency, autarchy, food security, dynamic model, innovative model, synergistic effect.

Одержано редакцією: 23.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017

УДК 331

ЛІСОГОР Лариса Сергіївна,
д.е.н., професор, завідувач відділу соціальних
проблем ринку праці
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України,
м. Київ, Україна
lara_lis@ukr.net

ПІДГОТОВКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено основні проблеми та перспективи підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти. Визначено чинники, що ускладнюють підготовку конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти. Проаналізовано причини незбалансованості структури підготовки фахівців з вищою освітою з потребами економіки; досліджено феномен надмірної кваліфікації (неспівпадіння кваліфікаційних рівнів робочого місця і робочої сили). Запропоновано напрями удосконалення підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти з урахуванням впливу інноваційних змін.

Ключові слова: конкурентоспроможність фахівців; система вищої освіти; кваліфікації; матеріальна мотивація; зайнятість; професійні групи; навиками.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового економічного простору забезпечення сталого розвитку країн можливо за рахунок реалізації чинників інноваційного розвитку економіки та суспільства. Однак підвищення інноваційної активності економік, запровадження соціальних інновацій передбачає необхідність використання кваліфікованих кадрів, здатних до використання новітніх технологій. Це, відповідно, потребує посилення уваги до підготовки кваліфікованої робочої сили, спроможної до генерування та освоєння інновацій; накопичення та систематичного оновлення знань та навиків, отриманих у ході навчання.

Водночас якість підготовки кваліфікованих кадрів залежить від ефективності функціонування системи освіти (передусім, вищої освіти), яка повинна забезпечити можливості отримання студентами необхідних знань та практичних навиків у процесі навчання. Разом з тим, сучасна система вищої освіти характеризується недостатньо високою результативністю, повільними темпами адаптації до змін кон'юнктури ринку праці. Забезпечення відповідності якості підготовки випускників вищих навчальних закладів потребам економіки та суспільства потребує покращення якості освітніх послуг, що надаються закладами вищої освіти; посилення практико орієнтованого змісту навчальних програм з метою збалансування потреб ринку праці та можливостей розвитку системи освіти.

Саме це обумовлює актуальність дослідження проблем та перспектив підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти, визначення напрямів підвищення ефективності її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш відомих дослідників проблем освіти, підготовки конкурентоспроможних фахівців слід відзначити Л. М. Ільїч (L. Illich), І. С. Каленюк (I. Kalenyuk), Н. В. Клименюка (N. Klymenyuk), А. М. Колота (A. Kolot), Е. М. Лібанову (E. Libanova), С. Р. Пасеку (S. Paseka), О. М. Хмелевську (O. Khmelevska), О. І. Цимбала (O. Tymbal), Ю. Б. Чернявську (Y. Chernyavska), Л. В. Шаульську (L. Shaulskaaya), О. М. Яроша (O. Jarosh) та ін.

Значний внесок у розвиток теорії конкурентоспроможності та професійного розвитку робочої сили, визначення напрямів професійного демографічного, соціального та трудового потенціалів, особливостей їх формування та реалізації внесли вітчизняні науковці-економісти Д. П. Богиня (D. Bogunya), О. А. Грішнова (O. Gryshnova), М. О. Кримова (M. Krymova), Н. М. Невмержицька (N. Nevmerzhytska), О. М. Левченко

(O. Levchenko), I. Ф. Радіонова (I. Radionova), М. В. Семикіна, (M. Semykina), I. Л. Петрова (I. Petrova), I. О. Штундер (I. Shtunder) та ін.

Аналізуючи проблеми соціально-демографічного потенціалу населення, I. О. Штундер відзначає, що особливої уваги вимагає реформування системи сучасної освіти з метою забезпечення постійного саморозвитку, навчання, перекваліфікації, стажування, здобуття додаткових знань випускниками навчальних закладів [8, с. 37]. Згідно точці зору Н. Невмержицької, необхідно формування нових пріоритетів та орієнтирів у житті молодих людей, спонукання їх до навчання. Також принципово важливим є «...формування ринкового економічного мислення, що відображає готовність випускників ВНЗ до вільного самостійного і відповідального подолання економічних труднощів, які є і завжди будуть у будь-якому суспільстві, а тим паче за конкурентної роботи» [4, с. 273] Загалом, досліджуючи проблеми підвищення конкурентоспроможності випускників, науковці відзначають необхідність підготовки вищими навчальними закладами студентів до можливих проблем, з якими вони можуть зіткнутися на ринку праці.

Водночас слід враховувати, що посилення кризових явищ в економіці, недостатньо висока якість системи вищої освіти, слабка мотивація роботодавців до працевлаштування випускників значно обмежують можливості підвищення конкурентоспроможності молоді. Саме це обумовлює необхідність визначення специфіки підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти, оскільки дотепер недостатньо дослідженими залишаються напрями підвищення ефективності функціонування цієї системи.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження проблем та перспектив підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти, визначення напрямів удосконалення її функціонування з урахуванням впливу інноваційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активізація інноваційних процесів у суспільному розвитку обумовила посилення ролі освіти та професійної підготовки у підвищенні конкурентоспроможності робочої сили. Розвиток сучасних технологій, який супроводжується посиленням вимог до якості робочої сили, потребує систематичного удосконалення умінь та знань індивідів, оволодіння новими компетенціями з метою забезпечення їх ефективної зайнятості, конкурентоспроможності та професійної мобільності.

В економічно розвинених країнах стрімко скорочується кількість робочих місць, що потребують від працівників рутинних, когнітивних навичок. Разом з тим, збільшується попит на кваліфікованих фахівців, здатних вирішувати поставлені завдання креативно, з використанням комунікативних компетенцій. Відповідно, система вищої освіти повинна забезпечувати випускників знаннями, навиками та компетенціями, необхідними для обслуговування новітніх технологій.

Водночас функціонування системи вищої освіти в Україні характеризується наявністю ряду серйозних проблем, що ускладнюють вирішення завдання підготовки конкурентоспроможних випускників. Якість освіти в Україні, навіть незважаючи на збереження достатньо високого рейтингу за охопленням вищою освітою (11 позиція у рейтингу конкурентоспроможності World Economic Forum за 2016/2017 рр.), залишається недостатньо високою. За даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність, Україна займає достатньо високі конкурентні позиції за якістю освіти у сфері математики та науки (27 місце у рейтингу, порівняно з лідерами Сінгапуром, Фінляндією, Швейцарією), однак значно поступається за якістю освітньої системи (46 місце) [9].

Достатньо проблематичним залишається налагодження ефективного співробітництва між університетами та промисловістю у галузі науки (57 місце України у рейтингу). При цьому недостатнє забезпечення випускників вищих навчальних закладів компетенціями та навичками ґрунтовної дослідницької роботи, необхідними для розробки та запровадження інновацій, значно обмежує можливості поліпшення якості освіти [2]. Відповідно, це ускладнює вирішення завдання посилення практико орієнтованого змісту навчальних програм вищих навчальних закладів, що може забезпечити підвищення

конкурентоспроможності випускників. Разом з тим, відсутність належних навичок дослідницької роботи у випускників вищих закладів, обмежені ресурсні можливості та незацікавленість роботодавців у розробленні та впровадженні інновацій у виробництво також негативним чином впливає на реалізацію інноваційних перспектив розвитку країни.

Не менш важливим чинником, що ускладнює підготовку конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти, є незбалансованість структури їх підготовки з потребами економіки, збереження орієнтації ВНЗ на прийом та випуск за престижними (нетехнічними) спеціальностями. Динаміка змін чисельності студентів ВНЗ протягом 2011/12 н.р. – 2016/2017 н.р. свідчить про збереження зорієнтованості абітурієнтів на отримання професій за економічними спеціальностями, стереотип «престижності» яких сформувався протягом останнього періоду часу. Незважаючи на суттєве зниження чисельності студентів, що навчаються за спеціальностями «Економіка, підприємництво, менеджмент» (з 553,4 тис. осіб у 2011/2012 н.р. до 174,6 тис. осіб у 2016/2017 н.р.), та збільшення обсягів державного замовлення на підготовку за інженерними спеціальностями, саме економічні спеціальності залишаються престижними для абітурієнтів [5].

Падіння престижу інженерної праці пов'язано, передусім, зі зниженням матеріальної мотивації до інноваційної праці. За даними вибіркового обстеження підприємств щодо рівня заробітної плати працівників за статтю, віком, освітою та професійними групами у 2016 р., заробітна плата професіоналів у галузі фізичних, математичних та технічних наук у 2016 р. на 42,3 в. п. перевищувала середній рівень по економіці. Останнім часом підвищилася заробітна плата професіоналів в галузі обчислень (комп'ютеризації), яка майже у 2 рази перевищила середній рівень по економіці, хоча це пов'язано, передусім, з підвищенням престижності праці ІТ спеціалістів, отриманням замовлень від зарубіжних фірм [3].

Однак заробітна плата професіоналів у галузі архітектури та інженерної справи перевищувала середню по економіці лише на 29,5 в.п., технічних фахівців у галузі прикладних наук та техніки – на 22,9%. Це, з одного боку, дестимулює молодь до активної участі у науковій та інноваційній діяльності в Україні, з іншого – спонукає талановиту молодь до пошуку можливостей навчання та працевлаштування за кордоном. За результатами проведеного аналітичним центром CEDOS моніторингу кількості українських громадян, що навчаються у зарубіжних університетах, у 2014/2015 навчальному році 59,648 тис. громадян України навчалися за кордоном (переважно у Польщі, Німеччині, Росії, Італії) [7].

Серйозною проблемою забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти залишається обмеженість можливостей застосування інноваційних технологій в освіті з метою забезпечення компетентнісного підходу; недостатні масштаби залучення роботодавців до розроблення освітніх стандартів (у відповідності з існуючими професійними стандартами), незацікавленість в організації стажування викладачів на виробництві, рівень заробітної плати яких залишається невисоким. Це також негативним чином впливає на якість підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти.

Незбалансованість розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг призводить не тільки до збільшення дисбалансу між структурою підготовки ВНЗ (за спеціальностями) та структурою зайнятості молоді (за професіями). Якість робочих місць в економіці не відповідає вимогам інноваційного типу економіки: значною залишається частка робочих місць, що потребують від працівників невисокого рівня кваліфікації. Зокрема, за даними вибіркового обстеження економічної активності населення, у 2016 році частка зайнятих за найпростішими професіями становила в Україні 18,9% від загальної чисельності зайнятих, тоді як у Польщі – 6,8%, Німеччині – 8,1%, Естонії – 8,2% Чеській Республіці – 5,4% [10].

Превалювання у структурі попиту, заявленого роботодавцями для заміщення вакансій, робітничих професій та професій, що не потребують високого рівня кваліфікації; а також незацікавленість роботодавців у працевлаштуванні випускників (в якості основних причин визначається невідповідність змісту підготовки вимогам робочого місця,

необхідність витрат на перепідготовку) суттєво обмежують можливості успішного працевлаштування випускників ВНЗ за фахом.

За даними обстеження «Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках», проведеного експертами Українського центру соціальних реформ, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України на замовлення МОП, серед випускників навчальних закладів (передусім, системи вищої освіти) спостерігається значне неспівпадіння кваліфікаційних рівнів робочого місця і робочої сили (феномен надмірної кваліфікації) (рис. 1).

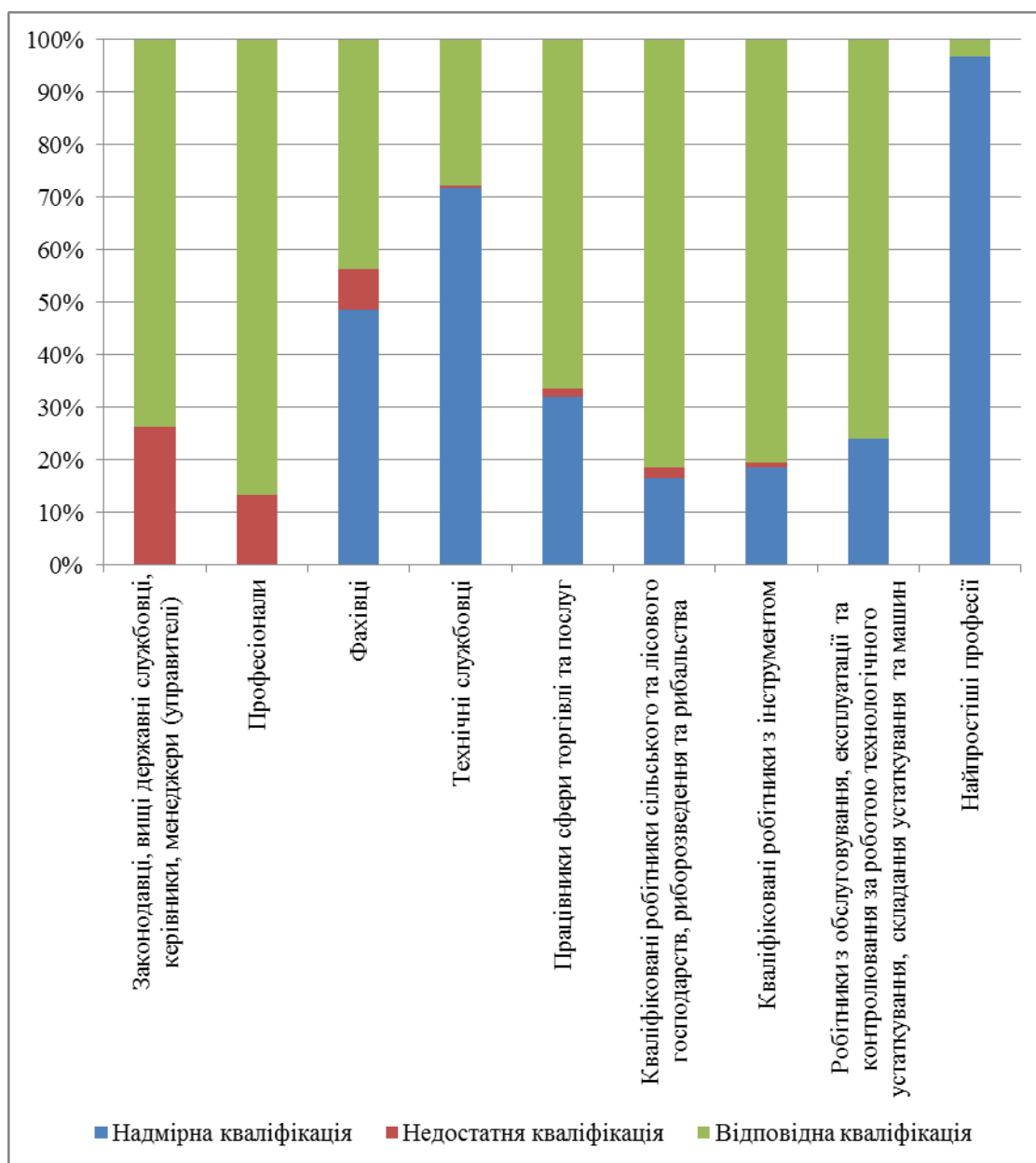

Рис. 1. Частка відповідно та невідповідно кваліфікованих молодих працівників, за основними групами професій (ISCO-08), 2015 (%)

Джерело: [6]

Результати дослідження переходу молоді від навчання до ринку праці у 2015 р. свідчать, що 62,8 % молодих робітників за професіями мали відповідний рівень освіти та кваліфікації. Частка молодих працівників, які мали надмірну кваліфікацію (31,7 %), значно перевищує частку недостатньо кваліфікованої молоді (5,5 %). При цьому

найвищий рівень надмірної кваліфікації (необхідний для виконання трудових функцій на робочому місці) характерний для молоді, зайнятої на посадах, що відносяться до професійної групи «найпростіші професії». Особливе занепокоєння викликає той факт, що 40,2 % молодих людей, зайнятих за найпростішими професіями, має диплом про вищу освіту. Також відрізняються значним рівнем неспівпадіння між рівнем кваліфікації та вимогами робочого місця професійні групи «технічні службовці», «фахівці» та «працівники сфери торгівлі та послуг», в яких зайняті молоді працівники [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки.

Необхідно посилення уваги до проблем та перспектив підготовки конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, забезпечення їх працевлаштування за отриманим фахом з метою мінімізації дисбалансу між попитом та пропозицією на ринку праці. З цією метою необхідно забезпечити реалізацію наступних напрямів удосконалення підготовки конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти з урахуванням впливу інноваційних змін:

- удосконалення нормативно-правової та законодавчої бази державної молодіжної політики з метою сприяння продуктивній зайнятості молоді;
- розроблення пропозиції для модернізації інструментарію для проведення моніторингових досліджень щодо реального працевлаштування випускників вищих навчальних закладів у рамках реалізації заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій [1];
- активізація процесу запровадження інноваційних технологій та сучасних форм організації процесу навчання (поширення дистанційної освіти та масових відкритих он-лайн курсів); стимулювання соціальних партнерів до розробки навчальних програм; підготовки освітніх стандартів;
- стимулювання розвитку державно-приватного партнерства, розроблення механізмів багатоканального фінансування навчальних закладів (ендаумент, фандрайзинг);
- сприяння налагодженню взаємодії університетського, академічного та галузевого секторів науки на основі розроблення спільних дослідницьких проектів, відкриття спільних магістерських програм;
- здійснення систематичного перегляду та актуалізації переліку професій, за якими відбувається підготовка кадрів, у відповідності до потреб розвитку економіки; розроблення методичних основ прогнозування потреби економіки у робочій силі за професіями та видами економічної діяльності;
- удосконалення існуючого механізму формування державного замовлення з метою забезпечення можливостей працевлаштування молоді та попередження виникнення значних структурних диспропорцій між структурою підготовки та працевлаштування випускників.

У подальшому доцільно приділити більше уваги проблемам перспектив підготовки конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, забезпечення їх працевлаштування за отриманим фахом з метою мінімізації дисбалансу між попитом та пропозицією на ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій на 2016-2020 роки» № 1077-р від 14.12.2016 р. – Електронний ресурс: – Назва з екрану: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1077-2016-%D1%80>
2. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
3. Заробітна плата за професійними групами (за матеріалами вибіркового обстеження). Державна служба статистики 2016. – Електронний ресурс: – Назва з екрану: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/12/zb_zppg2016w.zip
4. Невмержицька Н. М. Особливості ринку праці для молоді в контексті цивілізаційно-ціннісного розколу в Україні // Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2015. – Ч. 1. – С. 273

5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року». Статистичний щорічник. Державна служба статистики України. – Електронний ресурс: – Назва з екрану: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/01/BL_VNZ_16xl.zip
6. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках. Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Олег Ярош та Лариса Лісогор. Міжнародне бюро праці. Женева, серпень 2016. – – Електронний ресурс: – Назва з екрану: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf
7. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? Олександра Слободян, Єгор Стадний. 13.12.2016 р. – Електронний ресурс: – Назва з екрану: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
8. Штундер І.О. Ефективна зайнятість: реалії та інноваційні перспективи: монографія / І.О.Штундер. – Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2016. – 392 с.
9. The Global Competitiveness Report 2016/2017. – Електронний ресурс: – Назва з екрану: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>
10. ILOSTAT. Employment by occupations // – Електронний ресурс: – Назва з екрану: <http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page27.jspx>.

References:

1. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Plan of Measures for the Implementation of the National Qualifications Framework for 2016-2020” <http://zakon.rada.gov.ua/go/1077-2016-%D1%80> [in Ukrainian].
2. Innovative Ukraine 2020. National Report (2015): National Academy of Science, – 336 p. *Natsionalna dopovid NAN Ukrainy* [in Ukrainian].
3. Wages by occupations. Economic Activity Survey (2017): State Service of Statistics of Ukraine. *Zarplaty za profesiiamy. statystychnyi zbirnyk. Statystychnyi shchorichnyk Derzhavnoi sluzhby statystyky* // http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/12/zb_zppg2016w.zip [in Ukrainian].
4. Nevmershytska N. (2015). Specific Features of Labour Market for Youth under context of a Civilization-Value Division in Ukraine. *Zbirnyk naukovykh prats VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Part 1*, 273 [in Ukrainian].
5. Main Indicators of the Activity of High Education Institutions of Ukraine at the beginning of 2016/17. State Service of Statistics of Ukraine. *Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy 2016/2017. Statystychnyi shchorichnyk Derzhavnoi sluzhby statystyky* http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/01/BL_VNZ_16xl.zip [in Ukrainian].
6. School-to-work Transition Surveys in Ukraine 2013-2015 (2016). ILO Survey // http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf [in Ukrainian].
7. O. Slobodyan, E. Stadny (2016) Ukrainian Students Abroad: How many and Why? <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [in Ukrainian].
8. Shtunder I.O. (2016) Effective Employment: Reality and Innovation Prospects. Monography. *Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 37* [in Ukrainian].
9. The Global Competitiveness Report 2016/2017. // <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1> [in English].
10. ILOSTAT. Employment by occupations // <http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page27.jspx> [in English].

LISOGOR Larysa Serhyivna,

Dr. Sc. (Economics), Professor,

Head of the Department of Social Problems of Labour Market,

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

lara_lis@ukr.net

SCHOOLING OF THE COMPETITIVE PROFESSIONALS BY HIGHER EDUCATION SYSTEM: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract.

Introduction. Ensuring the quality of the training of graduates of higher educational institutions corresponds to the economy's and society's demands needs to improve the quality of educational services provided by higher education institutions. It foresees the strengthening of the practice-oriented content of curricula in order to balance of the labor market needs and the possibilities of developing a system of education. That's why it is necessary to study of problems and perspectives of the schooling of competitive professional by the system of higher education, determining the directions of the improvement of its activity.

Methods. Methods of scientific abstraction, analysis, synthesis, logical analysis, statistical methods have been used for research of problem of the schooling of competitive professional by the system of higher education

Results. *The main problems and perspectives of training of competitive specialists by the system of higher education are investigated. The factors that complicate preparation of competitive specialists by the system of higher education are determined. The reasons of the imbalance of the training structure of specialists with higher education with the needs of the economy are analyzed. The phenomenon of excessive qualification (non-matching of qualification levels of the workplace and labor force) was investigated. The main directions of the improvement of schooling of competitive professionals by the system of higher education based on innovation changes are offered.*

Originality. *Mismatching the qualification levels of the workplace and the labour force (the phenomenon of overqualification) was analyzed as a result of a low quality of jobs, inconsistency of education quality with the requirements of employers.*

Conclusion. *The main directions of the improvement of schooling of competitive professionals by the system of higher education taking into account the influence of innovation changes were proposed, especially:*

- *improvement of the regulatory and legal framework of the state youth policy in order to promote productive employment of youth;*
- *development of a proposal for modernization of the toolkit for conducting monitoring studies on the job placement of graduates of higher educational institutions in the framework of implementation of measures for the implementation of the National Qualifications Framework;*
- *intensification of the process of introducing innovative technologies and modern forms of organization of the schooling process (distance education, open online courses);*
- *encouraging social partners to develop curricula; preparation of educational standards;*
- *stimulating the development of public-private partnership, developing mechanisms for multi-channel financing of educational institutions (endowment);*
- *systematic review and updating of the list of occupations under which training is being conducted, in accordance with the needs of economic development; development of methodological bases for forecasting the needs of the economy in the labor force by occupation and types of economic activity.*

Key words: *competitiveness of professionals; higher education system; qualifications; motivation and incentive; employment; occupational groups; skills*

*Одержано редакцією: 27.11.2017
Прийнято до публікації: 13.12.2017*

УДК 331.101.3: 65

МАКЛАКОВ Сергій Миколайович,
аспірант кафедри економіки та підприємництва,
Центральноукраїнський національний технічний
університет, м. Кропивницький, Україна
sergey.maklakov@disla.ua

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЗМІСТОВНИЙ ОПИС

У статті обґрунтовано актуальність дослідження соціально-економічної мотивації персоналу. Сформульовано загальний зміст мотивації. З метою розкриття змісту соціально-економічної мотивації, представлено її ідейну схематичну інтерпретацію у двовекторному ракурсі. Охарактеризовано економічну та соціальну наслідковість мотивації персоналу. Запропоновано матрицю функцій і завдань соціально-економічної мотивації персоналу.

Ключові слова: *мотивація, соціально-економічна мотивація, методи мотивації, інструменти і важелі мотивації, економічна і соціальна наслідковість мотивації, заробітна плата, соціальні пільги, ефективна праця.*

Постановка проблеми. *Теоретико-прикладні дослідження мотивації персоналу набувають особливої актуальності. Деформоване інституціональне бізнес-середовище не*

сприяє застосуванню прогресивних мотиваційних методів. Більшість суб'єктів бізнесу орієнтовані на «експлуатаційну» модель використання людських ресурсів, жодним чином не ставлячи за мету оптимізувати соціально-економічні ефекти від розвитку трудового потенціалу. З іншого боку, в Україні поступово розвивається сектор зайнятості, сформований з конкурентоспроможних видів економічної діяльності – інформаційних технологій, фармацевтики, фінансової та страхової діяльності, авіаційного транспорту, складського господарства та допоміжної діяльності у сфері транспорту [1]. У провідних ділових центрах України, де бізнес-активність є найвища, поступово зростає рівень вимог фахівців до умов використання своїх кваліфікацій. Такі процеси змушують науковців до якісних та прикладних досліджень на тематику мотиваційної діяльності в системі управління персоналом.

Оскільки процес мотивації може бути дуже різноманітним та багатоаспектним, одним з цікавих зрізів його дослідження є соціально-економічний. Тому дане дослідження покликане звернути увагу науковців і практиків на особливості здійснення саме соціально-економічної мотивації, що потребує належного теоретико-методичного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження виконане з використанням напрацювань українських і зарубіжних науковців, присвячених розгляду мотивації загалом та її окремих соціально-економічних аспектів. Найбільш ґрунтовні й авторитетні напрацювання з мотиваційної діяльності закладені такими авторитетними авторами, як О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова [5], Л. Лісогор, І. Петрова, М. Семикіна [8], Л. Шаульська, С. Цимбалюк та ін. У даній праці, окрім того, використано напрацювання М. Волкової [10], І. Замули [6], Л. Михайлової [4], О. Фудорової [7], Т. Харченко [4], К. Шиманської [6], а також інші науково-інформаційні джерела.

У продовження здійснених напрацювань, дана публікація покликана узагальнити теоретико-прикладні основи щодо розгляду змісту соціально-економічної мотивації.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є формулювання змісту соціально-економічної мотивації персоналу з систематизацією її важелів та інструментів, а також характеристикою соціальної та економічної наслідковості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотивація у загальному сенсі є складним управлінським процесом, який об'єднує дію внутрішніх мотивів з зовнішніми цільовими впливами. Процес мотивації може мати різний вимір здійснення – людський і функціональний. Зокрема, у функціональному вимірі мотивація може спрямовуватись на процеси: мобільності (переміщення, професійний розвиток, (кар'єрне просування, неперервне навчання), економічної активності (підприємництво і самозайнятість, зайнятість в окремих видах діяльності); громадянської активності (голосування на виборах, участь у громадських, профспілкових організаціях і політичних партіях, участь у різних формах самоуправління територіальних громад); результатів праці (продуктивність, ефективність, інноваційність). Людський вимір розгляду мотивації передбачає можливість її впливу на окрему людину, групу людей (у т. ч. персонал підприємства чи організації, окремого виду діяльності чи цілої галузі), суспільну групу (соціум територіальної громади, населення регіону чи країни і т. д.).

Дане дослідження фокусує увагу на вимірі дослідження мотивації на рівні персоналу та з погляду впливу на результати праці. У даному контексті актуалізується дослідження соціально-економічної мотивації праці персоналу, яку доцільно розглядати у двовекторному ракурсі – з погляду застосування економічних та соціальних методів мотивації (внутрішньо-організаційний вектор) та з погляду економічного та соціального значення мотивації (зовнішньо-наслідковий вектор).

На рис. 1 подано схематичну інтерпретацію ідеї змістовної сутності соціально-економічної мотивації у двовекторному ракурсі.

З рис. 1 бачимо, що зміст соціально-економічної мотивації закладають методи її здійснення, які можуть бути дуже строкатими. У табл. 1 відображено їх розподіл з відповідністю до груп важелів.

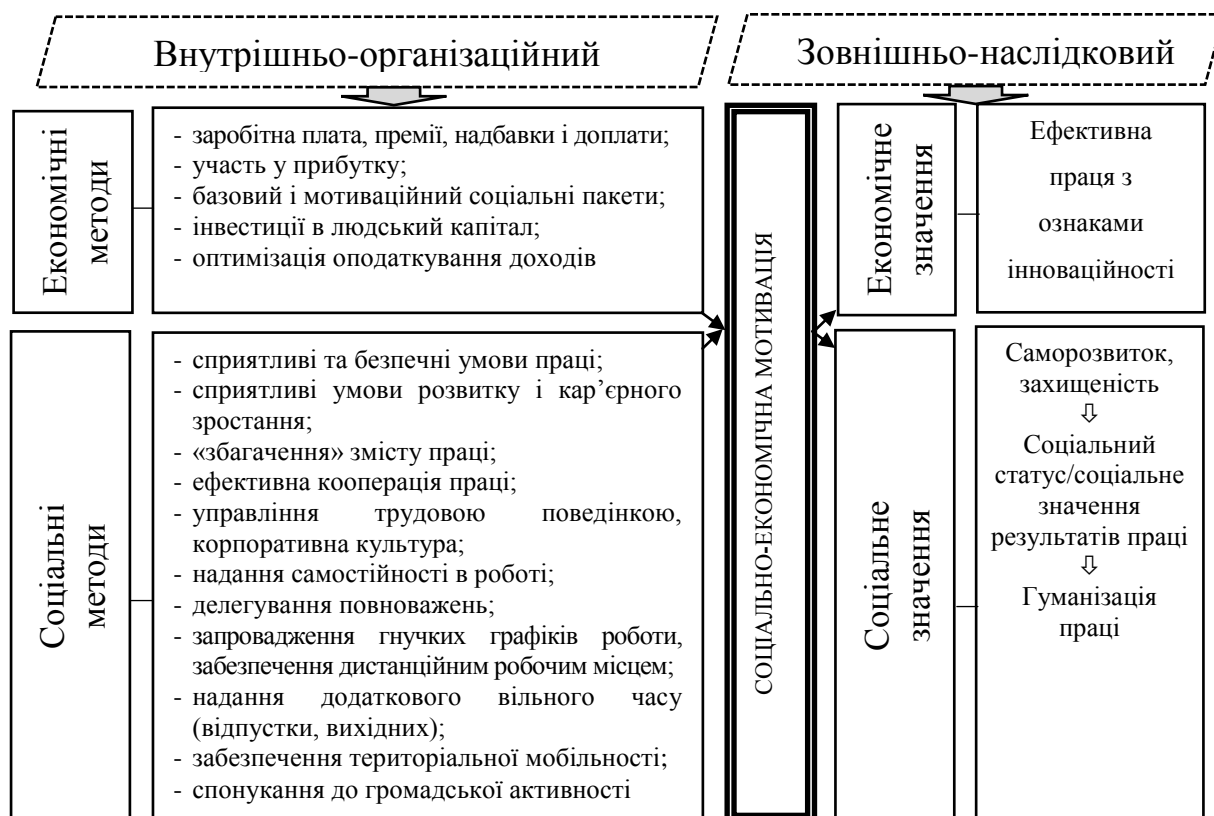

Рис. 1. Двовекторність розгляду сутності соціально-економічної мотивації
Джерело: побудовано автором

У групі економічних методів, окрім заробітної плати, зберігають вагомість інші інструменти впливу. Зокрема, на окрему увагу заслуговують пільгові важелі соціально-економічної мотивації, які проявляються у формуванні базового та мотиваційного соціальних пакетів. Особливого значення набуває мотиваційний пакет. Зокрема конкурентний його вид передбачає включення різних пільг, пов'язаних з забезпеченням здоров'я, відпочинку і розваг. Компенсаційний соціальний пакет включає різного роду відшкодування особистих витрат, які виникають у ході виконання професійних обов'язків. Для прикладу, це можуть бути витрати на транспорт, зв'язок, оренду або придбання житла в іншому місті та ін.

Таблиця 1

Важелі та інструменти соціально-економічної мотивації персоналу

№ з/п	Важелі	Інструменти
Економічні методи		
1	Грошові	- заробітна плата – погодинна, відрядна; основна, додаткова; - премії – разові і багаторазові, індивідуальні і колективні, виробничі і за певний період (місяць, квартал, рік); - надбавки – за професіоналізм, трудовий стаж, високі досягнення праці, виконання важливої роботи та ін.; - доплати – за інтенсивність (напруженість), шкідливість праці, за роботу в нічний час, за суміщення посад та ін.
	Власності	- участь у прибутку – виплати за участь у капіталі (дивідендів), виплати за результатами праці
	Пільгові	- монетарні і немонетарні соціальні пільги: - базовий соціальний пакет – загальнообов'язкове соціальне страхування; соціальні пільги і гарантії, передбачені колективним договором; - мотиваційний соціальний пакет – конкурентний і компенсаційний
	Знаннєві	- інвестиції в людський капітал – безкоштовні тренінги, семінари, стажування, оплата/компенсація вартості навчання (підвищення кваліфікації, перекваліфікації)
	Податкові	- оптимізація оподаткування доходів – застосування оптимізаційних схем з дотриманням норм чинного законодавства

№ з/п	Важелі	Інструменти
Соціальні методи		
2	Безпекові	- сприятливі та безпечні умови праці – безпека, ергономіка, комфорт робочого місця, використовуваних приміщень; наближеність до інших робочих місць
	Розвитку	- сприятливі умови розвитку і кар'єрного зростання – належне матеріально-технічне, інформаційне забезпечення; прозора конкуренція та умови кар'єрного просування; - «збагачення» змісту праці – пониження (при можливості) монотонності праці, надання додаткових професійних обов'язків; - надання самостійності в роботі – домінування цілі над засобами досягнення; - делегування повноважень – партисипативне управління; - забезпечення територіальної мобільності – відрядження, ротація (між філіями, компаніями ділових партнерів і т.д.)
	Комуні-каційні	- ефективна кооперація праці – узгодження професійних обов'язків, ситуативна діяльність у робочих групах, взаємна підтримка; - управління трудовою поведінкою, корпоративна культура – норми (формальні, неформальні) поведінки, методи контролю за трудовою дисципліною; - спонукання до громадської активності – участь у профспілкових заходах, діяльності різних громадських об'єднань, політичних структур
	Темпо-логічні	- запровадження гнучких графіків роботи – неповний робочий день, ковзний робочий час, вільний графік; - забезпечення дистанційним робочим місцем – вдома, у коворкінг-центрах; - надання додаткового вільного часу – відпустки (у т.ч. творчої), вихідних

Джерело: узагальнено автором

Соціальні пільги відносять до економічних методів, оскільки, незалежно від монетарної чи немонетарної форми, їх основою є реальне фінансове забезпечення. Прикладами монетарних соціальних пільг можуть бути оплата лікарняних листків, доплати до пенсій, виплати у зв'язку з народженням дитини, оплата проїзду до місця праці, оплата транспортних витрат на подорожі, позики молодим сім'ям та ін. Приклади немонетарних соціальних пільг – надання туристичних путівок, знижки на придбання товарів підприємства чи ділових партнерів, безкоштовні абонементи (спортивні, культурно-розважальні заклади), безкоштовний мобільний зв'язок, доставка до місця праці й додому або надання у безоплатне користування автомобіля, що належить підприємству, комплексні обіди та ін.

Застосування інструментів економічної групи соціально-економічної мотивації трансформується в її економічне значення. Нами воно визначене як ефективна праця з ознаками інноваційності (див. рис. 1). Різні автори по-різному фокусують увагу на наслідковій значущості мотивації. Часто такою визначають продуктивну працю. Зокрема у статті Л. Михайлової і Т. Харченко зазначено про мотиваційний кругообіг таких складових, як «продуктивність праці – розвиток підприємства – удосконалення засобів мотивації – задоволення потреб працівника та організації» [4, с. 89]. Вважаємо, що економічне значення соціально-економічної мотивації слід прив'язувати до ефективної праці, поняття якої є більш широким. Ефективна праця має бути такою не сама по собі, а відобразитись в інноваційних процесах. Це означає, що вона має набувати ознак інноваційності. Це можливо за умов розвитку інноваційної зайнятості.

Як стверджують українські вчені, інноваційна зайнятість супроводжується структурними зрушеннями на секторальному, галузевому та національному рівнях, зменшенням зайнятості в обробній промисловості та одночасним зростанням частки зайнятих у сервісній економіці, посиленням ролі інформатизації, інтелектуалізації, гуманізації та креативності праці, підвищенням якості людського капіталу, виникненням нових типів зайнятості, змінами життєвого циклу професій і компетенцій, динамічним розвитком інноваційної підприємницької діяльності та поширенням нестандартних форм зайнятості [5, с. 321]. Бачимо, наскільки «глибинно-широким» є спектр впливу розвитку інноваційної зайнятості та наскільки важливим є це явище для ринку праці.

Щодо соціального значення мотивації (див. рис. 1) існують розгорнуті дискусії. Для прикладу, як пишуть І. Замула та К. Шиманська, соціальне значення мотивації з погляду результативної діяльності полягає в підвищенні якості продукції та послуг

підприємства як суспільних благ, що сприяє більш повному задоволенню соціальних та економічних потреб і запитів суспільства [6, с. 203]. На наш погляд, соціальне значення мотивації слід розглядати триступенево:

1) перший ступінь розкриває наслідковість соціально-економічної мотивації у сприянні саморозвитку особистості та забезпечення її захищеності. Саморозвиток є базовою умовою розвитку трудового потенціалу людини, підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці та, як результат, здатності задовольняти свої потреби (матеріальні і нематеріальні) через трудову діяльність. Захищеність відображає самооцінку рівня соціального захисту особи, гарантії працевлаштування та можливостей кар'єрного просування;

2) другий ступінь відображає наслідковість соціально-економічної мотивації у можливості набуття певного соціального статусу. Як стверджують фахівці, соціальний статус охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда в суспільстві – професію, кваліфікацію, освіту, характер виконуваної праці, посаду, матеріальне становище, наявність влади, партійну і профспілкову належність, ділові відносини, належність до демографічних або етнічних груп (національність, релігійність, вік, сімейне становище, родинні зв'язки) [7, с. 113]. Бачимо, що соціальний статус у значній мірі залежить від професії, зокрема соціального значення результатів праці. Дуже важливо, щоб у суспільстві формувалось і виражалось правильне ціннісне сприйняття певних професійних груп з належним відношенням у різних життєвих ситуаціях, починаючи з права на пільги і завершуючи особливим відношенням у побутовому спілкуванні;

3) третій ступінь передбачає трансформацію попередніх ступенів соціальної наслідковості мотивації у процесі гуманізації праці. Гуманізація праці відображає комплекс змін у системі її організації, яка включає її безпеку (протидія травматизму, шкідливих впливів на здоров'я), нормування (спричинення втоми), зниження монотонності та підвищення змістовності праці, що забезпечує можливості саморозвитку (перший ступінь) людини. Процес гуманізації праці ставить цінність людини, – не лише її життя і здоров'я, але й потреби розвитку та самореалізації, вище за комерційні інтереси суб'єктів бізнесу.

Третій ступінь соціальної наслідковості підтверджує твердження М. Семикіної, що соціально-економічна мотивація конкурентоспроможної праці за допомогою різноманітних соціальних та економічних важелів і методів впливу на соціальних партнерів має забезпечити нову якість людської праці (трудова послуг) у відповідності з ринковим попитом на засадах функціонування соціально-економічного мотиваційного механізму конкурентоспроможної праці [8, с. 120].

У завершення розгляду змісту соціально-економічної мотивації подаємо авторське бачення її основних функцій і завдань (табл. 2). Їх доцільно відображати у матричній формі з розподілом на загальні (можуть стосуватись усіх видів мотивації) і специфічні (звужують функціональність та особливе значення соціально-економічної мотивації).

Таблиця 2

Матриця функцій і завдань соціально-економічної мотивації персоналу

<u>ЗАГАЛЬНІ ФУНКЦІЇ:</u>	<u>ЗАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ:</u>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>пояснювально-обґрунтовуюча</i> – аргументація доцільності поведінки персоналу - <i>регулятивна</i> – блокування одних дій та дозвіл інших - <i>комунікаційна</i> – забезпечення зв'язку між суб'єктом і об'єктом впливу (керівником і працівником) - <i>коригуюча</i> – механізм уточнення старих і формування нових ідеалів, норм, ціннісних орієнтацій - <i>контролююча</i> – контроль за результатами праці внаслідок мотиваційних впливів 	<ul style="list-style-type: none"> - спонукання до самомотивації - забезпечення трудової дисципліни, формування норм корпоративної культури - формування корпоративної довіри - вплив на систему цінностей і мотивів персоналу - забезпечення ефективної мотивації з обґрунтуванням здійснюваних витрат

<u>СПЕЦИФІЧНІ ФУНКЦІЇ:</u>	<u>СПЕЦИФІЧНІ ЗАВДАННЯ:</u>
<ul style="list-style-type: none"> - <i>продуктивної ефективності</i> – орієнтація персоналу на певні результати праці - <i>соціалізації</i> – усвідомлення соціальної ролі в мікро- і макросередовищі трудового колективу - <i>кар'єрна</i> – забезпечення можливостей кар'єрного просування - <i>інноватизації</i> – орієнтація персоналу на інноваційні результати діяльності (ціль) - <i>креативізації</i> – орієнтація персоналу на нестандартні підходи досягнення цілей (процес) - <i>кооперації</i> – спонукання до об'єднання зусиль з іншими суб'єктами в ході виконання професійних обов'язків - <i>мобільності</i> – здатність переміщень з професійною метою - <i>гуманізації</i> – дотримання суб'єктами впливу вимог домінування інтересів персоналу, пов'язаних з цілями гуманізації праці 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення професійного розвитку - підтримка належного сприйняття цінності виконуваної праці - формування кар'єрних «драбин», соціальних ліфтів - підтримка середовища інноваційної праці - підтримка середовища креативної діяльності - формування сприятливих передумови для взаємодій усередині колективу та з залученням зовнішніх агентів - створення умов для професійного зростання через просторові переміщення та рух між посадами - неперервне вдосконалення можливостей праці з покращенням умов для самореалізації і розвитку людини

Джерело: побудовано автором за даними [9, с. 13; 10]

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, соціально-економічна мотивація за своїм змістом передбачає поєднання економічних та соціальних методів впливу. Якщо економічні методи базуються на матеріальних інтересах об'єктів впливу, то соціальні – на задоволенні їхніх статусних потреб. Соціально-економічна мотивація робить акцент на можливості соціалізації особи через результати трудової діяльності. Водночас ефективність її праці має відобразитись в інноваційному аспекті, забезпечуючи таким чином позитивні впливи на прогресивні зміни суспільного характеру. Здійснення соціально-економічної мотивації може бути доволі варіативним. Якщо деталізувати у розрізі різних сегментів персоналу, то інструменти соціально-економічної мотивації бажано добирати з урахуванням гендерних, вікових, професійних, освітніх, кваліфікаційних, психологічних особливостей працівників. У даному контексті актуалізується розвиток ідей корпоративної індивідуалізації соціально-економічної мотивації. Це означає, що на рівні підприємств й організацій має розроблятися механізм соціально-економічної мотивації з набором стандартизованих важелів та інструментів впливу, доповнений можливостями індивідуальної мотивації. Обґрунтування переваг корпоративної індивідуалізації у мотиваційній практиці щодо персоналу буде предметом подальших наукових розвідок автора.

Список використаних джерел:

1. Які професії будуть затребувані і де платять найбільше в Україні (інфографіка) : Дивись.інфо (26.04.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dyvys.info/2017/04/26/yaki-profesiyi-budut-zatrebuvani-i-de-platyat-najbilshe-v-ukrayini-infografika/>
2. Мінімальна заробітна плата з 2000 по 2018 : Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
3. Minimum wages, January 2008 and 2017 : EUROSTAT [Electronic resource]. – Access : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Minimum_wages,_January_2008_and_2017_YB17_I.png
4. Михайлова Л. І. Сучасні особливості мотивації до праці в сільськогосподарських підприємствах / Л. І. Михайлова, Т. М. Харченко // Економіка АПК. – К., 2016. – № 5. – С. 87–92.
5. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2016. – 328 с.

6. Замула І. В. Поняття мотивації працівників, її види та зв'язок із системою бухгалтерського обліку / І. В. Замула, К. В. Шиманська // *Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control and Analysis*. – 2011. – Vol. 20, issue 2. – С. 201–211.
7. Фудорова О. М. Теорії соціального статусу: пізнавальні можливості і дослідницькі стратегії / О. М. Фудорова // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. – 2009. – № 881. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип. 24. – С. 110–116.
8. Семикіна М. В. Мотивація праці: нова парадигма в умовах конкурентного середовища / М. В. Семикіна // *Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління*. Сер. 1 : Економіка і управління. – 2011. – № 2. – С. 117–124.
9. Мескон М. Х. Основы менеджмента. Пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1997. – 704 с.
10. Волкова М. В. Особливості формування соціально-економічної мотивації праці персоналу підприємства / М. В. Волкова, В. С. Шевченко // «Глобальні та національні проблеми економіки». Електронне наукове фахове видання. – Випуск 9, лютий 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-9-2016>.

References:

1. Yaki profesii budut zatrebuvani i de platiat naibilshe v Ukraini (infohrafika) [What professions will be in demand and where are paid the most in Ukraine (infographics)]. (26.04.2017). Website of Dyvys.info. Retrieved from <http://dyvys.info/2017/04/26/yaki-profesiyi-budut-zatrebuvani-i-de-platyat-najbilshe-v-ukrayini-infohrafika/> [in Ukrainian].
2. Minimalna zarobitna plata z 2000 po 2018 [Minimum wage from 2000 to 2018] (2018). Website of Minfin. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> [in Ukrainian].
3. Minimum wages, January 2008 and 2017 (2018). Website of EUROSTAT. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Minimum_wages,_January_2008_and_2017_YB17_I.png [in English].
4. Mykhailova, L.I., Kharchenko, T.M. (2016). Suchasni osoblyvosti motyvatsii do pratsi v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Modern features of motivation to work in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 5, 87-92 [in Ukrainian].
5. Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiini vydy zainiatosti ta perspektyvy yikh rozvytku [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development] (2016). Kol. monohr. za red. Libanovoi E.M., In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, 328 s. [in Ukrainian].
6. Zamula, I.V., Shymanska, K.V. (2011). Poniattia motyvatsii pratsivnykiv, yii vydy ta zviazok iz systemoiu bukhhalterskoho obliku [The concept of the motivation of employees, its types and the relationship with the accounting system]. *Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control and Analysis*, no. 20, issue 2, 201-211 [in Ukrainian].
7. Fudorova, O.M. (2009). Teorii sotsialnoho statusu: piznavalni mozhlyvosti i doslidnytski stratehii [Theories of social status: cognitive capabilities and research strategies]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody*, no. 24, 110-116 [in Ukrainian].
8. Semykina, M.V. (2011). Motyvatsiia pratsi: nova paradyhma v umovakh konkurentnoho seredovyscha [Motivation of labor: a new paradigm in a competitive environment]. *Chernihivskiyi naukovyi chasopys Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia. Ser. 1 Ekonomika i upravlinnia*, no. 2, 117-124 [in Ukrainian].
9. Meskon, M.Kh., Albert M., Khedoury F. (1997). Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management], Moskva, 1997, 704 s. [in Russian].
10. Volkova, M.V., Shevchenko, V.S. (2016). Osoblyvosti formuvannia sotsialno-ekonomichnoi motyvatsii pratsi personalu pidpriemstva [Features of formation of socio-economic motivation of labor personnel of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 9. Retrieved from <http://global-national.in.ua/issue-9-2016> [in Ukrainian].

МАКЛАКОВ Сергій Миколайович,
postgraduate student, Central Ukrainian National
Technological University, Kropyvnytskyi, Ukraine
sergey.maklakov@disla.ua

SOCIO-ECONOMIC MOTIVATION OF STAFF: FUNCTIONAL AND CONTENT DESCRIPTION

Abstract.

Introduction. *The study of socio-economic motivation is necessary to formulate specific recommendations for improving the use of economic and social methods of motivation. There is also important an assessment of the effects of motivational influence, that must manifest themselves in the efficiency of work and the processes of personality development.*

Purpose. The purpose of the article is to formulate the content of socio-economic motivation of personnel with the systematization of its levers and instruments, as well as the characteristics of social and economic consequences.

Methods. The methodical bases of the study are methods: dialectical, abstract-logical (knowledge of the essence of socio-economic motivation); systemic generalization (methods, levers and tools of socio-economic motivation); graphic (visual representation of some results) etc.

Results. The relevance of the study of socio-economic motivation of staff in the article was substantiated. The general content of motivation as a complex administrative process, combining the action of internal motives with external target influences, was formulated. The main dimensions of socio-economic motivation consideration (human and functional) were highlighted. The ideological schematic interpretation of socio-economic motivation in a two-vector perspective in order to reveal its content was presented. It includes a description of methods, levers and tools, as well as the implications of implementation. The levers and tools of socio-economic motivation of staff were systematized. Monetary, privileged, knowledgeable, tax and property levers in the group of economic methods were highlighted. The security, communication, temporal and developmental levers in the group of social methods were highlighted. The main economic instruments were indicated: salary, bonuses, allowances and surcharges; profit participation; basic and motivational social packages; investment in human capital; optimization of income taxation. Social instruments include: favorable and safe working conditions; favorable conditions for development and career growth; «enriching» the content of labor; effective co-operation of labor; management of labor behavior, corporate culture; providing autonomy in work; delegation of authority; introduction of flexible working schedules, provision of a remote workplace; providing extra free time; territorial mobility; induction of social activity. The economic and social implications of staff motivation was characterized. The economic implications should be oriented towards ensuring effective work with signs of innovation. The social implications should be manifested in three stages: self-development and security; change of social status; humanization of labor. The matrix of functions and tasks of socio-economic motivation of staff was proposed. The functions and the tasks for general and specific were divided. In particular, the general functions are explanatory-substantiating, regulatory, communication, corrective, controlling. The specific functions of socio-economic motivation are productive efficiency, socialization, innovation, creativization, cooperation, mobility, humanization, career function. Each of the functions is correlated with the tasks of socio-economic motivation of staff.

Originality. A detailed description of the tools, levers, functions and tasks of the socio-economic motivation of staff in this publication is done.

Conclusion. The results of the study allow to develop the methodology and practice of socio-economic motivation of the personnel, including in relation to corporate personalization in the application of methods of motivational influence.

Keywords: motivation, socio-economic motivation, methods of motivation, tools and levers of motivation, economic and social implications of motivation, salary, social privileges, effective work.

Одержано редакцією: 30.11.2017
Прийнято до публікації: 12.12.2017

УДК 338.439.63(477)

НИЖНИК Ірина Олегівна,
аспірант кафедри економіки
Уманського національного університету
садівництва, м. Умань, Україна
mrp1974@ukr.net

ЗАДОВОЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТАН ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

У статті досліджується сучасний стан задоволення продовольчих потреб на-селення України. Встановлюється, що сама критична ситуація із економічною доступності продовольства та його якісними й безпековими характеристика-ми. Відмічається, що найбільш

вразливими категоріями населення щодо по-рушення їх продовольчих інтересів є неповнолітні та працездатні за віком члени домогосподарств - представники цих груп недоспоживають значну кількість цінних продуктів харчування. Розраховано, що в 2016 р. населення країни недоотримало доходів на суму 190,6 млрд. грн. Стверджується, що це було головною перешкодою для повного задоволення його економічних, в першу чергу продовольчих потреб. Серед головних причин збільшення обігу неякісного та небезпечного продовольства називається: мораторій на перевірку бізнесу; можливість перевірки підприємства лише по факту шкоди споживачу; необхідність попередження підприємства про майбутню перевірку.

Ключові слова: продовольчі потреби, продовольчі інтереси, економічна доступність, доходи, порушення, якість, безпечність.

Постановка проблеми. Українська економіка ввійшла у фазу прискорених темпів реформування. Це обумовлено масштабними внутрішньо та зовнішньополітичними трансформаціями, найважливішими серед яких були Революція гідності та підписання Угоди про Асоціацію Україна-ЄС. Однак динамічний поступ позитивних су-спільних перетворень гальмується російською військовою агресією та, спровокованою нею, економічною кризою. Негативні соціально-економічні наслідки останньої дозволяють маніпулювати громадською думкою реваншист-ським та популістським політичним силам, які спекулюють на темі тимчасових економічних труднощів. За таких умов особливо актуальною постає проблема безкомпромісного захисту державою продовольчих інтересів громадян країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задоволення продовольчих потреб населення є популярною темою сучасних наукових досліджень в Україні та за кордоном. Зокрема – це наукові дослідження Власова В. І. [1], Пасхавера Б. Й. [2], Мудрака Р. П. [3], Шубравської О. В. [4], Ericksen P. P. [5], Ingram J. [6], Porter J. R. [7] та ін. Однак динамічна зміна умов соціально-економічного середовища під впливом реформ, зовнішніх геополітичних викликів, глобалізації, кліматичних змін та ін. чинників, породжує нескінченну множину нових комбінацій факторів, які можуть нести додаткові ризики порушення продовольчих інтересів населення України. Що потребує постійної дослідницької уваги до фактичних та потенційних проблем у рамках даної тематики.

Мета та завдання дослідження. – з'ясувати стан задоволення продовольчих потреб населення України, визначити найбільш важливі фактори, які цьому перешкоджають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз дозволив установити, що продовольчі інтереси населення країни порушуються. Серед усіх показників за допомогою яких аналізують стан продовольчого забезпечення сама критична ситуація із економічною доступністю продовольства та його якісними й безпековими характеристиками [8].

Динаміка кількісних значень індикатора «економічна доступність продуктів» в цілому є позитивною – тенденція понижувальна (рис. 1). Разом з тим і його фактичне кількісне значення (понад 50%), і пороговий критерій (60%) вказують на те, що це один із найбільш критичних моментів у захисті продовольчих інтересів населення України. Фактично, економічна доступність продовольства є індикатором ефективності діючої економічної моделі країни – того наскільки справедливою є система розподілу національного доходу та успішною система соціального забезпечення.

Порівняльний аналіз дає змогу зробити висновок – система розподілу національного доходу України є несправедливою, а система соціального забезпечення населення не справляється із завданням захисту його продовольчих інтересів. Україна має найгірший у Європі показник економічної доступності продовольства для своїх громадян, хоча володіє одним із найбільших у світі аграрних потенціалів і входить у п'ятірку найбільших світових експортерів зерна (рис. 2).

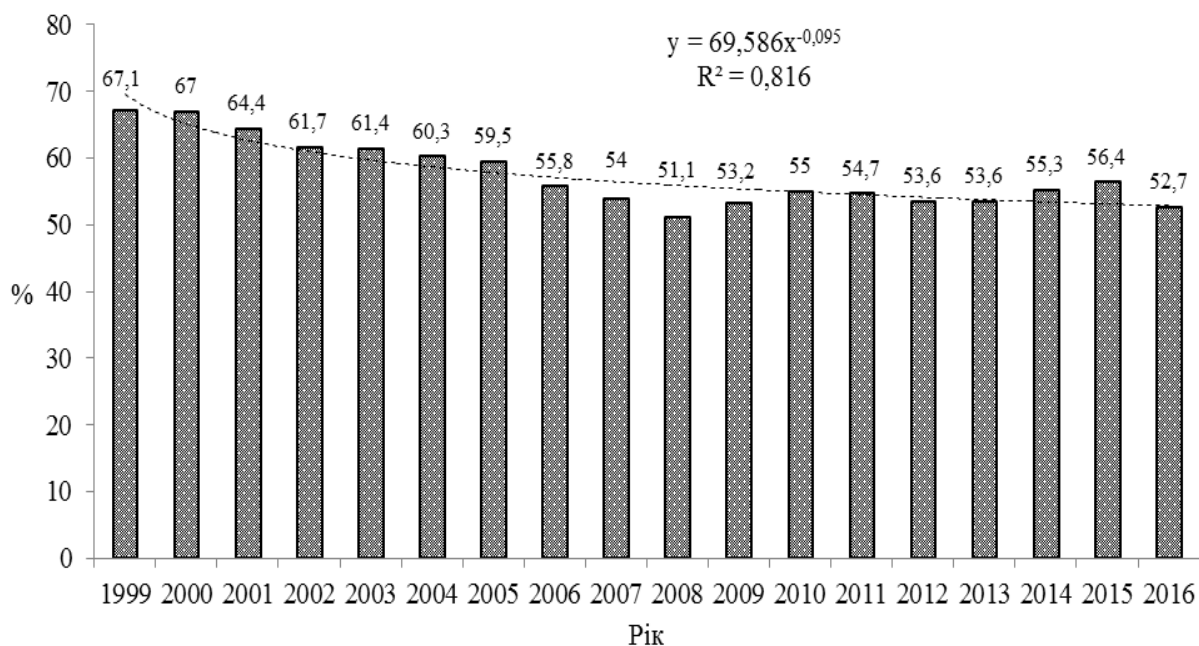

Рис. 1. Витрати населення України на продовольство, у структурі сукупних витрат домогосподарств*, %**

*включаючи алкогольні та тютюнові вироби

**побудовано за даними [9]

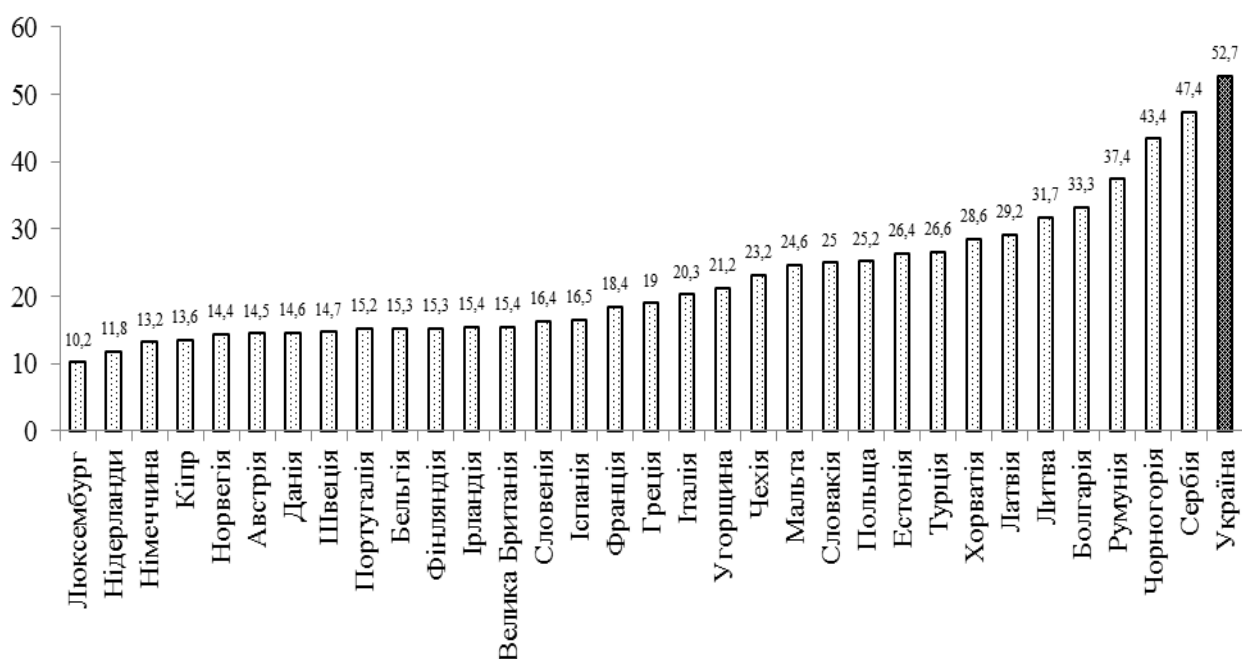

Рис. 2. Витрати населення на продовольство, у структурі сукупних витрат домогосподарств*, %**

*розраховано за даними [9, 10]

** для України – 2016р., для решти – 2010р.

Аналіз витрат на продовольчі товари в структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами показав, що в економіці країни відбуваються суперечливі явища (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка частки витрат на продовольчі товари в структурі сукупних витрат домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, %*

Децильна група	Рік							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	66,1	66,9	66,1	64,6	64,4	65,1	65,2	61,5
2	61,9	62,5	63,3	62,6	62,3	62	63,6	59,8
3	60	61,2	62,8	60,4	60,5	61,5	61,8	58,2
4	59,1	59,3	59,6	58,9	59,5	59,1	59,2	57,4
5	57,7	59,4	59,4	57,2	57,5	57,9	60,7	55,9
6	55,9	57	57,8	55,5	55,7	55,8	58,2	54,8
7	54	56,4	56,8	55,3	54,5	55,5	57,5	50,7
8	50,9	53,8	53,7	52,8	51,7	54,1	55,3	50,7
9	49,1	50,5	51,3	49,8	50,6	50,6	53,5	49,7
10	38,3	40,5	39,5	40,4	40,4	44,7	44,2	42,6

*розраховано за даними [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17]

Так, якщо в перших чотирьох децилях (1-5) має місце стійка позитивна динаміка зменшення частки витрат на продовольчі товари, то домогосподарства в 5-9 групах не збільшують, проте і не зменшують витрат на продовольчі товари, натомість домогосподарства найбагатшого 10 дециля збільшили свої відносні витрати на придбання продовольчих товарів. На нашу думку, не зважаючи на позитивні зміни аналізованого показника в 1-5 децилях, які вказують на відносне зростання економічної доступності продовольства для незаможних верств населення, в Україні відбувається гальмування процесу формування середнього класу. Про це свідчить перевищення частки витрат на придбання продовольства позначки у 40%. За методологією ФАО, домогосподарства, які витрачають на придбання продовольства 40 і більше відсотків сукупних витрат знаходяться в зоні продовольчої небезпеки. Таким чином, продовольчі інтереси практично усього українського населення порушуються.

Однією із найбільш вразливих категорій порушення продовольчих інтересів є неповнолітні члени домогосподарств (табл. 2).

Таблиця 2

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах з дітьми залежно від кількості дітей у їх складі, у середньому за місяць у розрахунку на 1 особу, кг*

Рік	Кількість дітей, осіб				
	1	2	3	4	5 і більше
1	2	3	4	5	6
М'ясо і м'ясопродукти					
2009	4	3,2	2,8	1,8	2,9
2010	4,1	3,4	3	2,4	2,2
2011	4,2	3,3	2,6	2,6	2,8
2012	4,1	3,5	2,9	2,9	2,7
2013	4,2	3,6	2,9	2,6	2,7
2014	4	3,3	3,1	4,2	2,3
2015	3,8	3,2	2,7	2,6	2,5
2016	3,9	3,4	3,8	3,1	2,8
норма на 1 дитину - 4,4 кг [18]					
Молоко та сир					
2009	12,3	12,5	13,2	14,6	16
2010	12	12,2	12	17,3	14,2
2011	12,1	12,2	11,8	12,3	10,8
2012	12,3	12	11,2	14,6	11,3
2013	12,3	12,1	11,4	10,2	11
2014	12,2	12	11,1	12,2	7,7

Продовження табл.2

1	2	3	4	5	6
2015	12,1	11	12	12,5	12,2
2016	12	11,6	11,7	11,4	12,9
норма на 1 дитину - 14,6 кг [18]					
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині					
2009	5,2	4,3	4,2	3	6,8
2010	5,2	4,4	4,3	3,5	2,7
2011	5	4,1	2,8	3,7	3,8
2012	5,1	4,4	3,5	4	3
2013	5	4,4	3,6	3,3	2,8
2014	4,5	3,8	3,5	4,2	1,7
2015	4,2	3,6	3,3	2,3	2,6
2016	4,7	4	4,3	2,9	4,1
норма на 1 дитину - 5,9 кг [18]					

*побудовано за даними [11-17]

Дослідження показують, що діти недоспоживають значну кількість цінних продуктів харчування.

Ще однією, вразливою до порушення продовольчих інтересів, групою населення є домогосподарства до складу яких входять особи непрацездатного віку – пенсіонери (табл. 3).

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах з двома і більше особами непрацездатного віку, у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг*

Вид продовольства	Рік							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Хліб та хлібопродукти	11,5	11,5	11,2	11,3	11,1	11,2	10,4	10
М'ясо та м'ясопродукти	4,9	5,1	5,3	5,2	5,4	5,1	4,8	4,6
Риба і рибопродукти	2,5	2,4	2,3	2,3	2,4	2,2	1,7	1,7
Молоко та сир	17,8	16,9	17	17,1	17,5	17,2	16,2	15,9
Яйця, штук	22	22	22	23	23	22	23	21
Масло вершкове	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Олії рослинні	2,3	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1	2	1,8
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині	5,9	5,6	5,6	6,1	6	5,1	4,9	5,1
Овочі, картопля, гриби	20,1	19	20	19,7	18,9	18,3	18,4	17,6
Цукор, мед	4	3,8	3,8	4	3,8	3,7	3,5	5,4

*розраховано за даними [11-17]

Як бачимо споживання цінних продуктів харчування (м'ясо- та молокопродукти, свіжі фрукти та овочі тощо) демонструє тенденцію до зменшення.

На офіційному рівні відбувся перегляд норм споживання основних продуктів харчування населення України у бік зменшення (табл. 4). Суттєво зменшено норму споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, риби та рибопродуктів, свіжих овочів та фруктів. По багатьох цінних видах продовольства – м'ясу і м'ясопродуктах, молоку і молочних продуктах, рибі і продуктах із риби, новий норматив підігнаний під фактичний стан їх споживання. Таким чином на законодавчому рівні закріплюється порушення продовольчих інтересів громадян країни.

Міжнародні порівняння фактичного споживання різних видів продовольства у частині цінних – м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, свіжих фруктів, теж свідчать не на користь України (табл. 5).

Для нейтралізації впливу фактору військової агресії Росії, для України візьмемо статистичні дані за 2013 р.

Таблиця 4

Нормативний набір та фактичне споживання продуктів харчування працездатним населенням України, кг на 1 особу на рік

Продукт харчування	Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000р. №656 [19]	Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016р. № 780 [18]	Фактичне середнє значення за 2012-2016рр.*
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	95	106
М'ясо і м'ясопродукти	80	53	53
Молоко і молокопродукти	380	300	216
Риба і рибопродукти	20	13	12
Яйця (шт.)	290	220	295
Овочі та баштанні	161	110	163
Плоди, ягоди та виноград	90	80	52
Картопля	124	95	139
Цукор	38	24	36
Олія рослинна всіх видів	13	10	13

*розраховано за даними [11-17]

Таблиця 5

Міжнародні порівняння споживання основних видів продовольства, кг на 1 особу за рік

Вид продовольства	США (2015р.)*	Білорусь (IV квартал 2016р.)**	Україна (2013р.) [15]
Хліб та хлібопродукти	87,2	86,4	108
Цукор та підсолоджувачі	19,1	26,4	37
Овочі та баштанні	188,4	84	163
Фрукти	123,9	71	56
Жири та олії	38,8	9,6	13,3
М'ясо та м'ясопродукти	83,3	75,6	56
Риба і продукти із риби	7,3	15,6	14,6
Яйця, шт.	269	204	309
Молоко та молочні продукти	378,9	267,6	221

*розраховано за даними [20]; **розраховано за даними [21]

Ми не випадково звертаємо особливу увагу на фактичні та нормативні обсяги споживання продуктів тваринного походження. Адже повноцінним раціон людини може бути лише при умові, що 55% його добової енергетичної цінності забезпечується за рахунок споживання продуктів тваринного походження [19]. У 2013 році середньодобова поживність раціону пересічного українця становила 2969 ккал, що на 18,8% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали за рахунок їжі рослинного походження. Натомість лише 29,2% середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 1,9 рази нижче за встановлений граничний критерій.

Таким же переконливим є і порівняння середньодобової енергетичної цінності харчового раціону українців та жителів ЄС (табл. 6).

Слід звернути особливу увагу на рівень аналізованих показників по країнах європейського півдня (Греція, Іспанія та Італія) – вони вищі, ніж в Україні. Це країни із теплим кліматом, тому в раціоні їх жителів не мало б бути харчових енергетичних компенсаторів низьких зимових температур. Причому в даних країнах не стоїть гостро проблема надмірної ваги. Наприклад, італійці вважаються одними із найстрункіших у ЄС – рівень ожиріння не перевищує 10%. Іншими словами, в Україні з її холоднішими зимами, середньодобовий харчовий раціон мав би бути калорійнішим. Тобто населення мало б споживати більше їжі.

Таблиця 6
Енергетична цінність середньодобового харчового раціону, ккал на 1 особу [22, 23, 24]

аїна	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЄС (28)	3420	3419	3408	3415	3397	3409
Болгарія	2782	2785	2762	2769	2777	2829
Чехія	3268	3276	3276	3251	3243	3256
Німеччина	3517	3515	3504	3538	3501	3499
Естонія	3313	3348	3310	3289	3232	3253
Франція	3551	3530	3536	3514	3460	3482
Латвія	3157	3174	3136	3148	3108	3174
Литва	3522	3470	3333	3409	3390	3417
Угорщина	3149	3140	3062	3064	3009	3037
Польща	3346	3418	3413	3443	3443	3451
Румунія	3402	3379	3325	3339	3341	3358
Словакія	2864	2899	2950	2941	2901	2944
Велика Британія	3422	3412	3404	3417	3403	3424
Греція	3519	3505	3442	3427	3404	3400
Іспанія	3208	3205	3183	3192	3173	3174
Італія	3595	3599	3583	3575	3575	3579
Україна	2998	2946	2933	2951	2954	2969

Проведені розрахунки дозволили встановити, що середньорічна вартість нормативного продовольчого кошику для 1 особи в 2016р. становила 14803 грн. Якщо взяти за основу методологію ФАО, згідно з якою витрат на продовольство у структурі сукупних витрат домогосподарств не повинні перевищувати 40%, то середньорічні сукупні витрати 1 особи в 2016 р. мали б становити не менше, ніж 37008 грн., або 3084 грн. на місяць. Натомість фактично вони становили 2711 грн. [17]. Отже, середньомісячний дефіцит сукупних витрат на 1 особу в 2016р. становив 373грн. або 12,1%. В річному вираженні – це була сума 4476 грн. на 1 особу. У масштабах усього населення країни дефіцит сукупних витрат домогосподарств у 2016 р. склав 190,6 млрд. грн. Враховуючи, що головним джерелом витрат домогосподарств є їхні доходи, населення країни в 2016 р. недоотримало щонайменше 190,6 млрд. грн. Це було головною перешкодою для повного задоволення його економічних, в першу чергу продовольчих інтересів.

Надзвичайно актуальною проблемою вітчизняного продовольчого ринку є безпечність та якість продовольчих товарів. Наразі достовірних статистичних даних щодо кількісних характеристик внутрішнього ринку за якісними параметрами немає. Проте численні розслідування, які проводяться незалежними журналістами та громадськими організаціями показують, що це одна із найбільш проблемних ділянок захисту продовольчих інтересів громадян України. Наприклад, виконавчий директор Всеукраїнської громадської організації «Союз споживачів України» Несміянов М. з цього приводу зазначив наступне: «Вся система перевірок якості продуктів харчування в Україні спотворена повністю. Суть її зводиться до того, що формально ці перевірки існують, але толку від них ніякого немає. Все і так знають, що ринок переповнений фальсифікатом, що ніхто особливо не дотримується техніки безпеки. Сьогодні продукція найчастіше або не відповідає заявленим якимсь, або взагалі є небезпечною. І цим уже нікого не здивуєш...» [25, 26]. Через дію мораторію на перевірки бізнесу, фальсифіковані товари в Україні почали реалізовувати не лише вітчизняні виробники, а й закордонні. Голова правління громадської організації «Всеукраїнська асоціація з питань захисту прав споживачів «Споживча довіра» Гончар М. зазначив, що найбільш помітна відсутність контролю в молочній галузі. Фальсифікується вершкове масло, питне молоко, сметана. Продукти розбавляють пальмовою олією, а в дитячому харчуванні знаходять антибіотики. Імпортери, зокрема європейські, масово збувають на українському ринку неліквідні товари. Це відбувається тому, що українці ментально сприймають імпортне, як якісне. Насправді ж перевірені громадською організацією польські сири на 100%

виявились фальсифікатом. Вся продукція в різному відсотковому складі містила жири немолочного походження. Супровідні документи: паспорти якості, митні декларації, транспортні накладні, - виявилися відсутніми, оскільки товари - контрабандні. В Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів відмічають, що можливість перевірити підприємство з'являється лише тоді, коли продукція вже завдає шкоди споживачу. На практиці від скарги до фактичного візиту інспекторів на виробництво проходить 5 місяців. За словами народного депутата Тригубенка С., за реалізацію неякісних товарів до відповідальності майже не притягують. Як виявилось, із сотні порушених кримінальних проваджень за фактами реалізації неякісної або небезпечної продукції більше половини були закриті (61) [27]. На думку голови правління Всеукраїнської громадської організації «Союз споживачів України» Цільвіка О., Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів не в змозі виконувати поставлені перед нею завдання, тому український ринок переповнений фальсифікатом і постійними випадками порушень прав споживачів. Ми погоджуємося із думкою експерта про те, що наразі вказаний державний орган нагляду не в змозі повноцінно виконувати свої функції. Так, захистом прав споживачів фактично ніхто не займається, оскільки службі ускладнили процедуру перевірки. Наприклад, перевірки суб'єктів господарської діяльності по факту скарги. Є скарги, які направлені організацією «Союз споживачів України» в Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів ще у січні 2017 р., проте лише в кінці березня 2017р. вони передані на погодження до профільного міністерства. Отже, втрачено три місяці, і на момент, коли Державна служба отримує дозвіл і виходить на перевірку, її працівники вже не знаходять об'єкт оскарження [28].

На жаль ігноруються не лише якісні, але й безпекові характеристики продуктів харчування. За даними Міністерства охорони здоров'я України, кількість офіційно зареєстрованих харчових отруєнь в Україні впродовж останніх 10 років постійно зростає (рис. 3).

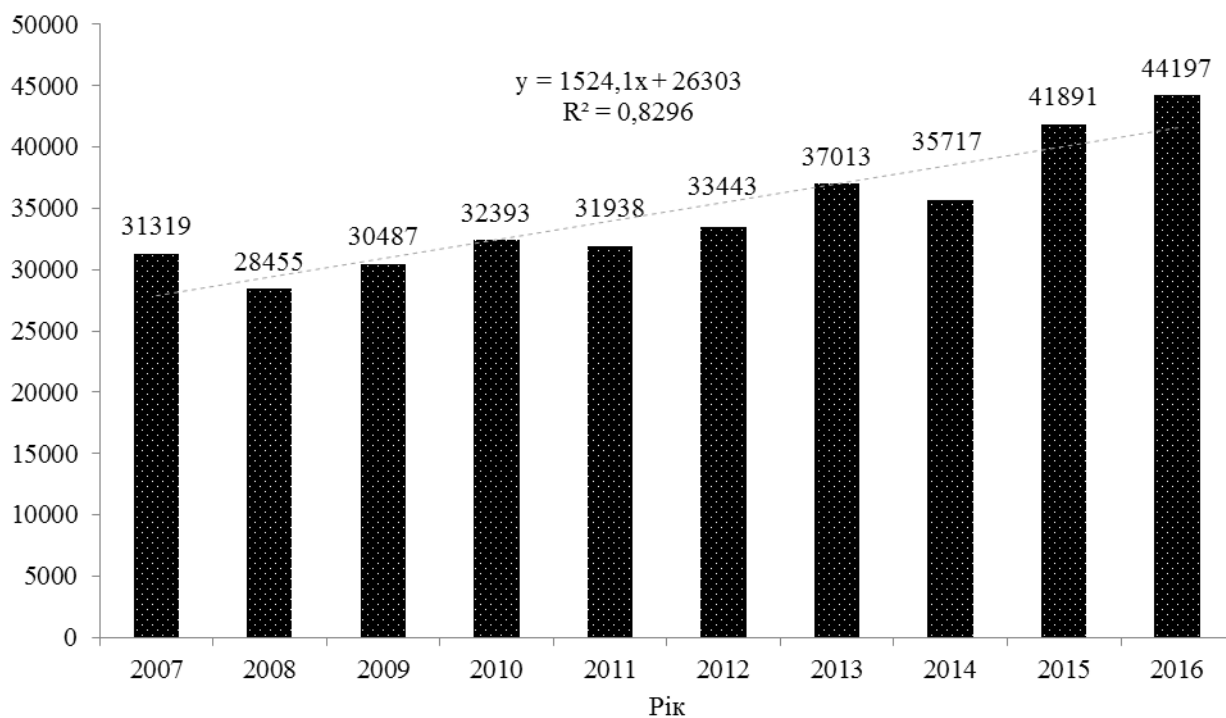

Рис. 3. Кількість офіційно зареєстрованих харчових отруєнь в Україні, випадків [29]

Зважаючи на те, що значна частина громадян не звертається у медичні заклади при легких і середньої тяжкості харчових отруєннях, ситуація може виглядати значно гіршою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. 1) продовольчі інтереси населення країни порушуються. Серед усіх по-казників за допомогою яких аналізують стан продовольчого забезпечення сама критична ситуація із економічною доступністю продовольства та його якісними й безпековими характеристиками;

2) не зважаючи на позитивні зміни показника «економічна доступність продовольства» для незаможних верств населення, в Україні відбувається гальмування процесу формування середнього класу. Про це свідчить пере-вищення середнього значення частки витрат на придбання продовольства позначки у 40%;

3) найбільш вразливими категоріями населення щодо порушення їх продовольчих інтересів є неповнолітні та непрацездатні за віком члени домо-господарств. Дослідження показують, що представники цих груп недоспожи-вають значну кількість цінних продуктів харчування;

4) на офіційному рівні відбувся перегляд норм споживання основних продуктів харчування населення України у бік зменшення. По багатьох цін-них видах продовольства – м'ясу і м'ясопродуктах, молоку і молочних продуктах, рибі і продуктах із риби, новий норматив підігнаний під фактич-ний стан їх споживання. Таким чином на законодавчому рівні закріплюється порушення продовольчих інтересів громадян країни;

5) при порівнянні енергетичної цінності середньодобового раціону пере-січного українця та жителів південних країн ЄС, встановлено, що в Україні з її холоднішими зимами, він мав би бути калорійнішим. Тобто населення ма-ло б споживати більше їжі;

6) населення країни в 2016р. недоотримало щонайменше 190,6 млрд. грн. Це було головною перешкодою для повного задоволення його економі-чних, в першу чергу продовольчих інтересів;

7) продовольчий ринок України переповнений неякісною та небезпеч-ною продукцією, в тому числі імпортного походження. Серед головних при-чин цього:

7.1) мораторій на перевірку бізнесу;

7.2) особливості національного законодавства у сфері нагляду за якіс-тю та безпечністю продовольства: можливість перевірки підприємства лише по факту шкоди споживачу; необхідність попередження підприємства про майбутню перевірку.

Перспективними напрямками подальших досліджень із даної тематики є: ви-значення факторів, які впливають на рівень доходів домогосподарств; аналіз рівня структури національного ринку за ознакою концентрації та її вплив на продовольчі інтереси населення країни; міжнародний досвід регулювання експорту продовольства при виникненні його дефіциту на внутрішньому ри-нку тощо.

Список використаних джерел:

1. Власов В. І., Лисак М. А. Синопис сільськогосподарських проблем у світі і складники продовольчої безпеки. *Вісник НАН України*. 2011. №2. С. 37-48.
2. Пасхавер Б. Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5-10.
3. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна-ЄС». *Економіка України*. 2018. № 1. С. 28-39.
4. Шубравська О. В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 5-12.
5. Ericksen, P., P. Thornton, A. Notenbaert, L. Cramer, P. Jones, and M. Herero, (2011). Mapping Hotspots of Climate Change and Food Insecurity in the Global Tropics. CCAFS Report No. 5, CGIAR Research Program on Climate Change, Agriculture, and Food Security (CCAFS), Copenhagen, Denmark, 56 pp.
6. Ingram, J., (2011). A food systems approach to researching interactions between food security and global environmental change. *Food Security*, 3(4), 417-431.
7. Porter, J.R., L. Xie, A.J. Challinor, K. Cochrane, S.M. Howden, M.M. Iqbal, D.B. Lobell, and M.I. Travasso (2014). Food security and food production systems. In: Climate Change. Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmen-tal Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chat-terjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L.White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 485-533.

8. Мудрак Р. П. Продовольча безпека в умовах економічної кризи. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2017. Частина 2: Економіка 90. С. 115-127.
9. Структура сукупних витрат домогосподарств (1999-2016). *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/strukt2010_u.htm
10. Overall structure of consumption expenditure by detailed COICOP level (1000). *Eurostat*. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
11. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році»*. Державний комітет статистики України. К., 2010. 368 с.
12. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році»*. Державна служба статистики України. К., 2011. 368 с.
13. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році»*. Державна служба статистики України. К., 2012. 368 с.
14. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році»*. Державна служба статистики України. К., 2013. 377 с.
15. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році»*. Державна служба статистики України. К., 2014. 380 с.
16. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році»*. Державна служба статистики України. К., 2016. 380 с.
17. *Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році»*. Державна служба статистики України. К., 2017. 380 с.
18. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016р. № 780. *Офіційний вісник України*. 2016. № 89. С. 22.
19. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000р. № 656. *Офіційний вісник України*. 2000. № 16. С. 97.
20. Food Consumption In America. URL: <https://insteading.com/blog/food-consumption-in-america/>
21. Потребление основных продуктов питания в домашних хозяйствах в IV квартале 2016 г. (без учета продуктов питания, потребленных вне дома (общественного питания). *Национальный статистический комитет Республики Беларусь*. URL: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/uroven-zhizni-naseleniya/operativnaya-informatsiya_7/potreblenie-osnovnykh-produktov-pitaniya-v-domashnih-hozyaistvah/potreblenie-osnovnykh-produktov-pitaniya-v-domashnikh-khozyaistvakh-v-iv-kvartale-2016-g/
22. Daily calorie supply per capita by source. *Eurostat*. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=t2020_rk100&language=en
23. *Статистичний щорічник України за 2009 рік*. Державний комітет статистики України. К., 2010. 567 с.
24. *Статистичний щорічник України за 2016 рік*. Державна служба статистики України. К., 2017. 611 с.
25. Івасюк П. Система перевірок якості продуктів харчування в Україні повністю спотворена – експерт. *Українські національні новини*. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1659360-sistema-perevirok-yakosti-produktiv-kharchuvannya-v-ukrayini-povnistyu-spotvorena-ekspert>
26. Івасюк П. На якість продукції ПАТ «Київхліб» постійно надходять скарги – Держпродспоживслужба. *Українські національні новини*. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1658059-na-yakist-produktsiyi-pat-kiyivkhlib-postiyno-nadkhodyat-skargi-derzhprodspozhivsluzhba>
27. Польські сири в Україні виявилися на 100% фальсифікатом. *Погляд*. URL: <https://poglyad.ua/ru/news/ukraine/polski-siri-v-ukrayini-viyavilisya-na-100-falsifikatom-349159>
28. Івасюк П. Український ринок впав у прірву фальсифікату і суцільного порушення прав споживачів – експерт. *Українські національні новини*. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1654206-ukrayinskiy-rinok-vrav-u-prirvu-falsifikatu-i-sutsilnogo-porushennya-prav-spozhivachiv-ekspert>
29. Кількість харчових отруєнь в Україні. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/21862/response/40052/attach/3/638.jpg>

References:

1. Vlasov V. I., Lysak M. A. (2011). Synopsys silskohospodarskykh problem u sviti i skladnyky prodovolchoi bezpeky [Synopsis of agricultural problems in the world and components of food security]. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 37-48pp [in Ukrainian].
2. Paskhaver B. Y. (2018). Prodovolche samozabezpechennia naseleennia Ukrainy [Food self-sufficiency of the population of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, 5-10pp [in Ukrainian].
3. Mudrak R. P., Lagodienko V. V. Ahroinflatsiia ta indeks spozhyvchykh tsin na prodovolchi tovary: porivnialnyi analiz «Ukraina-IeS» [Agroinflation and consumer price index for foodstuffs: Ukraine-EU comparative analysis]. *Economy of Ukraine*, 1, 28-39pp [in Ukrainian].
4. Shubravska O. V. (2016). Rozvytok ahroprodovolchoho vyrobnytstva Ukrainy: zavdannia i vyklyky [Development of agricultural production in Ukraine: tasks and challenges]. *Ekonomika APK*, 4, 5-12pp [in Ukrainian].

5. Ericksen, P., P. Thornton, A. Notenbaert, L. Cramer, P. Jones, and M. Herero, (2011). Mapping Hotspots of Climate Change and Food Insecurity in the Global Tropics. CCAFS Report No. 5, CGIAR Research Program on Climate Change, Agriculture, and Food Security (CAAFS), *Copenhagen, Denmark*, 56 pp [in English].
6. Ingram, J. (2011). A food systems approach to researching interactions between food security and global environmental change. *Food Security*, 3(4), 417-431pp [in English].
7. Porter, J.R., L. Xie, A.J. Challinor, K. Cochrane, S.M. Howden, M.M. Iqbal, D.B. Lobell, and M.I. Travasso (2014). Food security and food production systems. In: Climate Change. Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chat-terjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L.White (eds.)]. *Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA*, 485-533pp [in English].
8. Mudrak R. P. (2017). Prodovolcha bezpeka v umovakh ekonomichnoi kryzy [Food security in conditions of the economic crisis]. *Collection of scientific works of Uman national university of horticulture*, vol. 2, 90, 115-127 pp [in Ukrainian].
9. State Statistics Service of Ukraine (1999-2016). Struktura sukupnykh vytrat domohospodarstv [Structure of total expenditure]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/strukt2010_u.htm [in Ukrainian].
10. Eurostat. Overall structure of consumption expenditure by detailed COICOP level (1000). Available at: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [in English].
11. State Committee of Statistics of Ukraine (2010). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2009 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2009 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
12. State Statistics Service of Ukraine (2011). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2010 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2010 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
13. State Statistics Service of Ukraine (2012). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2011 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2011 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
14. State Statistics Service of Ukraine (2013). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2012 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2012 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
15. State Statistics Service of Ukraine (2014). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2013 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2013 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
16. State Statistics Service of Ukraine (2016). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2015 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2015 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
17. State Statistics Service of Ukraine (2017). Statystychnyi zbirnyk «Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi» [Statistical Collection «Expenditure and resources of households of Ukraine in 2016 year»], *Kyiv* [in Ukrainian].
18. About approval sets of food products, sets of non-food products and sets of services for the main social and demographic groups (2016): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №780. *Official Bulletin of Ukraine*, 89, P.22 [in Ukrainian].
19. About approval sets of food products, sets of non-food products and sets of services for the main social and demographic groups (2000): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №656. *Official Bulletin of Ukraine*, 16, P.97 [in Ukrainian].
20. Food Consumption In America. Available at: <https://instead.com/blog/food-consumption-in-america/> [in English].
21. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Potreblenye osnovnykh produktov pytanyia v domashnykh khoziaistvakh v IV kvartale 2016 h. (bez ucheta produktov pytanyia, potreblennykh vne doma (obshchestvennogo pytanyia) [Consumption of basic food products in households in the IV quarter of 2016 (excluding food consumed outside the home (catering))]. Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/uroven-zhizni-naseleniya/operativnaya-informatsiya_7/potreblenie-osnovnykh-produktov-pitaniya-v-domashnih-hozyaistvah/potreblenie-osnovnykh-produktov-pitaniya-v-domashnikh-khozyaistvakh-v-iv-kvartale-2016-g/ [in Russian].
22. Eurostat. Daily calorie supply per capita by source. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=t2020_rk100&lan guage=en [in English].
23. State Committee of Statistics of Ukraine (2010). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]. *Kyiv* [in Ukrainian].
24. State Statistics Service of Ukraine (2017). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]. *Kyiv* [in Ukrainian].

25. Ivasiuk, P. (2017). Systema perevirok yakosti produktiv kharchuvannia v Ukraini povnistiu spotvorena – ekspert [The system of food quality checks in Ukraine is completely distorted – an expert] (UNN). Available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1659360-sistema-perevirok-yakosti-produktiv-kharchuvannya-v-ukrayini-povnistyu-spotvorena-ekspert> [in Ukrainian].
26. Ivasiuk, P. (2017). Na yakist produktii PAT «Kyivkhlіb» postiіno nadkhodiat skarhy – Derzhprodspozhyvsluzhba [The quality of PJSC «Kievkhlіb» products is constantly receiving complaints – State Service of Ukraine For Food Safety and Consumer Protection] (UNN). Available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1658059-na-yakist-produktsiyi-pat-kiyivkhlіb-postiіno-nadkhodyat-skargi-derzhprodspozhyvsluzhba> [in Ukrainian].
27. Polski syry v Ukraini vyaviylysia na 100% falsyfikatом [Polish cheeses in Ukraine were 100% counterfeit] (Pogliad). Available at: <https://pogliad.ua/ru/news/ukraine/polski-siri-v-ukrayini-viyavilisya-na-100-falsifikatom-349159> [in Ukrainian].
28. Ivasiuk, P. (2017). Ukrainskiy rynek vpav u prirvu falsyfikatu i sutsilnoho porushennia prav spozhyvachiv – ekspert [The Ukrainian market has fallen into the abyss of falsification and a complete violation of consumer rights - an expert] (UNN). Available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1654206-ukrayinskiy-rinok-vpav-u-prirvu-falsyfikatu-i-sutsilnogo-porushennya-prav-spozhyvachiv-ekspert> [in Ukrainian].
29. Ministry of Health of Ukraine (2017). Number of food poisonings in Ukraine. Available at: <https://dostup.pravda.com.ua/request/21862/response/40052/attach/3/638.jpg> [in English].

NYZHNYK Iryna Olegivna,

Post-graduate student of Department of Economics
Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine
mrp1974@ukr.net

SATISFACTION OF FOOD REQUIREMENTS OF THE UKRAINIAN POPULATION: PROBLEM STATE AND PROSPECTS FOR ITS DECISION

Abstract.

Introduction. *The Ukrainian economy entered the phase of accelerated pace of reforming. However, the dynamic progress of positive social transformations is hampered by the Russian military aggression and, by its provocation, the economic crisis. Under such conditions, the problem of uncompromising state protection of food interests of the citizens is of particular relevance.*

The purpose of the article is to find out the state of satisfaction of food needs of the Ukrainian population and to identify the most important factors that prevent it.

Writing the article, such research methods were used as abstract and logical method, empirical method, method of statistical series, averaging method, com-parison method, etc.

Originality. *The analysis made it possible to establish that food interests of the population of the country are violated. Among the indicators used to analyze the state of food supply it is the critical situation with the economic food availability and its qualitative and safe characteristics.*

Conclusions: *1) Despite the positive changes in the indicator “economic food availability” for the poor, in Ukraine, the process of forming the middle class is slowed down. This is evidenced by the excess of the average share of costs for purchasing food (40%); 2) The most vulnerable categories of the population regarding the violation of their food interests are minors and incapacitated members of households. Representatives of these groups do not have a significant amount of valuable food; 3) At the official level, there was a revision of consumption standards of main food products in Ukraine towards its decreasing. Concerning many valuable food products, the new standard is adjusted to the actual state of their consumption; 4) It is found that in Ukraine, with its colder winters the energy value of the average daily diet should be more caloric, comparing the diet of the Ukrainians and residents of the southern EU countries; 5) The population of the country in 2016 did not receive at least 190.6 billion UAH. This was a major obstacle to the full satisfaction of its economic, above all, food interests; 6) The Ukrainian food market is full of low-quality and dangerous products, including imported products. Among the main reasons for this are: 6.1) moratorium on business verification; 6.2) Peculiarities of the national legislation in the field of supervision over quality and safety of food, namely, possibility of checking the enterprise only on the fact of harm to the consumer; need to warn the company about the upcoming inspection.*

Keywords: *food needs, food interests, economic availability, incomes, violations, quality, safety.*

Одержано редакцією: 30.11.2017
Прийнято до публікації: 12.12.2017

УДК 331.5

ПАСЕКА Анна Сергіївна,

к.е.н., доцент, докторант кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет,
м. Кропивницький, Україна
pasieka.anna@gmail.com

МАРКЕТИНГОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Виявлено сучасні засади розвитку ринку праці країни з огляду на можливість дослідження ринкових процесів в окремих сегментних групах. Маркетинговий підхід дозволив охарактеризувати сегментацію ринку праці з аналізом тенденцій та формулюванням рекомендацій у розрізі складових комплексу маркетингу. У системі досліджень ринку праці України маркетинговий підхід є особливо актуальним, особливо в умовах міграційних процесів. Він має слугувати для забезпечення конкурентоспроможності ринку праці в системі вільного руху людських ресурсів.

Ключові слова: ринок праці, маркетинговий підхід, маркетингова концепція ринку праці, сегментація ринку праці, комплекс маркетингу.

Постановка проблеми. Затяжний трансформаційний період становлення ринкових відносин в Україні потребує від фахівців якісних рекомендацій, одержаних із застосуванням нових аналітичних підходів. Ринок праці, як середовище використання і розвитку трудового потенціалу населення, безперечно залишається дуже актуальним об'єктом досліджень. Численні аналітичні напрацювання щодо ринку праці України не супроводжуються втіленням у життя науково обґрунтованих пропозицій з вирішення ключових проблем. Серед них – освітньо-професійні диспропорції, низька продуктивність праці, нерозвинене мотиваційне середовище неперервного розвитку та інноваційної діяльності населення. Як наслідок, розвиток ринку праці України супроводжується поглибленням структурних проблем та подальшою втратою конкурентних позицій у глобальному просторі, підтвердженням чому є зростаючі міграційні втрати. Лише за офіційними даними, станом на 2015 рік, 6 млн мігрантів-громадян України перебувало за кордоном, що становить близько 33% чисельності економічно активного та 14% усього населення країни [4]. Така демографічна «відкритість» країни є серйозною загрозою та вимагає формування привабливого внутрішнього ринку праці в умовах його інтеграції й утворення єдиного міграційного простору з країнами ЄС [4, с. 14].

Україна, зберігаючи євроінтеграційні орієнтири та прагнучи досягнути європейських стандартів зайнятості, потребує конкретних реформ. Науковим основою їх реалізації з нестандартним поглядом на стан речей може бути маркетинговий підхід, який деталізує напрямки вирішення проблем у конкретних сегментних групах. Тому дане дослідження орієнтоване на формування методологічних основ аналізу ринку праці з погляду маркетингової концепції, яка дозволяє виявляти проблемні сегменти та формулювати під них конкретні рекомендації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження базується на працях українських і зарубіжних учених щодо формування і реалізації маркетингової концепції ринку праці. Ідейними основоположниками даної концепції можна назвати таких всесвітньо відомих учених, як А. Діксіт, Дж. Філдс (сегментація ринку праці, що забезпечує мобільність працівників), А. Льюїс, С. Кузнець (залежність розвитку ринку праці від переходу працівників з сегментів з нижчою оплатою праці в більш оплачувані сегменти), Г. Беккер, Т. Шульц (пріоритет освіти і підвищення навиків для можливості зайнятості у різних секторах та більш оплачуваної праці), М. Спенс (залежність продуктивності праці від рівня освіти), Дж. Стігліц (інформаційна рівновага ринку праці) та ін. Серед українських учених, які розкривають маркетингові аспекти розвитку ринку праці, – Д. Богиня, Е. Лібанова, М. Семікіна (конкурентоспроможність ринку праці), І. Гнибіденко, Ю. Маршавін, Л. Шевченко, В. Ярошенко (професійна підготовка, перекваліфікація), О. Балакірева, А. Колот, М. Соколик, Л. Ткаченко (система мотивації праці), О. Астахова, О. Лашенко (управлінські питання маркетингу ринку).

Мета та завдання дослідження. Метою даної публікації є обґрунтування актуальності застосування маркетингового підходу в дослідженнях ринку праці, у тому числі з визначенням основних питань і проблем у розрізі комплексу маркетингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетинг у своїй еволюції пройшов численні етапи. Спочатку він вирішував тільки завдання збуту на ринку наявних товарів; надалі розвивались інші концепції, на основі яких підприємства могли пристосовувати свою господарську діяльність до ринкової ситуації [9, с. 151]. У результаті маркетингові підходи поширились у інші виміри ринкового середовища, що супроводжувалось становленням концепції маркетингу відносин.

Використання маркетингового підходу в системі досліджень ринку праці має свої особливості. З загальної теорії маркетингу відомо, що маркетинговий підхід обумовлює необхідність переорієнтації ринку на пріоритет споживача, а не бізнесу. Якщо у виробничому ринковому середовищі споживач є віддільним від виробника і задоволення його потреб стає пріоритетом останнього, то щодо ринку праці ситуація дещо змінюється. У статусі «споживача» ринку праці є і роботодавці, і працівники, які шукають кращих умов використання свого трудового потенціалу. Тому маркетинг ринку праці апріорі змінює методологічну основу, яка ускладнюється на відміну від маркетингу бізнес-середовища (рис. 1).

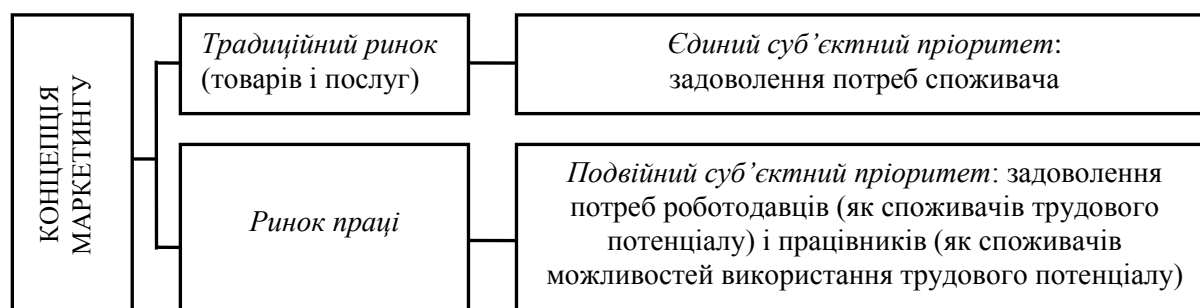

Рис. 1. Відмінність ринку праці від традиційного ринку в орієнтації на задоволення потреб споживача

Джерело: розробка автора

Маркетинговий підхід є важливою складовою маркетингової концепції ринку праці, що проявляється стосовно вивчення ринкових процесів у сфері використання трудового потенціалу населення та можливостей управління ними. Слід виділяти такі основні складові маркетингової концепції ринку праці:

- маркетингові дослідження ринку праці;
- сегментація ринку праці (процеси саморегулювання та цільові впливи);
- маркетингова політика у розрізі складових комплексу маркетингу.

Маркетингові дослідження є важливим джерелом формування інформаційного забезпечення розвитку ринку праці будь-якого рівня. Цілі їх проведення можуть бути дуже різними. Вивчаючи зміст праць українських учених щодо маркетингових досліджень ринку праці робимо висновок, що поки єдиного розуміння кола проблем даного напрямку не визначено. Окремими авторами акцентується увага, що такі дослідження мають бути орієнтовані на визначення кон'юнктури ринку праці з метою зниження ступеня невизначеності і ризику при прийнятті управлінських рішень [6, с. 43]. Більш вузьку орієнтацію таких досліджень вчені зводять до визначення потреби ринку в робочій силі [11, с. 189]. Переконані, що маркетингові дослідження ринку праці мають проводитись як на рівні офіційних статистичних служб – у формі періодичних вибіркового обстежень, охоплюючи широке коло питань, так і на рівні окремих організацій, з вузьким дослідницьким предметом.

Об'єктами маркетингових досліджень ринку праці можуть бути:

- сам ринок та його сегментна структура;
- комплекс маркетингу ринку праці;
- фактори формування і розвитку ринку праці – у першу чергу, демографічні, освітні, валеологічні, економічні,

- система зв'язків ринку праці з усіма іншими підсистемами ринку – попитом на товари і послуги, пропозицією факторів виробництва, функціонуванням механізмів конкуренції, ринкового ціноутворення, мотивації тощо [10, с. 19];
- державне регулювання ринку праці, кінцевою метою здійснення якого має бути забезпечення взаємовигідного та узгодженого обміну інтересів роботодавців та працездатного населення [8];

Для країн з різним рівнем розвитку та особливостями ринку праці пріоритет маркетингових досліджень може бути різним. Для прикладу, для країн, що розвиваються, актуальними об'єктами є відкрите безробіття та дуалізм оплати праці – коли працівники зі схожими характеристиками оплачуються по-різному залежно від сектору економіки, де вони зайняті [3, с. 51]. Для трансформаційних економік у ході маркетингових досліджень актуально визначати перспективні сегменти зайнятості та стимулювати їхній розвиток. Таким чином, вони можуть слугувати «локомотивом» розвитку ринку праці в цілому. Для розвинених суспільств важливим є превентивний характер маркетингових досліджень. Це означає, що вони мають орієнтуватись на виявлення проблем ринку на ранніх стадіях виникнення.

Важливою складовою маркетингової концепції є сегментація ринку праці, яка може здійснюватись як через процеси саморегулювання, так і внаслідок цільових впливів. Сегментацію ринку праці можна інтерпретувати з використанням методу моделювання й побудови різнотипних теоретичних моделей з декількома сегментами або секторами. Основні їх приклади описані в праці Дж. Фільда [3, с. 6]:

- двосегментні моделі, які демонструють співвідношення на ринку між формально і неформально зайнятими, зайнятими у промисловості і сільському господарстві, зайнятими міського і сільського походження, найманими працівниками і самозайнятими, високо і низько оплачуваними особами тощо;
- мультисекторальні моделі, які показують співвідношення структури ринку праці до інших умов розвитку.

Сегментація ринку праці і побудова на цій основі його моделі здійснюється з використанням певних критеріїв. Їх різноманітність може бути більш розгорнутою, ніж наведено в прикладах до опису двосегментних моделей ринку праці. Нижче наведемо основні з них:

1. Загальні критерії сегментації – зайнятість і безробіття, економічна активність і неактивність, працездатність і непрацездатність;

2. Ринкові критерії сегментації – попит і пропозиція робочої сили;

3. Критерії сегментації залежно від типу зайнятості – формальна і неформальна; легальна, нелегальна, незаконна; наймана, самозайнятість, роботодавець, волонтерство; постійна, тимчасова, сезонна, контрактна; повна, неповна (вимушена, добровільна) та ін.;

4. Критерії сегментації залежно від якості зайнятості – кваліфікація (висока, середня, низька кваліфікація, без кваліфікації); оплата праці (високо, середньо, низько оплачувана); безпека (безпечні, шкідливі, небезпечні умови); форма (реальна, віртуальна) та ін.;

5. Критерії сегментації залежно від сфери зайнятості – сектор (виробничий невиконавчий); вид економічної діяльності; форма власності (державні, приватні, комунальні підприємства); розмір підприємства (великі, середні, малі (мікро-) підприємства); мета підприємництва (комерційна, некомерційна);

6. Критерії сегментації залежно від особистих демографічних характеристик населення – стать, вік, громадянство, національність, сімейний стан, здоров'я, релігія і т.д.

Наведені критерії можна розширювати і конкретизувати, пам'ятаючи при цьому про наявність необхідних даних для проведення досліджень сформованої сегментної структури ринку праці.

Маркетингову концепцію ринку праці доповнює третя важлива її складова – маркетингова політика, яку слід розглядати в розрізі комплексу маркетингу (рис. 2). Маркетингова політика є потужною детермінантою забезпечення розвитку будь-якого ринку праці. Залежно від виміру ринку праці (локального, регіонального, національного) змінюється основний суб'єкт її реалізації. Рівень держави змушує профільні державні структури звертатись до маркетингового інструментарію в системі стимулювання

розвитку ринку праці. В Україні мова йде, в першу чергу, про Міністерство соціальної політики та координовані через міністра Державну службу України з питань праці, Державну службу зайнятості (структури виділено за станом кінця 2016 року; це важливо з огляду на частість змін та реформування системи державного управління ринком праці). Вагому роль слід відводити Державній міграційній службі, яка повинна посилювати свою дослідницьку та управлінську діяльність з використанням маркетингового інструментарію на міжнародному рівні розвитку ринку праці.

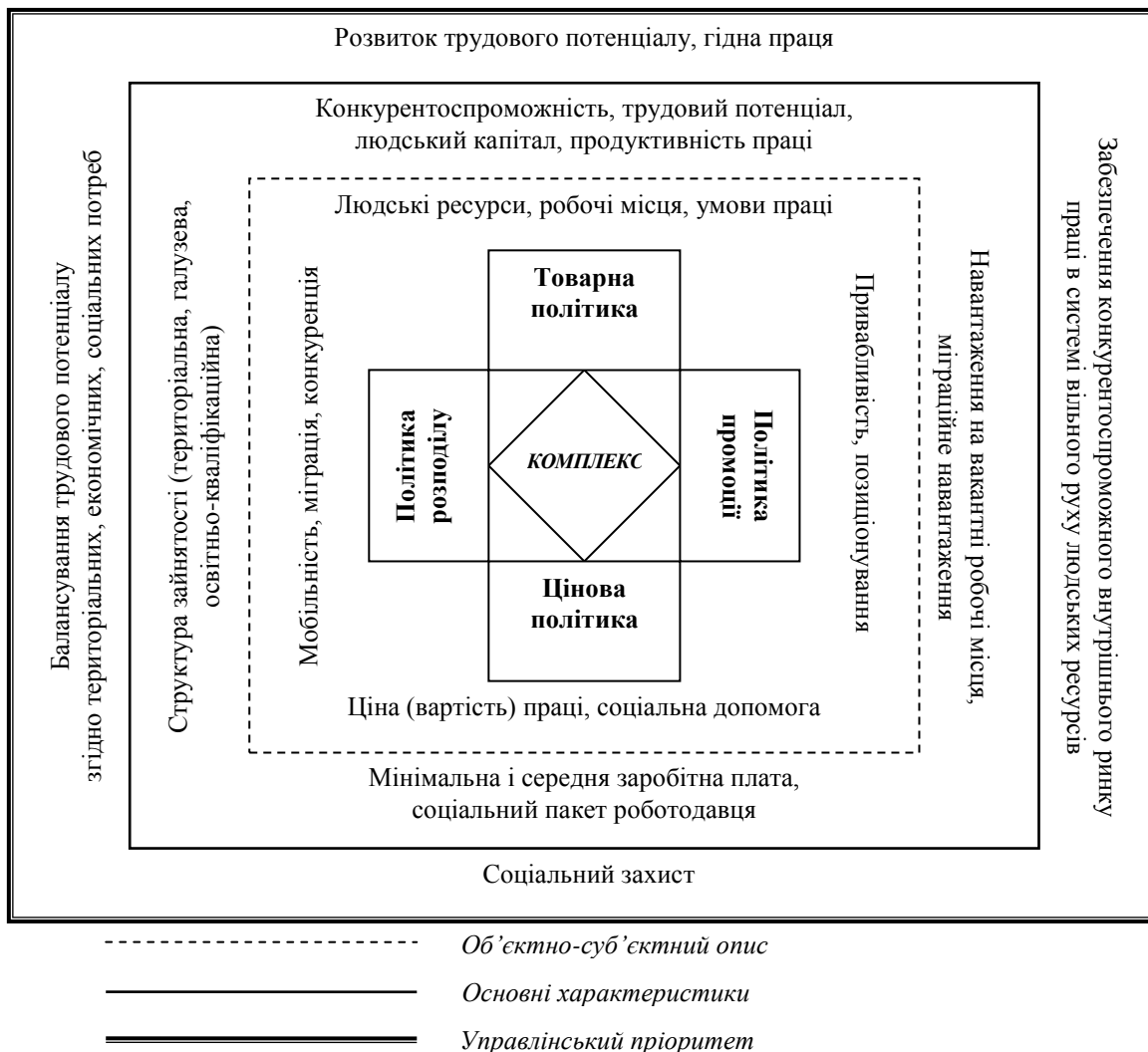

Рис. 2. Комплекс маркетингу в дослідженні ринку праці як основа формування маркетингової політики його розвитку
Джерело: розробка автора

Комплекс маркетингу, представлений на рис. 2, наочно демонструє основні проблеми, на які має орієнтуватись дослідник при вивченні ринку праці за маркетинговим підходом. Важливими поняттями тут є конкуренція і конкурентоспроможність – роботодавців, працівників, ринку в цілому, що проявляється в якості системи соціально-трудова відносин, які виникають з приводу використання трудового потенціалу. Якщо описувати ситуацію на ринку праці України в загальних рисах, то слід виділити наступні показові тенденції, які окреслюють пріоритети маркетингових досліджень. Найперше слід звернути увагу на помірний рівень безробіття. За даними Міжнародної організації праці, даний показник для України у 2015 році становив 8% (у кризовий 2009 рік – 8,8%). Це 71 позиція у світі, при чому показник України є нижчим, аніж Польщі (8,4%), Бельгії (8,5%), Словенії (9,5%), Франції (10%), Італії (12,6%), Словаччини (12,8%), Португалії (13,1%), Іспанії (23,6%), Греції (24,6%) (в останніх двох країнах спостерігається значне зростання рівня безробіття з 2009 року) [5].

З таких даних закономірно виникає питання, чому громадяни України, перебуваючи в умовах нижчого рівня безробіття, аніж інші європейські країни, емігрують до них. Висновок може бути неоднозначним: по-перше, дані щодо рівня безробіття можуть занижуватись через невірне застосування методології Міжнародної організації праці; по-друге, дані щодо рівня безробіття можуть бути низькими через практику офіційної міграції; по-третє, при низькому рівні безробіття прогративні умови праці, зокрема мотивації, спонукають громадян України до пошуку місця праці за кордоном.

Маркетингові дослідження структури ринку праці України в частині співвідношення зайнятих і безробітних мають орієнтуватись на можливі викривлення у поданні інформації. В Україні проблемним залишається облік безробітних, що входять до особистих селянських господарств. Наявність землі за умов ефективного її використання мала б приносити належний дохід. Однак вітчизняні реалії спотворюють такі можливості. У результаті багато сільських жителів вважаються зайнятими в особистих селянських господарствах, хоча насправді потребують реального місця праці. Такі явища слід досліджувати, в чому маркетингові підходи повинні відігравати провідну роль.

Серйозним проблемним аспектом розвитку вітчизняного ринку праці, безумовно, є його мотиваційне середовище. Матеріальні чинники є основою розвитку – як на рівні особистості, трудових колективів, так і суспільства в цілому. В Україні проблем щодо оплати праці є чимало. Вони проявляються не лише в розмірі, але й в ефективності.

Економічна активність зайнятого населення віком 15–70 років у II кварталі 2017 р. становила 16,4 млн. осіб, а кількість безробітних – 1,6 млн. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років становив 56,8%, водночас серед населення працездатного віку цей показник збільшився і становив 65,1%. Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15–70 років збільшився з 9,0% у II кварталі 2016 р. до 9,1% у II кварталі 2017 р. Зазначені зміни, найімовірніше, значною мірою обумовлені сезонними коливаннями на ринку праці. Адже саме у II кварталі (квітень – червень) щорічно зростає рівень ділової активності у сільському господарстві, торгівлі, будівництві тощо. Але у I півріччі 2017 р. проявилася наступна тенденція – український ринок праці поступово рухається у бік ринку шукача. Масових звільнень не спостерігалось, як у I кварталі 2017 р. зокрема, так і першому півріччі 2017 р. загалом. Але як зазначають роботодавці, звільняли лише найменш ефективних працівників і більшість компаній змогли подолати кризові тенденції ще у 2016 році. У II кварталі 2017 р. 72% вітчизняних компаній набирали персонал: частина за усіма напрямками діяльності компанії, інші лише на ключові позиції [7].

За інформацією ДСЗУ, протягом січня – серпня 2017 р. кількість вакансій, заявлених роботодавцями становила 722,7 тис. од., що на 101,8 тис. вакансій більше, ніж у січні – серпні 2016 р. Станом на 1 вересня 2017 р. у базі даних служби зайнятості налічувалося 77,0 тис. вакансій, на 43% більше, ніж на 1 вересня 2016 р. Крім того, у базі даних служби зайнятості містилася інформація про 46 тисяч пропозицій роботи, отриманих з інших джерел. В третині вакансій, що були актуальними на кінець серпня 2017 р., пропонувалася мінімальна заробітна плата; 43% вакансій – від мінімальної до 5 тис. грн., у 17 % вакансій – від 5 до 7 тис. грн. та лише у 7% вакансій запропонована заробітна плата перевищувала 7 тис. грн. Близько 40% вакансій було зосереджено у м. Києві, Львівській, Дніпропетровській та Київській областях. У решті регіонів частка вакансій, від загальної їх кількості по країні, коливалася від 1,3% до 5,0%. За видами економічної діяльності кожна п'ята вакансія пропонується на підприємствах та установах переробної та добувної промисловості, у торгівлі та ремонту автотранспорту (15%), у державному управлінні й обороні; соціальному страхуванні (12%), у освіті або на транспорті (9%), у охороні здоров'я або у сільському господарстві (5%). За професійними групами найбільший попит роботодавців спостерігається на кваліфікованих робітників з інструментом (19%) на професіоналів та на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування (по 16 %), а також на працівників сфери торгівлі та послуг (14%). За конкретними професіями – це водії, швачки, слюсарі, електромонтери, електрогазозварники, токарі, муляри тощо. Також затребувані працівники сфери послуг (продавці, кухарі, офіціанти, перукарі, охоронники тощо). У сільськогосподарському секторі – агрономи, трактористи та робітники з обслуговування сільськогосподарського виробництва. Залишається високим попит на професіоналів та фахівців

з досвідом роботи – лікарів, фармацевтів, інженерів різних галузей, юристів, викладачів, економістів, бухгалтерів, а також IT- фахівців. Наведена вище інформація показує, що, попри трансформаційну (перехідну) природу української економіки, вітчизняний ринок праці фактично функціонує відповідно до циклів ділової активності в нашій державі. Тому й попит на робочу силу в Україні збільшується із зростанням національної економіки і навпаки [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу уточнити специфіку маркетингового підходу в дослідженні ринку праці. Методологічну основу такого підходу формує маркетингова концепція ринку праці, яка охоплює маркетингові дослідження, сегментацію ринку праці та маркетингову політику в розрізі складових комплексу маркетингу. Для кожної складової такого комплексу визначені ключові показники: товарна складова – конкурентоспроможність, трудовий потенціал, людський капітал, продуктивність праці; розподільча – структура зайнятості (територіальна, галузева, освітньо-кваліфікаційна); цінова – мінімальна і середня заробітна плата, соціальний пакет роботодавця; промоційна – навантаження на вакантні робочі місця, міграційне навантаження. Таким чином доведено, що маркетинговий підхід аналізу ринку праці країни є доволі розгорнутим, однак його застосування є важливим, оскільки він дозволяє і в подальшому виявити специфічні проблеми в окремих ринкових сегментах.

Список використаних джерел:

1. Average Salary in European Union 2016 : Reinis Fischer [Electronic resource]. – Access : <https://www.reinifischer.com/average-salary-european-union-2016>
2. Bil M. Integracja rynku pracy Ukrainy z terytorialnym systemem migracji: aspekt europejski / M. Bil // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H.* – 2014. – Vol. 48, 4. – P. 9–17.
3. Fields G.S. Labour market modelling and the urban informal sector: theory and evidence / Fields Gary S. ; In D. Turnham, B. Salomé, & A. Schwarz (Eds.), *The informal sector revisited.* – Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1990. – Pp. 49–69.
4. International migration report highlights 2015 [Electronic resource]. – Access : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf
5. Where will unemployment be the highest over the next five years? : World Employment and Social Outlook – Trends 2015 : International Labour Organization [Electronic resource]. – Access : http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/multimedia/maps-and-charts/WCMS_336950/lang--en/index.htm
6. Астахова О. В. Маркетингові дослідження в системі регулювання ринку праці / О. В. Астахова // *Ринок праці та зайнятість населення.* – 2014. – № 2. – С. 43–46.
7. Кулицький С. Проблеми розвитку ринку праці в Україні [Електронний ресурс] / С. Кулицький // *Україна: події, факти, коментарі.* – 2017. – № 21. – С. 56–69. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr21.pdf>.
8. Лашенко О. Використання маркетингового підходу у процесі державного управління ринком праці на регіональному рівні / О. Лашенко [Електронний ресурс] // *Публічне адміністрування: теорія та практика.* – 2014. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patr_2014_2_15
9. Лисюк В. М. Адаптивна трансформація маркетингових стратегій з урахуванням національних інтересів економічного зростання / В. М. Лисюк, Н. Л. Шлафман, М. М. Стоянова // *Економічні інновації* : 36. наук. пр. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2013. – Вип. 52. – С. 151–159.
10. Маршавін Ю. Генеза ринку праці України / Ю. Маршавін // *Україна: аспекти праці.* – 2010. – № 2. – С. 14–19.
11. Пришедько І. М. Концепція маркетингу на ринку трудових ресурсів / І. М. Пришедько // *Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал.* – 2011. – № 2. – С. 189–191.

References:

1. Average Salary in European Union 2016 : Reinis Fischer [Electronic resource]. – Access : <https://www.reinifischer.com/average-salary-european-union-2016> [in English].
2. Bil M. Integracja rynku pracy Ukrainy z terytorialnym systemem migracji: aspekt europejski / M. Bil // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H.* – 2014. – Vol. 48, 4. – P. 9–17 [in English].
3. Fields G.S. Labour market modelling and the urban informal sector: theory and evidence / Fields Gary S. ; In D. Turnham, B. Salomé, & A. Schwarz (Eds.), *The informal sector revisited.* – Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1990. – Pp. 49–69 [in English].
4. International migration report highlights 2015 [Electronic resource]. – Access : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf [in English].
5. Where will unemployment be the highest over the next five years? : World Employment and Social Outlook – Trends 2015 : International Labour Organization [Electronic resource]. – Access : http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/multimedia/maps-and-charts/WCMS_336950/lang--en/index.htm [in English].

6. Astakhova O. V. (2014) Marketing research in the labor market regulation system. *Rynok pratsi ta zaynyatist' naseleennya*, 2, 43–46 [in Ukrainian].
7. Kulyts'kyi S. (2017) Problems of Labor Market Development in Ukraine. *Ukrayina: podiyyi, fakty, komentari*, 21, 56–69 [in Ukrainian].
8. Lashchenko O. (2014) Using the Marketing Approach in the Process of Public Administration of the Labor Market at the Regional Level. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka*, 2 [in Ukrainian].
9. Lysyuk V. M. (2013) Adaptive transformation of marketing strategies taking into account national interests of economic growth. *Ekonomichni innovatsiyi : Zb. Nauk*, 52, 151–159 [in Ukrainian].
10. Marshavin Y.U. (2010) Genesis of the labor market of Ukraine. *Ukrayina: aspekty pratsi*. 2. 14–19 [in Ukrainian].
11. Pryshed'ko I. M. (2011) Concept of Marketing in the Market of Labor Resources. *Innovatsiyna ekonomika: Vseukrayins'kyi naukovo-vyrobnychy zhurnal*, 2, 189–191 [in Ukrainian].

PASIEKA Anna Serhiyivna,

PhD in Economics, Associate Professor,
 Doctorate student, Central Ukrainian National
 Technological University, Kropyvnytskyi, Ukraine
 pasieka.anna@gmail.com

MARKETING CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN LABOR MARKET

Abstract.

Introduction. *Ukraine needs specific reforms to keep European integration targets and to achieve European employment standards. The scientific basis for their implementation with a non-standard look at the state of affairs may be a marketing approach that details the directions of problem solving in specific segment groups. Therefore, this study focuses on the formation of methodological bases for the analysis of the labor market in terms of marketing concept, which allows you to identify problem segments and formulate specific recommendations for them.*

Purpose. *The aim of this publication is to substantiate the relevance of the application of the marketing approach in labor market research, including the identification of the main issues and problems in the context of the marketing mix.*

Results. *The difference of the labor market from the traditional market in the orientation to meet the needs of the consumer is investigated to provide the following components of the marketing concept of the labor market: market research of the labor market; segmentation of the labor market (self-regulatory processes and target impacts); Marketing policy in the context of the components of the marketing complex. The objects of market research of the labor market are found such as: the market itself and its segmental structure; labor market marketing complex; factors of the formation and development of the labor market - in the first place, demographic, educational, economic; system of labor market links. The priorities of marketing research are differentiated, which may be different. The segmentation of the labor market, which can be interpreted using the method of modeling and constructing various types of theoretical models, is investigated. The components of the marketing policy of the labor market, the marketing complex in the labor market research, as the basis for the formation of the marketing policy of its development, are considered.*

Originality. *1) the difference of the labor market from the traditional market in the orientation towards satisfaction of the needs of the consumer was revealed. 2) the objects of marketing research of the labor market are described. 3) The factors of marketing influence on the labor market situation are systematized.*

Conclusion. *The conducted research made it possible to specify the specifics of the marketing approach in the research of the labor market. The methodological basis of this approach is the marketing concept of the labor market, which embraces market research, market segmentation and marketing policy in the context of the components of the marketing mix. For each component of such a complex key indicators are defined: commodity component - competitiveness, labor potential, human capital, labor productivity; distributive - employment structure (territorial, branch, educational and qualification); price - the minimum and average wages, the social package of the employer; promotional - the load on vacancies, migratory load. Thus, it is proved that the marketing approach to the analysis of the country's labor market is rather developed, but its application is important, since it allows and further identifies specific problems in individual market segments.*

Key words: *labor market, marketing approach, marketing concept of the labor market, segmentation of the labor market, marketing mix on the labor market.*

Одержано редакцією: 20.11.2017
 Прийнято до публікації: 05.12.2017

УДК 338.48(477)

ПАСЕКА Станіслава Раймондівна,
д.е.н., професор, професор кафедри туризму,
Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна,
apaseka@ukr.net

ДЕМКО Валентина Сергіївна,
аспірант спеціальності «Економіка»,
Таврійський державний
агротехнологічний університет,
м. Мелітополь, Україна
valjademko88@gmail.com

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто стан і розвиток сільського зеленого туризму в Запорізькій області, як раціонального заходу диверсифікації підприємницької діяльності сільських територій та впровадження альтернативного виду зайнятості сільського населення. Наведено основні умови і фактори для його покращення.

Ключові слова: сільський зелений туризм, суб'єкти аграрного сектору, диференціація, операційна діяльність, сільські території, агротуристичний продукт, підприємницька діяльність, агросадиба.

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи, яка має місце в Україні, посилюються негативні процеси в суспільстві такі як спад виробництва, вивільнення працівників, збільшення надлишку робочої сили, відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць, реструктуризація господарства. За таких умов важливо розвивати галузі, які не вимагають великих фінансових вкладень. До них відноситься туризм, а особливо такий його вид, як сільський зелений туризм. (СЗТ) Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально-економічних проблем сучасного села. Виконуючи відпочинкову та пізнавальну функції, залучаючи капітальний житловий фонд у сільській місцевості і наявні природно-рекреаційні ресурси, пам'ятки історії та культури, сільський зелений туризм враховує інтереси виробників та споживачів туристичних послуг, при цьому зберігає екологічну рівновагу в регіоні. Розвиток його у кожній області України має свою специфіку, зумовлену комплексним впливом різноманітних чинників – історичних, географічних, етнографічних, культурних, економічних, соціальних та інших, які мають свої переваги та недоліки. Забезпечення сприятливих умов розвитку СЗТ на регіональному рівні – це перспективний напрям розвитку підприємництва та розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для проведення дослідження умов розвитку сільського зеленого туризму в Україні є наукові праці вітчизняних учених, присвячені розробці теоретико-методологічних і методичних основ розвитку сфери послуг взагалі і сільського зеленого туризму, зокрема, О. Любіцевої, М. Мальської, Л. Мерлян, М. Рутинського, П. Горішевського, Ю. Зінька, В. Гловацької, І. Дудника, О. Бейдика, О. Дмитрука, В. Терещенка, Ю. Зінька, В. Смаль, та ін.

Незважаючи на це, ряд аспектів цієї актуальної проблеми в нових економічних умовах залишаються недостатньо вивченими і потребують більш глибоких досліджень.

Мета та завдання дослідження. Визначити потенційні можливості розвитку сільського зеленого туризму на півдні Запорізької області та оцінити основні економічні вигоди його діяльності для сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна сьогодні використовує менш ніж третину від наявного туристичного та рекреаційного потенціалу, як засвідчує

Світовий економічний форум. За експертними оцінками, при повноцінному розкритті українського туристичного потенціалу надходження до бюджетів усіх рівнів можуть становити до 10 млрд дол. США на рік, скільки отримують країни, спів мірні з Україною за туристично-рекреаційним потенціалом [2]. Виступаючи потужним чинником розвитку національної економіки, туризм є одним з основних джерел створення робочих місць, забезпечуючи зайнятість як кваліфікованої, так і некваліфікованої робочої сили.

Зелений туризм виник як альтернатива класичному курортному відпочинку. Адже, в світі спостерігається перехід від так званої SSS-моделі відпочинку (Sea – Sun – Sand: Море – Сонце – Пісок) до моделі LLL (Lore – Landscape – Leisure: Знання – Ландшафт – Дозвілля) [4]. І сьогодні сільський зелений туризм набуває популярності в Україні та її регіонах.

Сільській зелений туризм – це той вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) для відпочинку та отримання ними послуг екологічного відпочинку. Під загальним визначенням «сільський туризм» прийнято розуміти туризм, який базується на території сільської місцевості у тематичних сільських хатах, садибах або фермах, але не виключає відпочинок на особливих рекреаційних територіях, таких як національні парки, лісові зони, приморське узбіччя, природні джерела і таке інше. Взагалі, це майже, всі форми відпочинку, які можуть бути у сільській місцевості. Але слід звернути увагу, на те що термінологічний аналіз цього визначення, не набув єдності та абсолютної згоди серед науковців та дослідників і наразі є суперечливим значенням в питанні ведення туристичної діяльності на селі [5].

Дуже часто такі поняття, як «сільський туризм», «зелений туризм», «агротуризм», «екотуризм» вживають як синоніми. Однак це не зовсім доречно, адже за змістовним наповненням поняття «сільський туризм» значно ширше за «агротуризм» та «екологічний туризм», які є лише його організаційними формами. При цьому, агротуризм має дещо спільне з екотуризмом, а саме відповідає критеріям екологічності, тобто сприяє охороні природи, збереженню природних пам'яток і т. д. Але агротуризм має й іншу мету – він пропонує перебування в аграрному підприємстві, агрооселі і вивчення сільського життя, або просто відпочинок у мальовничій місцевості, тоді як екотуризм зосереджений на активному вивченні природи і, найчастіше, активних подорожах.

Сільській зелений туризм – це не тільки проживання міського жителя у селі, але й розвиток туристичної інфраструктури, яка включає добре транспортне сполучення між населеними пунктами, створення місць для проведення дозвілля, харчування туристів та ін. Під час відпочинку у сільській місцевості, люди мають можливість відчувати красу навколишньої природи, відвідати визначні пам'ятки, спробувати домашню сільську їжу, брати участь у сільськогосподарських роботах (годуванні тварин, збиранні овочів, ягід чи фруктів та ін.), сходити в ліс за грибами чи ягодами, пополювати на дичину, кататися на конях та човнах, отримати інші послуги. Інтерес туристів також викликає присутність на святкуванні релігійних та народних свят, фестивалів та ін. Потреба у відпочинку є однією з фізіологічних потреб людини. Стимулювали потребу в туризмі повинні відповідні умови зовнішнього і особистого порядку.

Активний розвиток сільського зеленого туризму є актуальним та популярним на сьогоднішній день також і в сфері підприємницької та інвестиційної діяльності. Підприємці та інвестори розглядають цей вид, як прибутковий та рентабельний, а також, як напрям інтенсифікації місцевої економіки, яка допомагає зберігати та покращити природне середовище, місцеву культуру й традиції. Темпи зростання популярності сільського туризму оцінюються від 10-20% до 30% на рік, а його частка в доходах від міжнародного туризму сягає 10-15% [3].

В Запорізькій області сільський зелений туризм – це перспективний напрямок розвитку діяльності малого та середнього бізнесу на селі, це актуальне і перспективне джерело збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів та можливість створення нових робочих місць.

Визначено, що 15 % площі області складають курортні та рекреаційні території. В порівнянні з іншими областями – це не багато, але і це дає можливість розвитку різних видів зеленого туризму (сільського, агро-, фермерського та екотуризму). В Запорізькій області зосереджений значний історико-культурний та туристичний потенціал, який робить територію краю привабливою для розвитку різних видів туризму, а також зацікавленості і популяризації серед вітчизняних та закордонних туристів.

Доцільність розвитку сільського зеленого туризму в Запорізькій області доводить SWOT-аналіз (табл.1), який дозволяє об'єктивно проаналізувати та оцінити переваги такого виду туризму та запропонувати ефективні дії щодо попередження можливих проблем. Розгляд сильних аспектів дає змогу визначити потенційні можливості регіону та розробити ефективну стратегію його розвитку.

Таблиця 1

SWOT-аналіз зеленого туризму в Запорізькій області*

Фактори, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму у Запорізькій області	
Сильні сторони (S)	(W) Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприятливі природно-кліматичні умови, наявність водних ресурсів: море, ріки, водосховище, ставки, мінеральні воли, лікувальні джерела. 2. Розвинута транспортна інфраструктура, є залізничні станції по всім основним містам, автомобільні траси, річковий порт, морський порт. 3. Велика кількість історико-культурних пам'яток. 4. Потужно розвинуте сільськогосподарське виробництво, 85% земельного фонду області зайняті с/г призначення (поля, сади, виноградники, ягідники, теплиці, овочівники). 5. Прийнятна ціна на проживання та харчування 6. Харчування через вживання екологічно чистих продуктів, вирощених самостійно. 7. Розвиток кооперативів і кластерів. 8. Підтримка з боку влади, громадських організацій. 9. Розвиваються інвестиційні проекти підтримки сільгоспвиробників, в тому числі сільського зеленого туризму. 10. Існування багатонаціональних громад в області (інтеркультурність) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мала кількість приватних садіб. 2. Необізнаність господарів, фермерів та невеликих підсобних господарств в перевагах введення даного виду туризму у себе в господарстві та налаштування всіх відповідних умов. 3. Недостатня обізнаність населення в даному виді відпочинку. 4. Непривабливий імідж України в очах іноземців у зв'язку з АТО. 5. Неповне використання існуючого рекреаційного та історико-культурного потенціалу області, низький рівень якості курортно- туристичних послуг. 6. Нерівномірний міжрайонний розвиток сільського зеленого туризму на території області. 7. Недостатньо розвинута інфраструктура в містах та селах (погані дороги, низький рівень і якість проживання)
Можливості, які сприятимуть розвитку СЗТ в регіоні	Загрози, що перешкоджають розвитку СЗТ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення доходів та зайнятості сільського населення. 2. Покращення умов життя в українських селах. 3. Зростання інвестиційної привабливості та нарощування міжнародної технічної допомоги. 4. Покращення бізнес-клімату в області, відновлення стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. 5. Формування позитивного іміджу в області, в Україні у світі. 6. Покращення інфраструктури сіл. 7. Збереження і покращення історико-культурних пам'яток. 8. Зростання світового попиту на українську сільськогосподарську продукцію шляхом використання СЗТ. 9. Доступність сучасних інформаційних технологій у розвиток СЗТ в області. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Політична нестабільність. 2. Нестабільність курсу національної валюти. 3. Зростання цін на енергоносії. 4. Недосконала кредитна система для розвитку малого і середнього бізнесу, а саме в розвитку СЗТ. 5. Безробіття в країні підвищує рівень злочинності і тим самим відлякує туристів. 6. Недосконала нормативно-правова база щодо інструментів діяльності СЗТ, а також податкова політика та з питань розвитку зелених садіб в регіоні. 7. Відсутність категоризації знижує якість умов проживання гостей в садибах.

*Розроблено автором на основі аналізу джерела [7]

SWOT-матриця дає змогу, завдяки різним комбінаціям взаємовигод, виявити взаємозв'язки між сильними та слабкими сторонами, а також можливі загрози між факторами, що мають стратегічне значення для Запорізької області. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, передбачити ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку області на довгострокову перспективу.

SWOT-аналіз є безумовно ефективним. Однак, він придатний для аналізу систем, що ефективно функціонують і достатньо оцінити лише основні параметри для прогнозування їх розвитку. Тому для аналізу стану СЗТ та перспектив його розвитку в Запорізькій області необхідно застосовувати також інші новітні методики. При цьому особливу увагу слід приділити аналізу проблем, пов'язаних з розвитком туризму, скороченню розриву між існуючим та прогнозованим станом галузі, визначенню ресурсів, необхідних для виходу на встановлені показники та досягнення головної мети стратегічного плану – підвищення ефективності функціонування як СЗТ і сільських територій, так і туристично-рекреаційної галузі загалом.

На даний час в області функціонують понад 550 туристичних та рекреаційних закладів, до цього числа входять і заклади тимчасового розміщення, садиби сільського (зеленого) туризму, комплекси відпочинку, які мають широкий спектр культурно розважальних заходів. У регіоні біля 8,5 тис. пам'яток історії та культури; діє 23 комунальних музеїв та 2 національних заповідники та 114 музеїв на громадських засадах.

В регіоні активно функціонує 31 садиба сільського зеленого туризму. Аналізуючи діяльність області можна виділити Бердянський район з 18 офіційно зареєстрованими садибами. Набагато менше їх у Запорізькому районі – 4, Мелітопольському – 2, а також по одній – у Новомиkolaївському, Чернігівському, Оріхівському, Вільнянському, Приазовському, Куйбишевському та Якимівському районах [1].

За даними Департаменту економічного розвитку і торгівлі облдержадміністрації, серед активних та популярних садиб, що працюють на території краю є «Етносело» у с. Червонокозацьке, Вільнянського району; «Аквазоо» у с. Петрополь, Запорізького району, «Гостини у Валентини» у Мелітопольському районі.

Найбільш привабливим доповненням в діяльності та поширенні СЗТ є рибальський туризм, що розвивається на Азовському морі (Бердянський і Приазовський райони), на річці Дніпро та на багатьох інших територіях області, де розташовані спеціально зарибнені ставки. Наприклад, у с. Салтичія, Чернігівського району для рибалок створено цілий комплекс «Великий став» з автостоянкою, будиночками для проживання, зручними місцями для лову коропа, білого амура, товстолобика, сома. Це дає змогу поєднувати відпочинок, розвагу і бізнес. А у с. Чкалове Приазовського району відремонтовано будинок всевітньо відомого мандрівника Федора Конюхова. До цього будинку заїжджають туристи з України та іноземці з різних країн.

Це, звісно, не повний перелік зелених садиб, які все частіше обирають городяни для відпочинку. Проте у Департаменті економічного розвитку і торгівлі наголошують, що сільський зелений туризм в області серйозно працюватиме лише за умови всебічної підтримки місцевої влади.

Зараз (від 03.10.2017) у Верховній Раді очікує другого читання Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про особисте селянське господарство" щодо розвитку сільського зеленого туризму в якому є юридичне визначення поняття «сільський зелений туризм» і тим самим чітке розмежування підприємницької та непідприємницької діяльності у сфері туристичної діяльності, що здійснюється в сільській місцевості. Також там акцентується увага на необхідності забезпечення державної підтримки цього виду діяльності сільських мешканців шляхом організації для них фахової підготовки та перепідготовки членів особистого селянського господарства

у сфері такого туризму. Саме такий туризм забезпечить кумулятивний ефект для сільських територій. Він полягатиме, зокрема, у створенні нових робочих місць для забезпечення комплексності пропонованих туристичних послуг (транспортування, екскурсійне обслуговування та ін.) та розбудові інфраструктури сільських поселень. Там зазначено про необхідність надавати послуги у сфері сільського (зеленого) туризму з організації дозвілля та заходів, пов'язаних із місцевими звичаями і традиціями гостинності, заходів рекреаційного та оздоровчого характеру відповідно до природно-рекреаційного потенціалу місцевості, особливостей її культурної, історичної та етнографічної спадщини [8].

На сучасному етапі не існує єдиної методики оцінки ефективності внеску СЗТ в національне господарство України. Але основні економічні вигоди, які пов'язані із СЗТ в регіоні та представимо у вигляді схеми, яка представлена на рис 1.

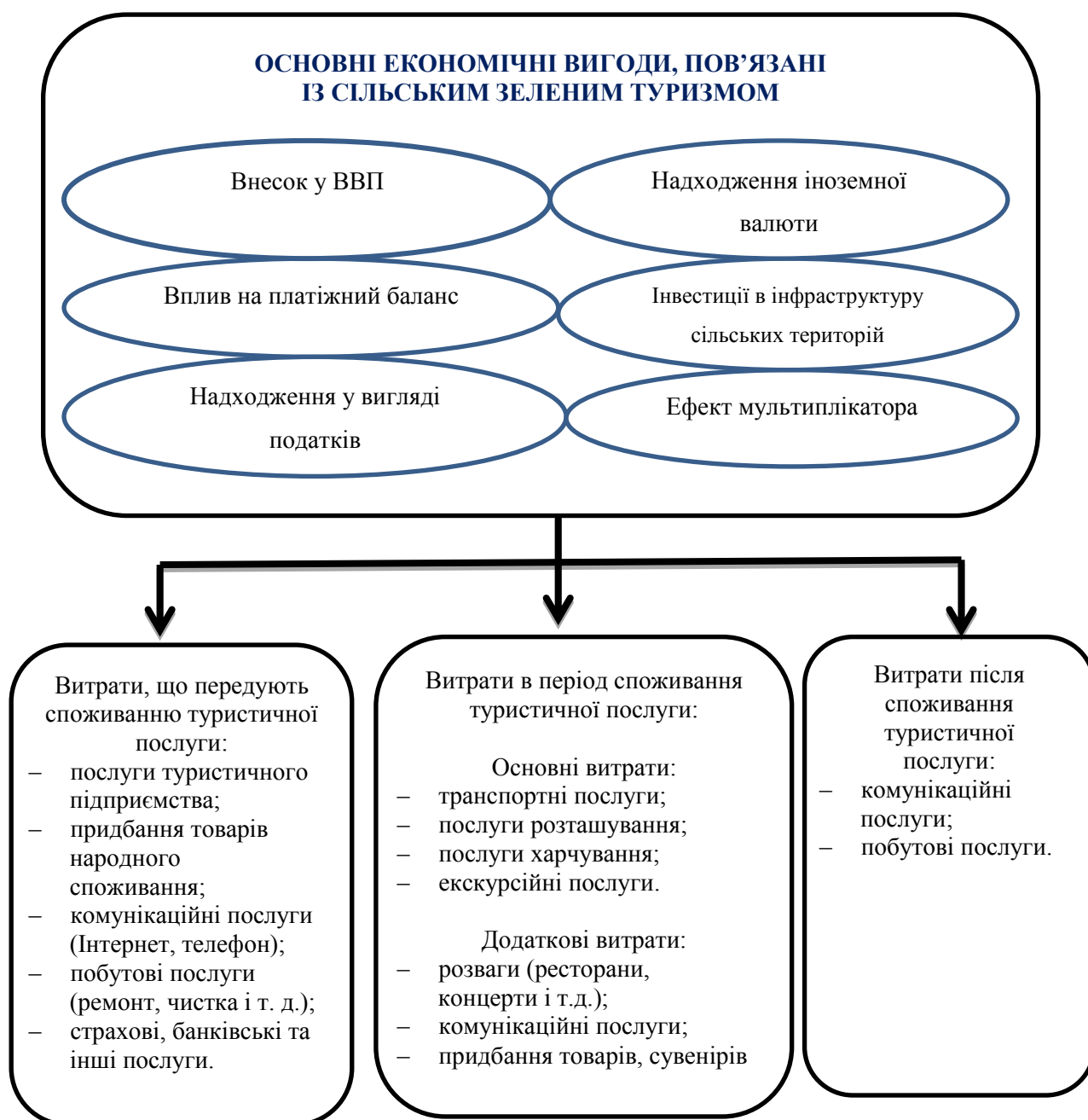

Рис. 1. Основні економічні вигоди, пов'язані із сільським зеленим туризмом*

*Розроблено автором на основі джерела [3]

Активізація сільського зеленого туризму формує сприятливі передумови для підвищення рівня якості життя сільського населення та стабілізації макроекономічних показників розвитку суб'єктів аграрного сектору та аграрно-адміністративних одиниць.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сільський зелений туризм – це не стільки прибутково-комерційна діяльність, скільки соціально-економічне явище, що дає шанс відродити економіку села, зберегти його традиційні цінності та сільські громади. У більшості країн світу його розглядають як невід'ємну складову програми комплексного соціально-економічного розвитку села, оскільки він дає змогу вирішувати проблеми безробіття, поповнення місцевого бюджету, збуту сільськогосподарської продукції, становленню інфраструктури тощо. Розвиток сільського зеленого туризму у Запорізькій області має свою специфіку, зумовлену комплексним впливом різноманітних чинників – рекреаційних, історичних, географічних, етнографічних, культурних, економічних, соціальних та інших і має величезні передумови для подальшого розвитку. А це, у свою чергу, сприятиме розвитку сільських територій області та туристичної сфери в Україні.

Список використаних джерел:

1. Гловацька В.В. Кластеризація як напрям стратегічного розвитку сільського (зеленого) туризму / В.В. Гловацька [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2010_6_1/2.pdf.
2. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ – К.: НІСД, 2015. – 92 с.
3. Кравчук А. О. Сільський туризм як стратегічний напрям диверсифікації операційної діяльності суб'єктів аграрного сектору Одещини / Алла Олексіївна Кравчук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 18. – № 3. – С. 45-51. – ISSN 1993-0259.
4. Незодійминов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід. – Одеса: Астропринт, 2009.
5. Пінчук Т.А. Агротуризм як форма підприємництва у сільській місцевості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/pinchuk2.htm
6. Сімків Л.Є. Теоретичні аспекти стратегії розвитку сільського зеленого туризму в регіоні / Л.Є. Сімків, І.І. Проданова – Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.12 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу file:///74_Sim.pdf
7. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/2264/strategiya-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti--na-period-do-2020-roku.html>
8. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про особисте селянське господарство" щодо розвитку сільського зеленого туризму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828
9. Закон України «Про особисте селянське господарство» // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – № 29. – С.232; 2015 р. – №21. – С.133.

References:

1. Glovatskaya, V.V. (2010) Clusterization as a Direction of Strategic Development of Rural (Green) Tourism / VV Glovatskaya [Electronic resource]. – Available at http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2010_6_1/2.pdf [in Ukrainian].
2. The Economy of the Regions (2015): new realities and opportunities in the conditions of the initiated reforms - K.: NISS, - 92 p [in Ukrainian].
3. Kravchuk, A.O. (2014) Rural Tourism as a Strategic Direction of Diversification of Operational Activities of the Subjects of the Agrarian Sector of Odessa Oblast / Alla Aleksandrovna Kravchuk // Economic analysis: Sb. sciences works / Ternopil National Economic University; Ed. V. A. Deriy (head ed.) and others. - Ternopil: Publishing and Printing Center of Ternopil National Economic University "Economic Thought" - Volume 18. - No. 3. - P. 45-51. - ISSN 1993-0259 [in Ukrainian].
4. Nezademinov, S.G. (2009) Tourism as A Factor of Regional Development: Methodological Aspect and Practical Experience. - Odessa: Astroprint [in Ukrainian].
5. Pinchuk, T.A. (2015) Farm Tourism as A Form of Entrepreneurship in the Countryside [Electronic resource]. Mode of access: http://tourlib.net/statti_ukr/pinchuk2.htm [in Ukrainian].

6. Samolyuk, N.M. (2012) Social-Labor Relations: Theory and Practice - No. 2 (4). [Electronic resource]. - Available at http://tourlib.net/statti_ukr/samoljuk.htm [in Ukrainian].
7. Strategy of Regional Development of Zaporizhzhya Region for the Period Till 2020 [Electronic resource] Access mode <http://www.zoda.gov.ua/article/2264/strategiya-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-period-do-2020-roku.html> [in Ukrainian].
8. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On private peasant farming" concerning the development of rural green tourism [Electronic resource]. - Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828 [in Ukrainian].
9. The Law of Ukraine "On Personal Peasant Economy" // Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 2003 - No. 29. - P.232; 2015 - No. 21 - P.133 [in Ukrainian].

PASIEKA Stanislava Raymondivna,

Dr. Sc. (Economics), Professor,

Professor of the Department of Tourism, Cherkasy National University

named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkasy, Ukraine

apaseka@ukr.net

DEMKO Valentyna Sergijivna,

postgraduate student on the specialty of "Economics"

Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine

valjademko88@gmail.com

**RURAL GREEN TOURISM AS THE PLEDGE OF AGRICULTURAL TERRITORIES
DEVELOPMENT**

Abstract.

Introduction. *The condition and development of rural green tourism in Zaporizhzhya region as a rational measure of diversification of entrepreneurial activity in rural areas as well as introduction of an alternative type of employment of rural population have been considered in the article. The basic conditions and factors for its improvement are given.*

Purpose. *To identify the potential opportunities for the development of rural green tourism in the south of Zaporizhzhia oblast and assess the main economic benefits of its activities for rural areas.*

Methods. *Methods of theoretical analyzes and SWOT analysis are used.*

Results. *The article examines the state and development of rural green tourism in Zaporizhzhia oblast as a rational measure of diversification of entrepreneurial activity of rural areas and the introduction of an alternative type of employment of rural population. The basic conditions and factors for its improvement are given.*

Originality. *The feasibility of developing rural green tourism in Zaporizhzhya oblast proves a SWOT analysis, which allows to objectively analyze and assess the benefits of this type of tourism and propose effective actions to prevent possible problems. Consideration of the strong aspects enables us to identify the potential of the region and develop an effective strategy for its development.*

Conclusion. *Rural green tourism is not so much profitable and commercial activity as a socio-economic phenomenon, which gives a chance to revive the rural economy, to pre-serve its traditional values and rural communities. In most countries, it is considered as an integral part of the program of integrated socio-economic development of the village, since it allows to solving the problems of unemployment, replenishing the local budget, marketing agricultural products, infrastructure development, etc. The development of rural green tourism in the Zaporizhzhya region has own specificity, due to the complex influence of various factors - recreational, historical, geographical, ethnographic, cultural, economic, social and others, and it has enormous preconditions for further development. It, in its turn will be promoting the development of rural territories of the region and tourism sector in Ukraine.*

Keywords: *rural green tourism, subjects of the agrarian sector, differentiation, operational activity, rural territories, agritourism product, entrepreneurial activity, agro farmstead.*

Одержано редакцією: 30.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017

УДК [338.4:333.341.1:004]:332.1

САДОВА Уляна Ярославівна,д.е.н., професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна
sadlu2004@gmail.com**ЦИГИЛИК Юлія Михайлівна,**

студент кафедри програмного забезпечення, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна yulya.tsyhylyk@gmail.com

КЛАСТЕРИ І КЛАСТЕРНІ ІНІЦІАТИВИ РОЗВИТКУ ІТ-СЕКТОРУ РЕГІОНУ

Розглянуто пріоритети розвитку окремих регіонів України з урахуванням новітніх чинників функціонування економіки. Вказано на роль історичних передумов, глобалізації й регіоналізації суспільного життя, науково-технічної революції, спеціалізації окремих регіонів в кластеризації підприємницьких мереж. Окреслено міграційні загрози, що обмежують потенціал інноваційного розвитку окремих регіонів. Наголошено на значенні форсайту окремих видів економічної діяльності в формуванні нового обличчя регіонів.

Зроблено огляд сучасних перспектив кластеризації вітчизняної мережі ІТ-індустрії в контексті інтеграції кластерної моделі у загальний економічний курс країни та інтернаціоналізацію кластерних ініціатив. Здійснено порівняння готовності регіональних ІТ-кластерів України до нової ролі у рамках розроблення Національної стратегії розвитку кластерів, де з урахуванням досвіду європейських країн, мають знайти відображення ключові засади їх створення та розвитку, а також визначенні суб'єкти державної кластерної політики. На основі контент-аналізу інформації сайтів продемонстровано шанси входження Львівського ІТ-кластеру у програму «Інтернаціоналізація кластерів малих і середніх підприємств (МСП)», що реалізується у рамках програми COSME (Європейська програма підтримки малого і середнього бізнесу), до якої Україна приєдналася у 2016 році.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки регіону, міграція, кластер, кластерна політика, кластерний підхід, інноваційний кластер, ІТ-кластер, ІТ-послуга, регіональна політика.

Постановка проблеми. В умовах активізації євроінтеграційної політики України ключовою темою стратегічного її розвитку залишається підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів. Конструкція «сильні регіони – сильна держава» залишається вигідною моделлю реформування відносин в системі державного територіального управління. Її не можна однобоко трактувати як гасло чи маркер геополітичних протистоянь, федералізації й сепаратизму, до яких вдалися окремі представники великого бізнесу та влади у переддень Революції Гідності. Нова геополітична ситуації в світі, подальші глобалізація та регіоналізація економічного життя, і навіть потужні потоки трудової міграції з України в інші країни світу не можуть ставати на перепоні пошуку механізмів підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів. Одним з них є ідея кластеризації підприємницьких мереж. В Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» теж сказано, що пошук сталих конкурентних переваг вітчизняної економіки перед конкурентами здійснювати на засадах реалізації кластерних ініціатив [1, С.591]. Серед перспективних секторів економічного зростання називається ІТ-індустрія – галузь, підприємства якої демонструють вміння швидко пристосовуватися до інноваційних змін навколишнього середовища. В Україні вона має чітко виражене регіональне обличчя завдяки підтримки в окремих містах-лідерах інновацій кластерних ініціатив (інноваційних кластерів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ ст. у наукових колах вважалося, що моделі інноваційних і неінноваційних кластерів, описані М. Портером, Р. Сабелом, Б. Харрісоном будуть слугувати дуже довго. Проте уже через десять років

з'явилися нові моделі, котрі розширили горизонти наукових дискусій (для прикладу, модель сферного підходу [2, С.31-43.]). В 2001 році в Парижі (Франція) відбувся перший світовий конгрес по кластерах, на якому розглядалися технології піднесення економіки регіонів за рахунок внутрішніх ресурсів, використання усіх можливих факторів, що детермінують її конкурентоздатність. Згодом кластерні ініціативи розглядалися на різних форумах в Італії, Ірландії, Росії, інших країнах. В 2016 році в Польщі відбувся другий 3'їзд світових кластерів, у якому прийняли участь представники 194 кластерів з 63 країн світу, і де пріоритетом став обмін досвідом і питання подальшого розвитку суспільства, регіонів і країн через розвиток кластерів. Кластери утвердили свої нові транснаціональні форми. В Україні новітні дослідження питань розвитку кластерних утворень детально розглянуті у наукових працях М. Войнаренка, В. Гейця, О. Власюка Н. Мікули, В. Оскольського, О. Паливоди, Л. Романюка, Л. Ринейської, С. Соколенка, В. Чужикова та багатьох інших. Функціонування інноваційних кластерів розглядали А. Ямчук, З. Адаманова, В. Швецов та ін. З появою таких понять як хмарні технології, великі дані, мобільний Інтернет, Інтернет речей стрімко почала зростати кількість досліджень щодо розвитку IT-кластерів. Проте, вони ще далекі від усвідомлення реальних шансів, які дає економіці України та її регіонів цифрова революція.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження ролі сучасних IT-кластерів та кластерних стратегій у забезпеченні форсайту економіки України на рівні регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема кластеризації підприємницьких мереж не є відкриттям сучасної економіки. У спеціальній літературі вона почала дискутуватися наприкінці XIX ст., коли А.Маршал обґрунтував важливість створення для Англії текстильного кластеру в районі Манчестеру, металообробного кластеру в районі Шеффілду. Особливого поширення ця ідея набула у середині XX ст. Саме у цей час у розвиток методології кластеризації бізнесу зробили свій внесок італійські вчені, які обґрунтували доцільність створення „індустріальних округів” (фільєрів) у північно-центральному регіоні країни. Подібний шлях обрали Франція, Шотландія, Австрія, США та інші країни.

В Україні ідея кластеризації підприємницьких мереж має власну історію. Як форма вияву спільної економічної співпраці окремих агентів виробництва та реалізації продукції, котра полягає в отриманні додаткового економічного блага за рахунок чинника довіри, зародилася давно. Варто згадати навіть співпрацю середньовічних ремісників, котрі встановлювали власні правила взаємодопомоги, обумовлені потребою доступу до ресурсів, до ринку збуту продукції тощо. У містах Галичини ремісничі майстерні², а згодом цехи, давали назву цілим вулицям однорідного виробництва продукції, визначали спеціалізацію окремих кварталів (у Львові до сьогодні відомі вулиці різьбярська, різницька, шевська, друкарська, кравецька, пекарська ін.). У першій половині XX століття ознаки кластеризації підприємницьких мереж почав містити кооперативний рух (кооперативні спілки, каси взаємодопомоги, ремісничі школи), у другій половині (радянський час) – політика формування промислово-виробничих й науково-виробничих об'єднань, комплексів. На початку XXI століття дискусії щодо ідеї кластеризації підприємницьких мереж України набули ширшого розголосу у світлі підготовки та проведення Міжнародного Форуму „Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів” (Київ, 2001 р.), на якому було вказано про існування в свій час науково-виробничих комплексів, обговорено перший вітчизняний досвід формування кластерів (на прикладі українського Поділля), обґрунтовано потребу створення вітчизняної мережі Агенцій регіонального розвитку, окреслено орієнтири виробництва нової державної промислової політики (заміни доктрини реформування й стабілізації економіки за рахунок роздержавлення, приватизації й реструктуризації підприємств на доктрину

² Ремісник – робітник, що володіє навиками особистої майстерності. В період дрібного ручного виробництва (XV ст.) працювали одноосібно або з обмеженою кількістю помічників, ретельно берегли секрети виробництва продукції, що реалізовувалася на ринку.

інтелектуалізації, раціоналізації усього промислового комплексу). На жаль, хороші ідеї не знайшли адекватної підтримки держави.

З огляду на фактори нової геополітичної ситуації в світі, глобалізацію й регіоналізацію суспільно-економічного життя, і що особливо важливо – науково-технічну революцію та її продукти (нові технології, інноваційний потенціал) – нова місія покладається на кластери. Саме вони можуть забезпечити прорив (на основі форсайту) зубожілої економіки регіонів України, так і загальнонаціональної економіки загалом³ [4]. Ще недавно серед гармонізованих кластерів інноваційного зростання вчені називали такі галузі як авіаційну промисловість (Київ, Харків), сільськогосподарське машинобудування (Харків, Кіровоград, Херсон, Львів), верстатобудування (Київ, Харків, Львів), суднобудування (Миколаїв, Херсон, Київ, Керч), біотехнології (Львів, Київ), хіміко-фармацевтику (Київ, Харків, Львів), інформаційні технології (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк), нанотехнології (Київ, Харків)) [2, С.31-43]. Нині отримують наукову підтримку кластери у таких секторах економіки як сільське господарство і харчова промисловість (Вінниця), медицина і лікувальний туризм (Львів), машино і суднобудування (Київ, Миколаїв), авіація і космос (Кропивницький) [4]. Очевидно, що в Україні мають місце відмінності в плані реалізації кластерних ініціатив регіонального розвитку. Хоча є й спільні проблеми. Візьмемо для прикладу, проблему забезпечення промислових підприємств кваліфікованими робітничими кадрами. Вона актуальна для усіх регіонів країни, оскільки в тій чи іншій мірі віддзеркалює процес старіння, так званих, "синіх комірців", вказує на відсутність конкуренції в робітничому середовищі, сигналізує про ріст професійно-кваліфікаційної асиметрії (відхилення від норми) на підприємствах, що є наслідком низької якості роботи служб, що спеціалізуються у сфері кадрового менеджменту. Більше того, вона тісно пов'язана зі стратегічними планами розвитку вітчизняних промислових підприємств, оскільки детермінує формування та реалізацію стратегій інноваційності їх розвитку, відроджує кращі риси духу ремісництва (детально описано авторами у статті [5, С.199-202]). Та найбільша проблема – масова еміграція робочої сили в інші країни внаслідок низької економічної й позаекономічної мотивації зайнятості, безробіття, корупції, невпевненості у завтрашньому дні. Нині за різними підрахунками за кордоном працює від 3,6 до 5 млн. українців [6]. Молодь щораз більше демонструє високі еміграційні настрої. У таких містах як Київ та Львів чверть опитаних студентів з двох найбільших навчальних політехнічних закладів країни (КПІ ім. Ігоря Сікорського, Київ, та НУ «Львівська політехніка», Львів) відповіли схильно щодо майбутньої еміграції і ще понад 36% респондентів не змогли визначитися [7]. Особливу міграційну мобільність демонструють архітектори, будівельники, хіміки, випускники комп'ютерних спеціальностей. Таку ситуацію не можна залишати без уваги держави. У Львові певною відповіддю науковців на виклики сучасного працересурсного розвитку економіки є реалізація проекту-переможця конкурсу проектів регіонального розвитку в Україні «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональна замовлення», який буде реалізовуватися за допомогою секторальної підтримки ЄС (2018-2020 рр.) [8]. Мета проекту - створення інтегрованої бази даних про ефективність вищої і професійної освіти у регіонах України з урахуванням критеріїв зайнятості випускників.

Загалом в Україні виникає ситуація, коли на фоні встановлення позитивних зовнішніх відносин із західними країнами, послаблення міграційного законодавства для українських громадян, розширення квот для українських трудових мігрантів, проведення зарубіжними навчальними закладами активної освітньої кампанії серед українських

³ Форсайт (від англ. *Foresight* — «погляд у майбутнє») — це систематична спроба зазирнути в довгострокове майбутнє науки, технології, економіки та суспільства з метою ідентифікації зон стратегічного дослідження та появи нових високих технологій, що подають надії приносити найбільші економічні та соціальні вигоди.

абітурієнтів, виділення допомог, грантів, стипендій для молоді тощо, перед нашою державою постає гостре питання не просто перегляду власної міграційної чи й усієї економічної політики, але застосування жорстких підходів до реалізації політики національної безпеки. Йдеться про вироблення такої її моделі, яка б створювала передумови для відродження економіки, створення зон захисту кваліфікованої праці, формування власного економічного обличчя регіонів. Відрадно, що конкретні завдання озвучені в аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» [1].

В останні роки великі надії покладаються в Україні на відродження економіки регіонів на основі сучасних ІТ-кластерів й кластерних ініціатив. Огляд перспектив кластеризації вітчизняної мережі ІТ-індустрії показує, що на даний час в Україні існують передумови для інтеграції кластерної моделі у загальний економічний курс країни. Треба лише ефективно ними скористатися. За даними спеціальних обстежень в 2016 році в Україні внутрішній ІТ-ринок зростає набагато потужніше, ніж у інших країнах. Загальне зростання ІТ-ринку склало 22% (тоді як розвинені ринки світу зростають не більше, ніж на 5% в рік) [9]. Водночас, експерти наголошують, що Україна насичена численними неадекватними викликами розвитку ІТ-індустрії. Так, у рейтингу рівня витрат на ІТ-сектор та залежності від цього рівня економічного розвитку вона займає одне з останніх місць серед країн з ІТ-сектором (\$32,2 ВВП на особу, за даними 2015 р.). Розвиток вітчизняного ІТ-ринку хоча й відбувається швидко, проте, демонструє це дуже однобоко. Низький рівень споживання ІТ в Україні є одночасно наслідком та причиною низького рівня добробуту громадян (саме сировинна, а не технологічна основа економіки зумовлює відставання у темпах розвитку від розвинених країн). Обсяг внутрішнього ІТ-ринку становить лише 1,1 млрд. дол. США – проти 3 млрд. дол. США в Індії і 7,1 млрд. США – у Великій Британії. Причому йдеться не про продукування, так званого, "заліза" (hardware) чи створення готового програмного забезпечення (packaged software), а лише одного сегменту - аутсорсингу. На ринку експорту ІТ-послуг Україна у 5 разів скромніша від Польщі (3,2 млрд. дол. США проти 16,3 млрд. дол. США). ІТ-індустрія створює 4% ВВП України. Як експортер ІТ-послуг Україна наразі невеликий гравець на ринку. Якщо подивитися на загальний ІТ-ринок України, то він зріс у 2016 році за усіма трьома сегментами: ринок «заліза» з 1,2 млрд. дол. США до 1,5 млрд. дол. США; ринок готового ПО – з 0,11 до 0,12 млрд. дол. США; ринок послуг – з 0,18 до 0,19 млрд. дол. США. У територіальному розрізі структура ІТ-ринку дуже неоднорідна. Найбільші споживачі ІТ-послуг на внутрішньому ринку – найбільші промислові регіони України. Частка регіону у споживанні ІТ-послуг найбільша у м.Київ (17% усього продукту), далі йдуть Дніпропетровська область (8%), Харківська, Одеська і Львівська області (по 6%). Ще по 5% – Київська та Запорізька області. Вінницька область – 4 %. Решта області демонструють споживання ІТ-послуг на рівні 2-3 %.

Інше дослідження ІТ-компаній України, які можуть долучитися до розроблення Національної стратегії розвитку кластерів, показує, що основними видами діяльності є експортно-орієнтовані ІТ-компанії (більше 500 компаній з обсягом ринку 2 млрд. дол. США і кількістю працюючих – 50 тис осіб. Темпи зростання 20-30%), R&D Центри (100 центрів з обсягом ринку 1 млрд. дол. США та 5 тис. працюючих. Темпи зростання 30-40%), e-COMERCE (більше 100 компаній з обсягом місцевого ринку 2 млрд. дол. США і кількістю працюючих понад 1000 осіб. Темпи зростання 40-50%), STARTUP (понад 1000 стартапів загальною вартістю 1 млрд. дол. США і кількістю працюючих -1000 осіб. Темпи зростання 50-100%), E-GOVERNMENT (кількість працюючих - понад 1000 осіб, понад 50 стартапів. Темпи зростання 50-100%) [10].

Проведення власного контент-аналізу інформації з сайтів про діяльність ІТ-кластерів України дало змогу віднайти високі шанси входження окремих ІТ-кластерів в програму «Інтернаціоналізації кластерів малих і середніх підприємств (МСП), що реалізується у рамках програми COSME (Європейська програма підтримки малого і

середнього бізнесу). Серед ключових гравців ІТ-ринку привертають увагу наступні ІТ-кластери: Львівський (рік створення – 2010 р.) – понад 70 ІТ-компаній, понад 11 тис. осіб (<http://itcluster.lviv.ua/>), Харківський (2015 р.) – 34 ІТ-компанії (<http://it-kharkiv.com/>), Київський (2015 р.) – 24 ІТ-компанії (<http://itcluster.kiev.ua/>), Луцький (2015 р.) – 9 ІТ-компаній (<http://www.litac.org/>), Черкаський (2015 р.) -13 ІТ-компаній (<http://itcluster.ck.ua/>), Одеський (2015 р.) – 18 ІТ-компаній, понад 3000 осіб (<http://it-cluster.od.ua/>), Івано-Франківський (2015 р.) – 15 ІТ-компаній (<http://it-cluster.if.ua/>), Дніпровський (2017 р.) – 15 ІТ-компаній (<http://itcluster.dp.ua/>). Розвивають також свою діяльність такі ІТ-кластери: Миколаївський (2017 р.) – 2 ІТ-компанії (<http://www.itcluster.mk.ua/>), Тернопільський (2017 р.) – 13 ІТ-компаній (сайту немає), Конотопський (2017 р.) – 5 ІТ-компаній (<http://itcluster.konotop.info/>), Вінницький (2017 р.) – інформація про кількість відсутня (<https://www.it-cluster.vn.ua/>) [11]. Більш детальний аналіз інформації у динаміці дає підстави стверджувати, що активний розвиток Львівського ІТ-кластеру має у своїй основі різні фактори. Аналіз стосується усіх восьми критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм (формування нових компаній, ріст зайнятості, зовнішніх інвестицій, ріст кластера, розвиток нових технологій, посилення міжнародної конкурентоспроможності, розвитку промисловості і науки, підвищення конкурентних переваг) (табл. 1).

Таблиця 1

Портрет ІТ-кластеру Львівщини в 2017 році (складено авторами) [13]

Частка ІТ-спеціалістів України, які працюють у Львові, %	15%
Фахівців випускається щорічно з львівських вузів, ос.	4100
Щорічний прогнозований середній приріст галузі, %	20%
Кількість ІТ-компаній, од	192
Зареєстрованих юридичних осіб, од.	388
Питома вага обороту ІТ-галузі в ВРП міста, % та М. дол США	14,4% (\$280 М — \$300 М)
Оборот ІТ-галузі міста – частка у ВРП Львівської області, %	7,2%
Податки до місцевого бюджету, М. дол США	\$ 12,403 М
Медіана доходів в ІТ по місту, дол США	\$1736 (мін. \$250, макс. \$5500)
ІТ-спеціалістів у місті, ос.	13513 до 15155
Кількість фрілансерів та працівників ІТ-відділів у інших галузях міста, ос.	3188 до 4830
На 1000 мешканців міста, ос.	20 ІТ-спеціалістів
На 1000 працюючого населення міста, ос.	60 ІТ-спеціалістів
Частка до постійного населення міста, %	2%
Частка ІТ-сімей у структурі населення міста, %	2,3%
Частка до усього працюючого населення міста, %	6%
Середній вік програміста, років	26 років (18 – 30 років)
Питома вага чоловіків, %	77%
Питома вага жінок, %	23%

Аргументи сказаному можна знайти й у наступних даних. Впродовж останніх п'яти років львівський ІТ-ринок зріс утричі, перетворивши місто на ІТ-хаб. Попри виклики, американське видання «Financial Times» включило Львів у топ-10 міст майбутнього – як один із найпривабливіших інвестиційних ІТ-центрів Європи [12]. Тому, просування кластерних ініціатив з метою реалізації спільних проектів з ЄС є цілком доцільним з точки зору подальшого наближення до ЄС. Успіх кластерних ініціатив Львівщини буде значною мірою залежати від методичного супроводу робіт. Нагадаємо, кластеризація

підприємницьких ініціатив включає: виділення галузей (напрямів, видів економічної діяльності, наприклад, лізинг) для кластеризації за територіальною ознакою відповідно до пріоритетних напрямів розвитку регіонів (районів); пошук серед підприємців – ініціатора (фалісінатора) для формування ядра кластера, укладання адміністрацією угоди з фалісінатором; сприяння фалісінатору в укладанні ним двосторонніх угод для створення кластеру з майбутніми учасниками; формування бази даних всіх учасників, які уклали двосторонні угоди з фалісінатором, бажаний пошук інформаційного підприємства (агентства), яке має виконати роль прискорення побудови кластеру; спеціальна обробка бази даних для формування ієрархії відносин між учасниками кластера за ознакою максимізації зв'язків (а не підпорядкування) або функціонального розподілу бізнесу; подальше укладання договорів між учасниками кластеру відповідно до побудованої моделі зв'язків та відповідно до стратегічних завдань розвитку території, тобто створення мереж; формування адміністрацією оціночних критеріїв щодо ефективності діяльності кластеру, постійне впровадження в діяльність кластеру моделі приватно-державного співробітництва [14, С.141-158.]. У випадку Львівської області йдеться про функціонування мережових структур на конкретній території, найбільше наближений до кордону з ЄС. Завдання полягає в організації поведінки таких місцевих гравців на ринку праці як університети, коледжі, торгові асоціації, торгові палати, державні адміністрації, громадські організації інші учасники. Кожен з них володіє своїм ресурсом, можливостями, інтересами. Постає питання як зв'язати їх спільною вигодою. Нові завдання повинні стати складовою розробки нової стратегії та механізмів реалізації регіональної політики розвитку Львівщини на довго- та середньострокову перспективу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки. В Україні існують хороші передумови для інтеграції кластерної моделі у загальний економічний курс держави. Особливо мобільним у плані структурних змін національної економіки є вітчизняний ІТ-сектор. Незважаючи на позитивну динаміку розвитку вітчизняної ІТ-індустрії, на даний час мають місце чисельні виклики нарощування її потенціалу (наразі вона займає одне з останніх місць серед країн з розвинутим ІТ-сектором). Вирішення проблем вимагає не просто SWOT-аналізу можливостей та загроз ситуації, яка склалася, а вироблення чіткої програми дій за участю держави (перш за усе, з метою покращення рейтингу рівня державних витрат на ІТ-сектор). Вагомим інструментом впливу є створення тут умов пільгового оподаткування підприємств з економіко утворюючою часткою ІТ-продукту.

На даний час вітчизняний ІТ-сектор демонструє територіальну асиметрію розвитку. Водночас, в останні роки активно ліквідує організаційні, інституційні і інші розриви на тлі загальнонаціональної мережі об'єктів ІТ-індустрії. Особливо перспективним з точки зору прориву економіки регіону є львівський ІТ-кластер, який активно просувається по шляху досягнення відповідності усім восьми критеріям євроінтеграційної складової державних цільових програм. Ці питання повинні бути у фокусі уваги формування нової стратегії розвитку регіону на майбутні роки – органічної складової справжнього форсайту національної економіки України.

Список використаних джерел:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» - К.: ПП «Видавництво Фенікс» - 2017. – 928 с. //Електронний ресурс. Спосіб доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf.
2. Чужиков В.І. Еволюція кластерних моделей в глобальній економіці (регіональний аспект) // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць). Вип. 3 (71)/ НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – 546с.
3. Михайло Згуровський «Форсайт економіки України: 2020,2030 роки» //Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://kpi.ua/16-11-17>
4. Куриляк С. Ю. Кластерні форми організації виробництва у глобальній економіці. – На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 –

- світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, Тернопіль, 2015. // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/760/1/avtoref.pdf>
5. Садова У.Я., Андрусин Н.І. Попит і пропозиція на професійному ринку праці Львівщини: обрис сегменту робітничих кадрів // Регіональна економіка. – 2016. - №1. – С.199-202.
 6. За кордоном працює 5 млн українців // Державна служба зайнятості України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: https://dt.ua/UKRAINE/za-kordonom-pracyuye-5-mln-ukrayinciv-derzhsluzhba-zaynyatosti-232858_.html
 7. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (Опитування студентів НУ «Львівська політехніка» та НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)// Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://miok.lviv.ua/?p=13538>
 8. Проект Центру «Демос» НУ «Львівська політехніка» здобув перемогу в конкурсі й одержить підтримку від Європейського Союзу (14 лютого 2018) // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://lp.edu.ua/news/2018/proekt-centru-demos-universytetu-zdobuv-peremogu-v-konkursi-y-oderzhyt-pidtrymku-vid>
 9. Україна на світовому IT-ринку: 10 найцікавіших фактів — Інфографіка (11 грудня 2017 року) НВ Бізнес // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajina-na-svitovomu-rinku-it-top-10-najtsikavishih-faktiv-infografika-2353974.html>
 10. Гид по IT-асоціаціям України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://ain.ua/2015/11/20/gid-ro-it-associacijam-ukrainy-infografika>
 11. IT-кластери України // Електронний ресурс. Спосіб доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/it-cluster-review/>
 12. Проректор Університету Дмитро Федасюк взяв участь у роботі регіонального круглого столу «IT Future Talks. Lviv» (2 січня 2018 року, Львів) //Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://lp.edu.ua/news/2018/prorektor-universytetu-dmytro-fedasyuk-vzyav-uchast-u-roboti-regionalnogo-kruglogo-stolu>
 13. Складено за: Презентація «Дослідження IT-ринку Львова». Підготовлена членами Львівського IT-кластеру спільно з соціологічною агенцією «Фама» (https://itcluster.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/05/IT_Research-ukr-2016_05_20.pdf) з використанням інформації про функціонування львівського IT-кластеру (<https://itcluster.lviv.ua>).
 14. Внукова Н.М. Стратегія формування фінансового кластеру у транскордонному розвитку євро регіону. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України (збірник наукових праць). Вип. 3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Відп. ред.. С.І.Бойко. – Львів. – 2008. – 546 с.

References:

1. An analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine " Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році " - К .: "Phoenix Publishing House" - 2017. - 928 p. // Electronic resource. Access mode: http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf [in Ukrainian].
2. Chuzhykov V.I. Evolution of cluster models in the global economy (regional aspect) // Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Clusters and Competitiveness of the Border Regions (Collection of research papers). Vol. 3 (71) / NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies; Editoria board. Ed. E.I.Boyko. - Lviv, 2008. – 546 p. [in Ukrainian].
3. Mykhailo Zgurovskii " Форсайт економіки України: 2020, 2030 роки " // Electronic resource. Access mode: <http://kpi.ua/16-11-17> [in Ukrainian].
4. Kuryliak Ye. Yu. Cluster forms of organization of production in the global economy. – Manuscript copyright. Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.02 - World Economy and International Economic Relations. - Ternopil National Economic University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2015. // Electronic resource. Access mode: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/760/1/avtoref.pdf> [in Ukrainian].
5. Sadova U.Ya., Andrusyshyn N.I. Demand and supply on the professional labor market of Lviv region: outlines of the segment of labor personnel // Regional economy. - 2016 - №1. - P.199-202 [in Ukrainian].
6. 5 million Ukrainians work abroad // State Employment Service of Ukraine // Electronic resource. Access mode: https://dt.ua/UKRAINE/za-kordonom-pracyuye-5-mln-ukrayinciv-derzhsluzhba-zaynyatosti-232858_.html [in Ukrainian].
7. «Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації» (Student Survey of Lviv Polytechnic National University and NTU of Ukraine "Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute") // Electronic resource. Access mode: <http://miok.lviv.ua/?p=13538> [in Ukrainian].
8. The project of the Center "Demos" of the Lviv Polytechnic National University the competition won and will receive support from the European Union (February 14, 2018) // Electronic resource. Access mode: <http://lp.edu.ua/news/2018/proekt-centru-demos-universytetu-zdobuv-peremogu-v-konkursi-y-oderzhyt-pidtrymku-vid> [in Ukrainian].
9. Ukraine on the world IT-market: 10 most interesting facts - Infographics (December 11, 2017) NV Business // Electronic resource. Access mode: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajina-na-svitovomu-rinku-it-top-10-najtsikavishih-faktiv-infografika-2353974.html> [in Ukrainian].

10. Guide to IT-Associations of Ukraine // Electronic resource. Access mode: <https://ain.ua/2015/11/20/gid-po-it-associaciyam-ukrainy-infografika> [in Russian].
11. IT clusters of Ukraine // Electronic resource. Access mode: <https://dou.ua/lenta/articles/it-cluster-review/> [in Ukrainian].
12. «Проректор Університету Дмитро Федасюк взяв участь у роботі регіонального круглого столу «IT Future Talks. Lviv» (January 2, 2018, Lviv) // Electronic resource. Access method: <http://lp.edu.ua/news/2018/prorektor-universytetu-dmytro-fedasyuk-vzyav-uchast-uro-boot-regionalnogo-kruglogo-stolu> [in Ukrainian].
13. Composed by: Presentation "Дослідження IT-ринку Львова". Prepared by members of the Lviv IT cluster together with the sociological agency "Фама" (https://itcluster.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/05/IT_Research-ukr-2016_05_20.pdf) using information on the functioning of the Lviv IT-cluster (<https://itcluster.lviv.ua>) [in Ukrainian].
14. Vnukova N.M. The strategy of forming a financial cluster in the transborder development of the Euroregion. Clusters and Competitiveness of the Border Regions // Socio-economic problems of the modern period of Ukraine (Collection of research papers). Vol. 3 (71) / NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies; redneck: rep. Ed. E.I.Boyko. – Lviv – 2008 – 546 p. [in Ukrainian].

SADOVA Uliana Yaroslavivna,

Doctor in Economy, Professor, Professor
of Theoretical and Applied Economics Department,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
sadlu2004@gmail.com

TSYHYLYK Yuliya Mykhaylivna,

Student of Information Mykhaylivna
Systems and Networks Department
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
yulya.tsyhylyk@gmail.com

**CLUSTERS AND CLUSTER INITIATIVES
OF THE REGION'S IT-SECTOR DEVELOPMENT**

Abstract.

Introduction. *The priorities of the development of Ukraine's separate regions are considered taking into account the newest factors of the economy's functioning. The role of historical preconditions, globalization and regionalization of social life, scientific and technological revolution, the specialization of individual regions in the clustering of business networks is specified. Migration threats that limit the potential of innovative development of individual regions are outlined. The importance of foresight of certain types of economic activity in the formation of a new look of regions is emphasized.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the role of modern IT clusters and cluster strategies in providing foresight of Ukraine's economy at the regional level.*

Method *of theoretical analyses is used.*

Results *The modern perspectives of the clustering of the domestic IT industry network in the context of integrating a cluster model into the overall economic course of the country and the internationalization of cluster initiatives are overviewed. The comparison of the readiness of regional IT clusters of Ukraine to a new role within the framework of the development of the National Strategy for Cluster Development, which, taking into account the experience of European countries, should reflect the key principles of their creation and development, as well as the definition of subjects of the state cluster policy is carried out. On the basis of content analysis of the site information, the chances of Lviv IT cluster's entry into the program "Internationalization of Clusters of Small and Medium Enterprises (SMEs)", implemented under the COSME program (European Small and Medium-sized Business Support Program), which Ukraine joined in 2016, are demonstrated.*

Originality. *This article makes it possible for readers to be aware of the tricks of Ukrainian problems in the field of regional IT clusters, as well as the development possibility of a state taking into account contemporary changes of the civilization.*

Conclusion. *At present, the domestic IT sector demonstrates the territorial asymmetry of development. At the same time, in recent years, actively liquidates organizational, institutional and other gaps in the body of the nation-wide network of objects of the IT industry. An especially promising breakthrough in the region's economy is the Lviv IT cluster, which is actively moving*

towards achieving all eight criteria of the European integration component of state target programs. These issues should be focused on the formation of a new strategy for the region's development for the coming years - an organic component of the true foresight of the national economy of Ukraine.

Keywords: competitiveness of region's economy, migration, cluster, cluster policy, cluster approach, innovation cluster, IT cluster, IT service, regional policy.

Одержано редакцією: 26.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017

УДК 331.104

СЕМИКІНА Марина Валентинівна,
д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет,
м. Кропивницький, Україна,
SemikinaMV@i.ua

МЕЛЬНИК Антон Валерійович,
аспірант кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна
antikos09@gmail.com

КАБАЙ Вікторія Олегівна,
здобувач кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна
vika-kabai@mail.ru

ДЕФОРМАЦІЯ МОТИВАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ У СФЕРІ ПРАЦІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено визначенню ролі пріоритетних мотиваційних чинників у зміні ціннісних орієнтирів вітчизняних працівників та їх поведінки на ринку праці. Систематизовано наукові підходи до розуміння сутності мотивації праці. Розкрито зміст мотиваційних чинників, класифіковано їх види. Проаналізовано результати мотиваційного моніторингу з позицій вияву пріоритетних мотиваційних чинників у сфері праці України. Здійснено економіко-статистичний аналіз, що засвідчив деформації та протиріччя в оплаті праці, які зменшують цінність праці в Україні, зумовлюють поширення міграційних настроїв серед вітчизняних працівників, призводять до відтоку кваліфікованих фахівців та робітників за межі країни.

Ключові слова: мотивація, мотиваційні чинники, євроінтеграція, деформації, оплата праці, ціннісні орієнтири, міграційна поведінка.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення відображають глибоке протиріччя між проголошеними цілями економічного та інноваційного розвитку України і знеціненням прагнень більшості вітчизняних працівників до ефективної праці на теренах своєї країни, що супроводжується соціальною апатією та поширенням міграційних настроїв. Явище втрати колишнього ставлення населення до праці в рідній країні як цінності стало наслідком довготривалої деформації мотиваційних чинників, зокрема неадекватної оцінки трудових зусиль, що зумовлює поширення бідності серед працюючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій довів, що мотивацію праці та мотиваційні чинники досліджували такі зарубіжні вчені, як М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, А. Маслоу, Л. Портер, Н. Стивенсон та ін.

В Україні вивченню проблем мотивації праці та мотиваційних чинників присвятили свої наукові праці Д. Богиня, В. Данюк, Г. Дмитренко, А. Колот, Т. Костишина, Г. Куліков, І. Петрова, С. Цимбалюк та ін. Однак гострота проблеми активізації трудової поведінки населення зумовлює потребу у поглибленому вивченні дії мотиваційних чинників, що впливають на продуктивну працю, збереження трудових цінностей, перспективи економічного зростання та інноваційного розвитку української держави.

Мета та завдання дослідження. Стаття ставить за мету розкрити сутність мотиваційних чинників у сфері праці, глибинні причини деформації їхнього впливу на трудову поведінку працівників та ціннісні орієнтири.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць засвідчив, що проблеми мотивації у сфері трудової діяльності постійно привертають увагу вчених і практиків, оскільки завдання активізації людської праці у будь-які часи мали й матимуть пріоритетне значення [1-3].

Узагальнюючи та розвиваючи погляди М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі [1], В. Данюка [2], А. Колота [3] та інших вчених, пропонуємо визначати *мотивацію праці* як багаторівневий та багатофакторний процес формування системи взаємопов'язаних та взаємообумовлених мотивів, які стають спонукальною причиною, поштовхом до діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних цілей працівників і загальних цілей підприємств, регіону, держави та суспільства.

Виходимо з того, що *внутрішня мотивація* формується на основі усвідомлення індивідом власних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, отже, під впливом внутрішніх спонукальних сил; *зовнішня мотивація* являє собою сукупність мотиваційних чинників та заходів впливу, що мають зовні спонукати людину до ефективної трудової діяльності та безперервного професійного розвитку на різних економічних рівнях (на рівні підприємства, регіону, країни, світу).

Під *мотиваційними чинниками* у сфері праці розуміємо сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають працівника до реалізації у праці здібностей до праці, накопичених знань, навичок, компетенцій, досвіду.

Теорія і практика засвідчує, що мотивація персоналу підприємств до ефективної праці та участі в розробці інновацій формується завдяки комплексу різноманітних чинників впливу, серед яких пріоритетне значення мають як матеріальні, так і нематеріальні чинники. Матеріальні чинники формують гідна оплата праці, різноманітні форми преміювання, комфортні умови трудової діяльності, інвестиції в постійний освітньо-професійний розвиток людського капіталу, створення якісних робочих місць. У групу нематеріальних чинників входять зміст праці, інтерес до роботи, можливості саморозвитку, дистанційної зайнятості тощо.

Разом з тим, перелік впливових чинників у сфері праці є значно ширшим. Зауважимо, що в основу класифікації мотиваційних чинників можуть бути покладені різні ознаки. У таблиці 1 пропонуємо класифікацію мотиваційних чинників за ознаками їх змісту та рівня впливу.

Виходячи з наведеної класифікації, на трудову поведінку працівників на різних економічних рівнях впливає множина різноманітних чинників – усвідомлення власних актуальних потреб, рівень освіти, трудовий досвід, виховання, ситуація у сім'ї, інтерес до змісту роботи, величина отримуваної заробітної плати, її купівельна спроможність у даному регіоні, соціально-трудова та психологічні відносини у колективі, можливості придбати житло завдяки отримуваному доходу від праці, існуючі соціальні стандарти, рівень життя в регіоні, країні, економічна та політична стабільність в державі, соціальна захищеність тощо. Серед важливих мотиваційних чинників, що впливають на масову трудову свідомість і трудову поведінку, варто виокремити соціально-економічну політику держави, глобальні чинники впливу, пов'язані з політичними процесами, інноваційним розвитком, комп'ютерними технологіями, рухом фінансових потоків тощо.

Класифікація мотиваційних чинників у сфері праці

Чинники <i>за змістом:</i>	Сутність дії чинника
економічні	Винагорода, що пропонується в обмін на працю, витрачені трудові зусилля (оплата праці, премії, компенсаційні пакети тощо)
соціальні	Рівень соціальної захищеності; існуючі можливості регулювання соціальних стандартів життя в регіоні, країні, на підприємстві (на засадах колективно-договірного регулювання праці); прояв соціальної відповідальності з боку держави, бізнесу, профспілок за рівень доходів працівників, збереження здоров'я, безперервний професійний розвиток, стан соціальної захищеності, соціальна допомога, соціальний діалог.
культурно-освітні, історичні, ментальні	Усвідомлення цінності праці, загальна освіченість населення, національні та регіональні особливості загальної культури, пов'язані з специфікою історії регіону, культура праці, національні особливості трудового менталітету, його регіональні (територіальні) риси; готовність до взаємодії, толерантності, прояву відповідальності за себе та інших
морально-психологічні	Ціннісні орієнтири; певний психологічний клімат на підприємстві, у даному підрозділі, що створює передумови професійного спілкування та соціальної взаємодії, наявність прогресивної корпоративної культури.
релігійні	Рівень релігійності населення даного регіону, країни; роль релігії, церкви
нормативно-правові	Законодавча база щодо регламентації трудової діяльності, отримання мінімальної оплати праці, що відповідає прожитковому мінімуму, її індексації, сплати податків, отримання майбутньої пенсії; сприяння законодавчих актів легалізації зайнятості тощо.
організаційні	Організація праці, робочих місць, взаємодія підрозділів, організація робочого часу, організація безпечних та сприятливих умов праці, зміст праці
екологічні	Екологічне середовище на підприємстві, в регіоні, країні, його вплив на здоров'я, вплив екологічної ситуації на працездатність
політичні	Політична ситуація, політична стабільність (нестабільність), рівень безпеки громадян
військові	Озброєний конфлікт, його наслідки, вірогідність завершення найближчим часом; вірогідність мирного життя в країні
<i>за рівнем впливу</i>	
на рівні індивіда	Потреби, інтереси, цінності в залежності від віку, освіти, культури, виховання, сімейного стану; усвідомлення пріоритетності потреб
на рівні підприємства	Матеріальні і нематеріальні стимули, що пропонуються працівнику; справедливість оцінки праці та отримуваної винагороди; умови праці; соціально-трудова відносина
на рівні регіону	Можливості працевлаштування, доступу до якісних освітніх та медичних послуг, розвиненість соціальної інфраструктури, рівень доходів, можливості купівлі житла, культурного відпочинку; стан автошляхів; рівень цін порівняно з іншими регіонами.
на рівні країни	Соціально-економічна політика держави, державне регулювання соціальних стандартів, рівень життя в країні, рівень безробіття, рівень доходів, можливості працевлаштування з отриманням гідної оплати праці; перспективи євроінтеграції.
на рівні світу	Глобальні чинники (політичні, економічні, фінансові, інноваційні тощо)

Вважаємо, що *євроінтеграційний вектор розвитку України* також варто розглядати серед вагомих чинників, які нині спонукають багатьох українських працівників до отримання якісної освіти, професійного самовдосконалення, формування мобільності, вивчення іноземних мов, опанування сучасними комп'ютерними технологіями у різних сферах діяльності для того, щоб відповідати високим вимогам ринків праці ЄС до якості людського капіталу. Іншими словами, такий вплив формує прагнення до здобуття конкурентних переваг на ринку праці в інтересах отримання бажаного робочого місця з гідною оплатою праці в Україні або в країнах Євросоюзу.

Результати нашого дослідження, а також оцінки, отримані іншими дослідниками, засвідчують, що на сучасному етапі ринкових перетворень пріоритетну роль у мотивації більшості українських працівників грають *економічні та соціальні чинники*. Їх вагомість пояснюємо тим, що вони визначають можливості виживання та соціальної захищеності для більшості верств населення, які збідніли в умовах всеохоплюючої системної кризи. У сфері праці йдеться передусім про матеріальні стимули, від яких залежить рівень життя, можливості відтворення людського капіталу, доступу працівників та їх сімей до якісних медичних, освітніх, культурних та соціальних послуг.

За результатами мотиваційного моніторингу, проведеного нами на підприємствах Кіровоградської, Черкаської, Київської областей, переважна більшість опитаних працівників (85%) дотримується думки, що їх оплата праці не відповідає рівню життя, майже усі опитані підкреслюють вкрай малий розмір оплати праці в Україні, що не забезпечує потреб якісного харчування, купівлі необхідних ліків, оплати комунальних послуг, житла; понад 40% респондентів указують на відсутність тісного зв'язку між трудовими зусиллями й отримуваним доходом; 38,7% – на відсутність такого зв'язку між рівнем освіти і розміром оплати праці; 46,5% – на надмірну інтенсивність праці, яка не відповідає рівню оплати праці; кожен третій висловлює впевненість, що кар'єра й розмір заробітку часто залежить не стільки від результатів праці, скільки від стосунків з керівництвом, що свідчить про поширеність «подвійних стандартів» в управлінні кадрами. Бідність переважної більшості працівників, соціальна нерівність руйнує мотивацію до ефективної праці, віру у можливість стати заможним завдяки чесній праці, трудовим цінностям. Немоżliвість задовольнити актуальні економічні та соціальні потреби розчаровує людей у своїй прагненні та цілях, принижує, озлоблює проти роботодавця, будь-яких керівників, сіє недовіру до профспілок, влади загалом, спонукає до протестної поведінки, трудової міграції за кордон з метою отримання кращих заробітків.

Зауважимо, що на відміну від України, в економічно розвинених країнах Євросоюзу вагомість окремих мотиваційних чинників є дещо іншою: часто більш вагому роль, ніж розмір оплати праці, грають нематеріальні мотиваційні чинники – зміст праці, статус, можливість прояву творчості, самостійності в роботі, залучення до інноваційної діяльності. Пояснюємо це значно вищими доходами європейських працівників, що забезпечують працюючим реалізацію соціальних потреб і гідний рівень життя. Причини відмінностей у доходах населення в країнах Європи і в Україні пов'язуємо, передусім, із суттєвою різницею у мінімальній заробітній платі (рис.1).

Якщо у листопаді 2017 р. мінімальна заробітна плата в Україні становила близько 98 євро, то у Люксембурзі її величина дорівнювала 1999 євро, в Ірландії – 1563 євро, Нідерландах – 1566 євро, тобто була у 16 – 20 разів вищою, ніж в Україні; в Естонії, Латвії, Литві мінімальна оплата праці була вище, ніж аналогічний український показник, у 4–5 разів [4]. За такою різницею в оплаті праці є зрозумілим поширення міграційних настроїв серед українців.

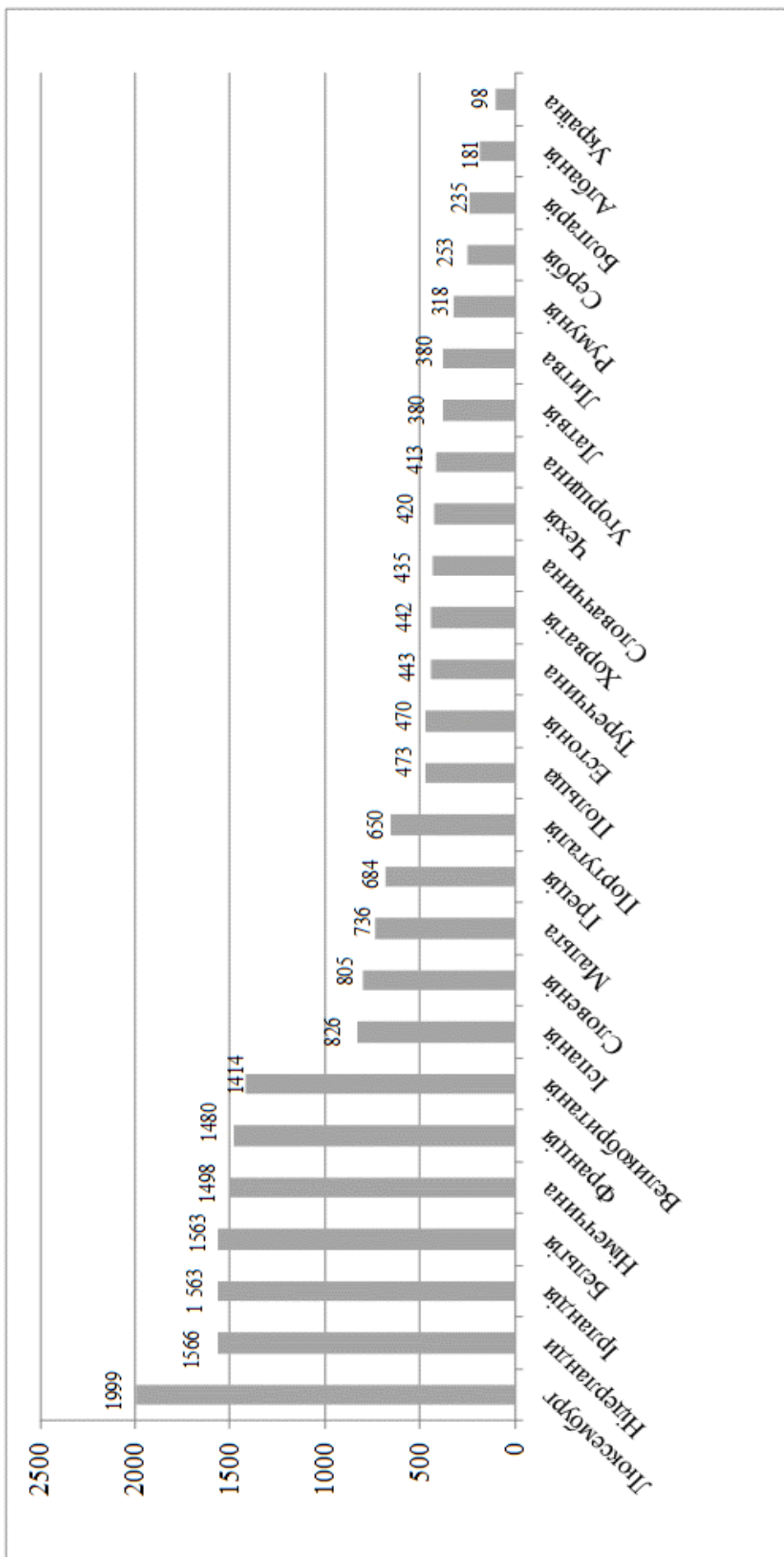

Рис. 1. Порівняння розмірів мінімальної заробітної плати в країнах Європи і в Україні (у євро; за даними журналу "Eurostat" станом на листопад 2017 р.) [4]

У 2016 р. більше половини штатних працівників (59,4%) отримували заробітну плату до 5000 тис. грн., в той час, як її середній розмір по економіці становив 5183 грн. Лише кожен 4-й працівник отримував зарплату від 5000 до 10000 тис. грн. Водночас, понад 10000 тис. грн. отримували 12,5% працівників, зайнятих переважно на підприємствах із добування паливно-енергетичних корисних копалин, а також у фінансовій діяльності (рис. 2).

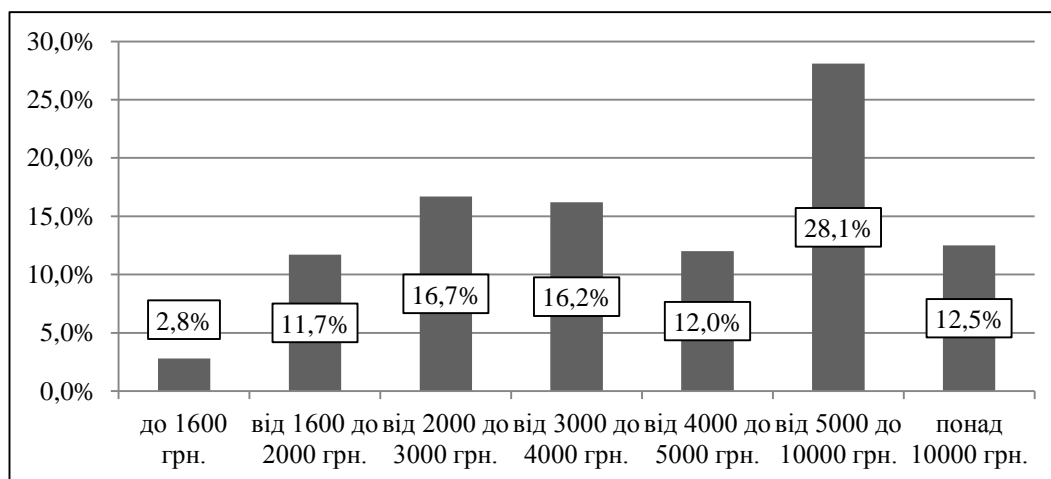

Рис. 2. Розподіл штатних працівників в Україні за розмірами нарахованої їм заробітної плати у грудні 2016 р. [5, С.117-118].

Деформації мотиваційних чинників в Україні виявляються, зокрема, в тому, що спостерігається значна диференціація в оплаті праці між різними видами економічної діяльності. У грудні 2017 р. вона перевищила 15 разів (див. рис. 3). Найбільш високою номінальна заробітна плата була сформована в авіаційному транспорті (33322 грн.) та у фінансовій сфері (14899 грн. на місяць), найбільш низькою – у поштовій та кур'єрській діяльності (4487 грн.), сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (6163 грн.), сфері адміністративного обслуговування (6498 грн.), освіти (7166 грн.).

Соціально несправедливими вважаємо міжрегіональні відмінності у розмірі заробітної плати, що гальмує підвищення мотивації до ефективної праці в регіонах (рис. 4).

З огляду на рис. 4, наприкінці 2017 р. міжрегіональна диференціація заробітної плати становила 2,1 рази; найбільш високі показники заробітної плати (понад 9000 грн. на місяць) сформувалися у місті Київ, а також у Донецькій області; наднизькі (менше 7000 грн.) – у Тернопільській, Кіровоградській, Чернігівській, Івано-Франківській обл. Якщо офіційна середньомісячна оплата праці у Києві становила 14035 грн., що на 40% перевищує її середньоукраїнський показник (8777 грн.), то середні заробітки у 17 регіонах не тільки не досягають середнього рівня, а навіть не перевищили величини 8000 грн. [6].

Результати аналізу свідчать, що матеріальний добробут українських працівників не стільки залежить від трудової активності і рівня кваліфікації, скільки від місця проживання і сфери прикладання трудових зусиль. Працюючи, наприклад, у фінансових установах, можна отримувати середньомісячну заробітну плату більш як утричі вищу, ніж в охороні здоров'я, сільському господарстві, рибальстві, майже удвічі вище ніж у промисловості. За однаковою кількістю й складністю роботи працівник, який живе в економічно не вигідному місці отримує заробітну плату на 20-30% менше, ніж у середньому по Україні, та вдвічі менше, ніж у м. Києві.

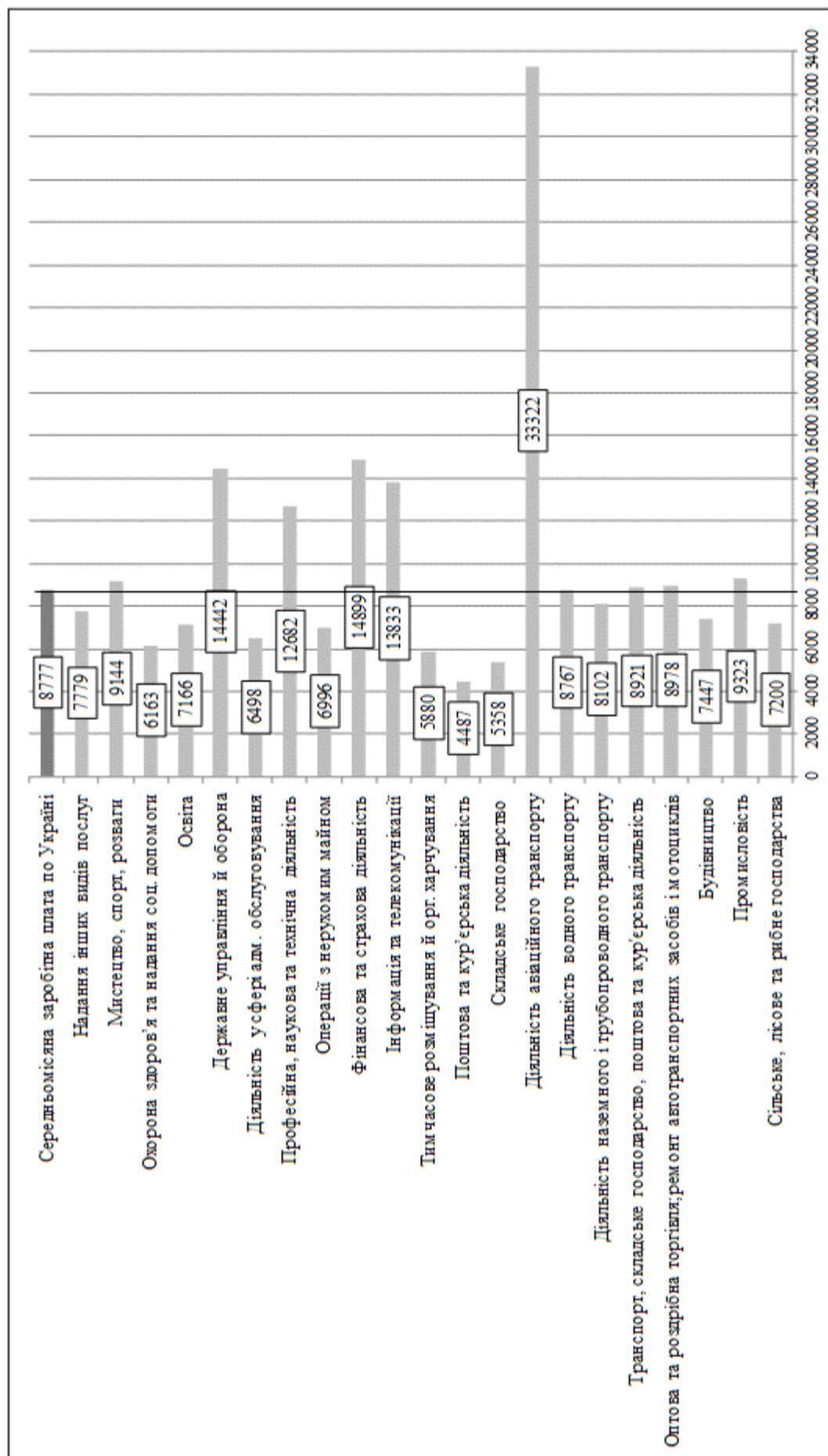

Рис. 3. Середньомісячна заробітна плата працівників за окремими видами економічної діяльності в Україні у грудні 2017 р. [6].

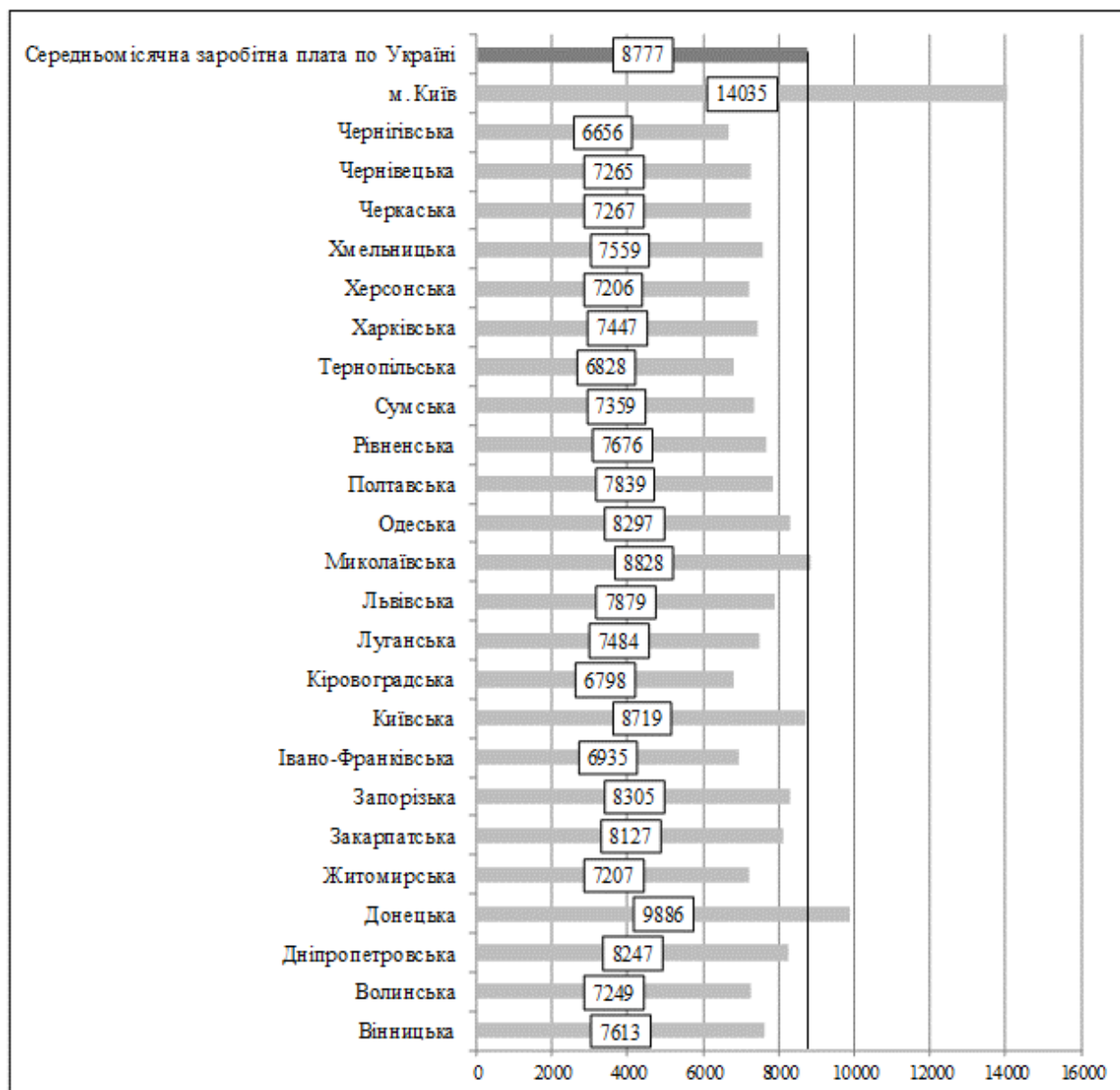

Рис. 4. Міжрегіональні відмінності у середньомісячній зарплатній платі України у грудні 2017 р. [6].

Вкрай висока міжгалузева та міжрегіональна диференціація оплати праці зводить нанівець зусилля з профорієнтації молодих людей, не відповідає гострим кадровим потребам національної економіки щодо розбудови промисловості й аграрного сектору на інноваційних засадах, посиленню ефективності праці освітян або так само медичних працівників. Таку систему оцінки праці не можна вважати справедливою для мешканців однієї країни.

Чинником негативного мотиваційного впливу слугує зниження купівельної спроможності отримуваних доходів в умовах інфляції, явища заборгованості із виплат зарплатної плати, поглиблення нерівності в доходах. Це перешкоджає ефективній реалізації та розвитку нагромадженого людського капіталу, негативно позначається на динаміці ВВП, стані інноваційного розвитку, послаблює трудову та творчу активність працівників, зумовлює напруженість соціально-трудова відносин.

Малооплачувана робоча сила, як доводить теорія і практика, не може бути високопродуктивною [7-10]. За умов слабкості мотиваційних чинників впливу на використання людського капіталу об'єктивно знизилася ефективність використання робочого часу: у 2016 р. відпрацьовано в середньому кожним працівником лише 84,1%

фонду робочого часу або 1684 годин (для порівняння у 2015 р. – 1893 годин, що становило 86,7%); кількість працівників, які перебували у вимушених відпустках, з ініціативи адміністрації становила 163,6 тис. осіб, що у 2,5 рази перевищує аналогічний показник попереднього року; 464,2 тис. осіб працювали у режимі скороченого робочого дня (тижня), що, як відомо, супроводжувалося скороченням доходу [5, С.49-52].

Отже, проаналізовані дані свідчать про те, що в Україні поки діє недосконала система мотиваційних чинників у сфері праці, яка не сприяє ефективному використанню людського капіталу, не дозволяє українським працівникам швидко адаптуватися до вимог європейських ринків праці за рівнем компетенцій та продуктивністю праці. Існуюча ситуація неефективної мотивації у сфері праці, передусім вкрай низької оплати праці, суперечить проголошеним цілям побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, ускладнює рух України у напрямі євроінтеграції. За умов вкрай низької оплати праці людський капітал втрачає свою якість, адже є обмеженими та недостатніми кошти для його відтворення та розвитку.

Поширення бідності серед працюючих, нестача робочих місць з гідною оплатою праці об'єктивно зумовлюють посилення міграційних настроїв у вітчизняних працівників. За різними оцінками, у 2016 році з України виїхало від 2 до 4,6 млн чоловік для пошуку заробітку за кордоном. Щоб привабити трудових мігрантів Польща, Чехія, Угорщина пропонують для них різні привабливі пільги. Лише польські роботодавці у першій половині 2017 року оформили 948 тис. заявок про наміри працевлаштувати іноземний персонал. Порівняно з 2016 роком, запит на працівників-мігрантів з України збільшився на 50%. Українці працевлаштовуються не лише у сільському господарстві та у будівництві, а й у сферах логістики, торгівлі, туризму, науково-технічному секторі. Мігрують представники економічно активного населення віком переважно до 40 років, переважна частка яких – чоловіки (понад 70%). Мігранти стають донорами української економіки, фінансово підтримують мільйони сімей. Проте поділяємо тривогу експертів: якщо відтік робочої сили триватиме таким темпами, невдовзі в Україні нікому буде нарощувати ВВП, платити податки та наповнювати коштами Пенсійний фонд. За умов, коли в Україні традиційно не цінується людський капітал і одночасно відкриваються широкі можливості працевлаштування мільйонів українців за кордоном, можна очікувати масштабні міграційні втрати молодих, кваліфікованих та енергійних працівників [11-14], які супроводжуватимуться небезпечними демографічними та економічними наслідками.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Досить низький рівень отриманого доходу від праці, який є мізерним у пересічного українського працівника порівняно з доходом працівників країн Євросоюзу, стає причиною обмеженої реалізації життєво необхідних соціальних потреб – здорового та збалансованого харчування, доступу до якісних послуг закладів охорони здоров'я, здобуття якісної освіти, купівлі пристойного житла, забезпечення професійного саморозвитку, здорового відпочинку та ін. Збереження такої ситуації не може не погіршувати якість людського капіталу, що суттєво гальмуватиме процеси адаптації економіки України до вимог ЄС та рух у напрямі євроінтеграції.

Перспективи якісних змін у мотиваційній системі пов'язуємо передусім з відмовою від моделі економіки, що дісталася Україні у спадок від СРСР і базується на використанні дешевої робочої сили. Якісну зміну мотиваційних чинників і перехід до інноваційної моделі економіки, орієнтованої на використанні високооплачуваної праці кваліфікованих фахівців та робітників можливо досягти, на нашу думку, завдяки модернізації підприємств, підвищенню техніко-технологічного рівня виробництва, зростання рівня автоматизації та механізації робочих місць, раціонального ресурсозбереження, стимулювання ефективної зайнятості на вітчизняних підприємствах.

Список використаних джерел:

1. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: ООО «И.Д. Вильямс» . – 2007. – 799 с.

2. Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк. – К. : КНЕУ. – 2005. – 398 с.
3. Колот А.М. Мотивація персоналу / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К: КНЕУ. – 2011. – 397 с.
4. Офіційний сайт журналу «Eurostat»: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/database>
5. Праця України у 2016 році: стат. збірн. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 234 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Семикіна М.В. Підвищення продуктивності праці в контексті стратегічних завдань розвитку національної економіки / М.В. Семикіна // Экономика и управление. Научно-практ. журнал: Национальная академия природоохранного и курортного строительства. Симферополь: 2010, № 3. – С. 9 – 12.
8. Колот А.М. Радикальні зміни в доходах працюючих, як передумова економічної і соціальної безпеки / А.М. Колот // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. Праць ОДЕУ. – Одеса, 2008. – Вип. 32. – С. 199 – 208.
9. Соціально-трудова відносина: проблеми гармонізації: [колективна монографія] / М.В. Семикіна, З.В. Смутчак, С.Р. Пасека, Ю.Д. Петров / За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: КНТУ, «КОД», 2012. – 300 с.
10. Семикіна М.В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання / М.В. Семикіна. – К.: Юніор. – 2003. – 426 с.
11. Идеология работорговцев: почему в Украине не ценят человеческий капитал: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://etcetera.media/ideologiya-rabotorgovtsev-pochemu-v-ukraine-ne-tsenyat-chelovecheskiy-kapital.html>
12. Не тільки корупція: як нерівність заважає Україні розвиватися: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/ne-tilki-koruptsiya-yak-nerivnist-zavazhae-ukrayini-rozvivatisya.html>
13. Там, де нас нема: хто замінить українців, які виїхали працювати за кордон: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/tam-de-nas-nema-hto-zaminit-ukrayintsiv-yaki-viyihali-pratsyuvati-za-kordon.html>
14. Невдячна праця: скільки отримують українці за годину роботи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/nevdyachna-pratsya-skilki-otrimuyut-ukrayintsi-za-godinu-roboti.html>
15. Масова міграція кировоградців: роботодавці не можуть стримати плінність кадрів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ozor.kr.ua/post/masova-migratsiya-kirovogradtsiv-robotodavtsi-ne-mozhut-strimati-plinnist-kadriv-4993.html.

References:

1. Meskon, M., Al'bert, M., Khedoury, F. (2007). Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management] – Moskva, LLC «I.D. Vil'yams», 799 [in Russian].
2. Danyuk, V. M., Petyukh V. M., Tsymbalyuk S. O. (2005). Menedzhment personalu [Personnel Management] Kyiv: KNEU, 398 [in Ukrainian].
3. Kolot, A.M., Tsymbalyuk, S.O. (2011). Motyvatsiya personalu [Motivation of staff] Kyiv: KNEU, 398 [in Ukrainian].
4. Official site of «Eurostat» magazine. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/database> [in English].
5. Pratsya Ukrainy u 2016 rotsi: statystychnyy zbirnyk [Labor of Ukraine in 2016: Statistical Collection] (2017) Derzhavna sluzhba statystyky - State Statistics Service, 234 [in Ukrainian].
6. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Semikina, M.V. (2010) Pidvyshchennya produktyvnosti pratsi v konteksti stratehichnykh zavdan' rozvytku natsional'noyi ekonomiky [Increase of labor productivity in the context of strategic tasks of development of the national economy] Simferopol', Economics and Management. Scientific-practical. Journal: National Academy of Nature Protection and Resort Construction, 3, 9-12 [in Ukrainian].
8. Kolot, A.M. (2008) Radykal'ni zminy v dokhodakh pratsyuyuchykh, yak peredumova ekonomichnoyi i sotsial'noyi bezpeky [Radical changes in the incomes of workers as a prerequisite for economic and social security] Odesa, Bulletin of socio-economic research: Sb. sciences The work of ODEU, 32, 199-208 [in Ukrainian].
9. Semikina, M.V., Smutchak, Z.V., Pasyeka, S.R., Petrov, Y.D. (2012) Sotsial'no-trudovi vidnosyny: problemy harmonizatsiyi: kolektivna monohrafiya [Social-labor relations: problems of harmonization: collective monograph] – Kirovograd, KNTU, «KOD», 300 [in Ukrainian].
10. Semikina, M.V. (2003) Motyvatsiya konkurentospromozhnoyi pratsi: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Motivation for competitive labor: the theory and practice of regulation] Kyiv, Unior, 426 [in Ukrainian].
11. The ideology of slavers: why Ukraine does not value human capital. Retrieved from: <https://etcetera.media/ideologiya-rabotorgovtsev-pochemu-v-ukraine-ne-tsenyat-chelovecheskiy-kapital.html> [in Russian].
12. Not only corruption: how inequality prevents Ukraine from evolving. Retrieved from: <https://uk.etcetera.media/ne-tilki-koruptsiya-yak-nerivnist-zavazhae-ukrayini-rozvivatisya.html> [in Ukrainian].

13. Where we are not: who will replace the Ukrainians who went abroad to work. Retrieved from: <https://uk.etcetera.media/tam-de-nas-nema-hto-zaminit-ukrayintsiv-yaki-viyihali-pratsyuvati-za-kordon.html> [in Ukrainian].
14. Unsuccessful work: how many Ukrainians get per hour of work. Retrieved from: <https://uk.etcetera.media/nevdyachna-pratsya-skilki-otrimuyut-ukrayintsi-za-godinu-roboti.html> [in Ukrainian].
15. Mass migration of Kirovograds: employers can not hold back staff turnover. Retrieved from: ozor.kr.ua/post/masova-migratsiya-kirovogradsiv-robotodavtsi-ne-mozhut-strimati-plinnist-kadriv-4993.html [in Ukrainian].

SEMIKINA Marina Valentynivna,

Doctor of Science (Economics), Professor,
Head of Economics and Entrepreneurship Department,
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
SemikinaMV@i.ua

MELNIK Anton Valeriyovych,

Post-graduate student of Economics and Entrepreneurship Department,
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
antikos09@gmail.com

KABAI Victoria Olehivna,

Post-graduate student of Economics and Entrepreneurship Department,
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine
vika-kabai@mail.ru

**DEFORMATION OF MOTIVATION FACTORS
IN THE LABOR SPHERE AS A PRELIMINARY FORMATION OF MIGRATION SETTLES
OF DOMESTIC EMPLOYEES**

Abstract.

Introduction. *The realities of today reflect the profound contradiction between the declared goals of Ukraine's economic and innovative development and the depreciation of the aspirations of most domestic workers to work effectively within their country, accompanied by social apathy and the spread of migratory sentiment. The phenomenon of loss of the former attitude of the population towards work in the native country as a value has become a consequence of the long-term deformation of motivational factors, in particular the inadequate assessment of labour efforts, which predetermines the spread of poverty among working people.*

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the essence of motivational factors in the workplace, the main causes of deformation of their influence on employee behaviour and value orientations.*

Methods. *In order to achieve this goal, general scientific and special research methods are used, in particular: dialectical, logical analysis - to reveal the essence of motivation and motivational factors in the field of work; classification method - to systematize motivational factors according to certain classification criteria; the method of economic-statistical analysis, sociological analysis - to study the priority motivational factors, the features of deformations in their manifestations and consequences for workers' behavior, their migratory sentiment.*

Results. *The results of our study have shown that the labour behaviour of workers is influenced by a multitude of motivational factors that differ in content and levels of influence. In the context of a systemic crisis and a decline in living standards, payroll plays a key role among motivational factors in Ukraine. At the same time, its motivational functions have become deformed, which predetermines the phenomenon of the spread of poverty among the working population, the weakening of the general influence of motivational factors, the destruction of value orientations in the field of labour and the strengthening of migration sentiment.*

Originality. *Proposed author's version of the interpretation of the essence of motivation of labour as a multilevel and multifactorial process. The classification of motivational factors is developed, which details their types depending on the content and levels of influence. The results of motivational monitoring from the standpoint of the appearance of priority motivational factors in the Ukrainian labour market are analysed. Economic and statistical analysis has been carried out, which has shown warpage and controversy in wages that reduce the value of labour in Ukraine, lead to the spread of migratory sentiment among domestic workers, lead to the outflow of skilled workers and workers outside the country.*

Conclusion. *The relatively low level of income from labour, which is scant in the average Ukrainian worker compared to the income of workers in the European Union, causes the limited realization of vital social needs - healthy and balanced nutrition, access to high-quality health care services, quality education, the purchase of decent housing, ensuring professional self-development, healthy leisure, etc. Preserving such a situation can not only worsen the quality of human capital, which will significantly impede the processes of adapting the Ukrainian economy to the requirements of the EU and the movement towards European integration.*

The prospects for qualitative changes in the motivational system are linked primarily to the rejection of the economic model that Ukraine inherited from the USSR and is based on the use of cheap labour. In our opinion, due to the modernization of enterprises, the increase of the technological and technological level of production, the increase of the level of automation and mechanization of workplaces, rational resource conservation, stimulation, the quality change of the motivational factors and the transition to an innovative model of the economy focused on the use of highly paid work by skilled specialists and workers can be achieved. effective employment at domestic enterprises.

Keywords: *motivation, motivational factors, euro integration, deformations, labor remuneration, value orientations, migration behavior.*

*Одержано редакцією: 26.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017*

УДК 336.74

ФЕДОСЕНКО Людмила Васильевна,
к.э.н., доцент, доцент кафедры финансов и кредита,
УО «Гомельский государственный университет
им. Ф. Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь
stepan112@rambler.ru
ИВАНОВА Татьяна Ивановна,
ст. преподаватель кафедры финансов и кредита,
УО «Гомельский государственный университет
им. Ф. Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь
itigomel@mail.ru

ФИНАНСОВЫЙ РЫНОК И РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ)

Распределительные отношения и их результаты оказывают непосредственное влияние на экономический рост в связи с тем, что они формируют конечные пропорции распределения национального дохода (НД) в обществе. Содержание распределительного процесса позволяет однозначно утверждать, что финансовый рынок является важнейшей сферой финансовой системы государства и поставщиком финансовых ресурсов для экономического роста. Опыт развитых стран свидетельствует, что, чем выше насыщенность экономики финансовыми ресурсами, тем при прочих равных условиях выше темпы экономического роста.

Научное исследование основано на использовании научных абстракций, анализа и синтеза, системного подхода, индукции и дедукции, наблюдения и сбора фактов, графического метода и метода моделирования.

В системном виде представлено устройство финансовой системы Республики Беларусь, охарактеризован распределительный процесс с учетом национального финансового законодательства. Устройство финансовой системы представлено с позиции неотъемлемых составных частей (налоговой, бюджетной и денежно-кредитной) и структурных элементов (сфер и звеньев). Важность такого понимания устройства финансовой системы обусловлена тем, что белорусская финансовая наука в качестве третьей сферы финансовой системы выделяет не финансовый рынок, а финансовый аппарат.

Представлен в обобщённом виде имеющийся научный и практический арсенал по исследуемой проблеме, адаптированный к условиям Республики Беларусь, посредством разработки авторской модели распределительного процесса. Обозначены взаимосвязи между сферами и звеньями финансовой системы в контексте распределительного процесса посредством прямого и обратного движения финансовых потоков. Предложена детализация распределительного процесса с учетом действующего финансового законодательства Республики Беларусь. В рамках сбалансированности финансовой системы обоснована необходимость достижения равновесия между реальным сектором экономики и финансовым рынком, с учетом страновой специфики.

Сделаны выводы о необходимости в Республике Беларусь дальнейшего развития небанковских кредитно-финансовых институтов, которые в перспективе составят конкуренцию банковской системе и, тем самым, обеспечат доступ бизнеса к более дешевым заемным ресурсам. Отмечены сдерживающие факторы развития фондового рынка в Республике Беларусь и акцентировано внимание на необходимости сбалансированного развития всех сегментов финансового рынка.

Ключевые слова: *распределительные отношения, финансовая система, финансовый рынок, финансовая глубина, экономический рост, инфляция, инфраструктура, финансовая глобализация, финансовые ресурсы.*

Постановка проблемы. В Республике Беларусь, как и во многих других постсоциалистических странах, в период перехода к рыночным отношениям возникли две основные проблемы в экономике – реформирование отношений собственности и формирование финансовых ресурсов дальнейшего развития. Эти проблемы разными странами решались и по-прежнему решаются различными способами и с разной степенью эффективности. В то же время все государства осознали необходимость становления и развития финансового рынка, что было связано с финансовой глобализацией, представляющей собой растущую интеграцию национальных финансовых рынков в единый общемировой финансовый рынок.

Основная цель глобализации финансовых рынков – наделение финансовых ресурсов абсолютной свободой перемещения. В результате финансовой глобализации капитал приобрел значительную мобильность, перетекая по всему миру к самым привлекательным и более выгодным возможностям приложения, а характер операций участников глобального рынка, с диверсификацией активов и пассивов по странам и регионам, наличием широкой сети представительств, филиалов и дочерних организаций за рубежом, уже не позволяет отождествлять их только со страной национальной принадлежности [1].

Финансовая глобализация затрагивает все государства, поскольку ужесточается конкуренция национальных экономик за кредитные ресурсы, свободно перераспределяемые в масштабе нового глобального мирового хозяйства. Финансовая глобализация заставляет государства изыскивать новые пути для повышения инвестиционной привлекательности национальных экономик, что особенно актуально для Республики Беларусь, не располагающей большим потенциалом природных ресурсов. В этих условиях, ресурсы, аккумулируемые на финансовых рынках, являются для нашей страны главной движущей силой развития национальной экономики. Общеизвестно, что основное влияние на развитие экономики оказывают не столько фундаментальные экономические факторы, сколько текущая конъюнктура финансовых рынков. С помощью финансового рынка осуществляется аккумуляция средств внутренних и внешних инвесторов, их перераспределение между субъектами хозяйствования, государством, что обеспечивает финансирование приоритетных производственных, научно-технических программ, позволяет увеличивать производственные мощности, наращивать ресурсный потенциал, реализовывать социальные мероприятия [2].

Таким образом, финансовый рынок аккумулирует временно свободный капитал из разнообразных источников, эффективно распределяет его между многочисленными потребителями, направляет в наиболее эффективные сферы, ускоряет оборот капитала и способствует экономическому развитию.

Для развитых финансовых рынков характерны: высокая стабильность; развитая инфраструктура; развитая законодательная база, регулирующая операции на рынке; функционирование отлаженной информационной системы; развитая система защиты интересов, как продавцов, так и покупателей средств; высокая ликвидность и надежность большинства инструментов, функционирующих на рынке; высокая надежность функционирующих на рынке финансовых посредников; значительный объем финансовых ресурсов, предлагаемых к продаже и большие объемы операций, осуществляемых в рамках рынка; высокая эффективность рынка; хорошо развитая система государственного надзора и регулирования на финансовых рынках; свободный перелив средств с одного рынка в другой; функционирование национальных рынков в системе единого мирового рынка [3].

Для развивающихся рынков, к которым также относится и финансовый рынок Республики Беларусь, характерно: отсутствие стабильности; высокие риски по сравнению с риском, традиционно существующим на развитых рынках; отсутствие развитой системы страхования риска; недостаточно развитая инфраструктура; законодательная база, регулирующая операции на рынке, находится в стадии становления; отсутствует отлаженная информационная система; большинство ценных бумаг, функционирующих на фондовом рынке, отличаются низкой ликвидностью и надежностью; отсутствие доверия со стороны продавцов средств к функционирующим на рынке финансовым посредникам; незначительные объемы финансовых ресурсов, предлагаемых к продаже, что ставит национальные развивающиеся рынки в зависимость от притока капитала с мирового рынка; низкая эффективность рынка; система государственного надзора и регулирования на финансовых рынках находится в стадии создания, что еще больше увеличивает риск проведения операций на развивающихся финансовых рынках [3].

В последние годы финансовый рынок Республики Беларусь развивается в условиях турбулентности и сложного комплекса факторов: геополитической напряженности в регионе, кризиса у основных торговых партнеров, волатильности курса российского рубля и мировых цен на нефть.

Несмотря на выделенные сущностные черты финансовых рынков развивающихся государств, можно констатировать, что они играют важную роль не только в воспроизводственном процессе, обеспечивая свободное движение средств субъектов хозяйствования, но и в организации государственных финансов, поскольку на финансовом рынке изыскиваются денежные средства на покрытие бюджетного дефицита безинфляционным способом. В этой связи правомерно финансовый рынок рассматривать, как составную часть финансовой системы государства.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы устройства финансовой системы государства на разных этапах его развития рассматривались в трудах многих зарубежных и отечественных специалистов, среди которых следует выделить: Дробозину Л. А., Молякова Д. С., Сабанти Б. М., Врублевскую О. В., Заяц Н. Е., Фисенко М. К. и др.[3].

Не отрицая наличия трех составных частей финансовой системы (налоговой, бюджетной и денежно-кредитной) и двух крупнейших сфер (финансов субъектов хозяйствования и общегосударственных финансов), они, в то же время, расходятся во мнениях относительно правомерности включения в финансовую систему финансового рынка и необходимости структурирования финансовой системы с позиций выделения сфер и звеньев и их количества. Кроме того не делается акцент на необходимость учета специфики устройства государства и не рассматривается взаимосвязь отдельных элементов финансовой системы в контексте распределительного процесса.

Цель и задания исследования. Предметом исследования являются финансовая система Республики Беларусь и распределительные отношения в обществе. Цель – рассмотрение устройства финансовой системы и содержания распределительных отношений в контексте экономического роста применительно к национальным условиям.

Изложение основного материала исследования. Классическое понимание устройства финансовой системы сводится к тому, что в её состав включаются три составные части – налоговая, бюджетная и денежно-кредитная системы, каждая из которых выполняет строго отведенную ей роль. Исходя из данного понимания финансовой системы, в её составе следует, на наш взгляд, выделить три крупных сферы, такие, как: финансы субъектов хозяйствования (децентрализованные финансы), общегосударственные финансы (централизованные финансы) и финансовый рынок.

Сфера финансов субъектов хозяйствования является исходной сферой финансовой системы, поскольку именно здесь формируется объект распределительных отношений – ВВП, а в его составе НДС. Таким образом, данная сфера является началом всех финансовых отношений в обществе. Стоимость, создаваемая в данной сфере, в дальнейшем является основой для формирования общегосударственных финансов и функционирования рынка заемного (ссудного) капитала. Полагаем, что в составе данной сферы следует выделить следующие звенья: финансы организаций сферы материального производства, финансы непромышленной сферы и финансы домашних хозяйств. Поскольку, в каждом из этих звеньев, в свою очередь, имеется значительная специфика в организации финансов, целесообразно выделить соответствующие подзвенья: финансы промышленности, сельского хозяйства, строительства и т.д. Это связано с тем, что в данных отраслях имеет место специфика финансирования расходов, формирования доходов и финансовых результатов, воспроизводства основных и оборотных средств.

Звено финансов непромышленной сферы также многообразно по своему составу и включает финансы образования, здравоохранения, физической культуры и спорта, науки и т.д. В условиях рыночных отношений организация финансов в данном звене финансовой системы претерпела значительные изменения, прежде всего, с позиций формирования финансовых ресурсов и финансирования расходов. Многие из этих организаций функционируют на условиях хозяйственного расчета, то есть для них характерно самофинансирование. Другие частично находятся на бюджетном финансировании, но при этом оказывают платные услуги. Третья же часть организаций, находится полностью на бюджетном финансировании. Следовательно, и в данном звене формируется объект распределительных отношений. Совершенно определено, что в данной сфере следует выделять и третье звено – финансы домашних хозяйств, поскольку в домашних хозяйствах возникают многообразные финансовые отношения, которые носят денежный перераспределительный характер и направлены на формирование и использование целевых фондов денежных средств.

Второй важнейшей сферой финансовой системы государства следует рассматривать общегосударственные или централизованные финансы. Финансовые ресурсы, аккумулированные в данной сфере, предназначены для выполнения функций государства. Данная сфера также включает три крупных звена – государственный бюджет, государственные целевые внебюджетные фонды и государственный кредит. Центральное место принадлежит государственному бюджету, поскольку в нем сосредоточена основная часть общегосударственных финансовых ресурсов. Более 80 процентов доходов государственного бюджета формируется на перераспределительной основе за счет налогов и сборов. Исходя из государственного устройства Республики Беларусь, в данном звене следует выделить два подзвена – республиканский и местных бюджет, соотношение которых составляет приблизительно 56 и 44 процента соответственно.

В процессе формирования этих бюджетов возникают сложные межбюджетные отношения между бюджетами различных уровней. Так, абсолютное большинство налоговых доходов поступает в республиканский бюджет, а затем, в порядке перераспределения, возвращается для финансирования территорий. Общегосударственные финансы, наряду с бюджетом, включают также государственные целевые внебюджетные фонды. В настоящее время это звено финансовой системы представлено целевым государственным внебюджетным фондом социальной защиты населения (ФСЗН) и другими фондами, значимость которых, по

сравнению с первым, невелика. Средства ФСЗН преимущественно формируются за счет обязательных страховых взносов работодателей и работающих граждан и предназначены для финансирования пенсий и социальных пособий. Поэтому можно утверждать, что финансовые ресурсы данного звена формируются также на налоговой основе и подлежат распределению и использованию в соответствии с законодательством.

В качестве звена сферы общегосударственных финансов, вне всякого сомнения, выступает государственный кредит, значимость которого возрастает. Недостающие государству средства оно получает также на перераспределительной основе у юридических и физических лиц внутри страны и международных финансовых организаций и других государств. Следовательно, общегосударственные финансы функционируют на перераспределительной основе и их основная цель – удовлетворение общегосударственных потребностей.

Поскольку важнейшей составной частью финансовой системы является денежно-кредитная система и, исходя из содержания финансовых отношений, возникающих в сфере финансов субъектов хозяйствования и общегосударственных финансов, следует выделять в качестве самостоятельной сферы финансовый рынок.

В контексте распределительного процесса общественного продукта нами предлагается рассматривать устройство финансовой системы государства и движение финансовых потоков следующим образом (рисунок 1).

Таким образом, финансовый рынок аккумулирует временно свободный капитал из разнообразных источников, эффективно распределяет его между многочисленными потребителями, направляет в наиболее эффективные сферы, ускоряет оборот капитала и способствует экономическому развитию.

На наш взгляд, несмотря на многовариантность точек зрения по поводу структуры финансового рынка, мы, в рамках настоящего исследования, с позиции распределительных отношений, считаем целесообразным выделить три ключевых звена в данной сфере финансовой системы – рынок ссудных капиталов (кредитный рынок), фондовый (рынок ценных бумаг) и страховой рынок.

На рынке ссудных капиталов перераспределяются временно свободные денежные средства, а именно, происходит перемещение денег из тех секторов экономики, где имеется их избыток, в те сектора, где наблюдается их недостаток.

Кредитные ресурсы формируются за счет временно свободных денежных средств населения, организаций и государства. При этом и население, и предприятия, и государство также привлекают кредитные ресурсы.

На фондовом рынке происходит движение (перераспределение) финансовых ресурсов при помощи особых финансовых инструментов – ценных бумаг. Данный рынок обеспечивает привлечение временно свободных финансовых ресурсов субъектов хозяйствования, средств населения и государства для последующего их инвестирования в производство, сферу услуг и т.д., способствует объединению капиталов путем акционирования, а также выпуска долговых ценных бумаг (облигаций, векселей, депозитных сертификатов). Через фондовый рынок осуществляется перераспределение финансовых ресурсов между субъектами хозяйствования, отраслями экономики, движение капитала из малоэффективных отраслей и предприятий в более эффективные. Кроме того, рынок ценных бумаг обеспечивает страхование (хеджирование) финансовых рисков и рисков инвестирования.

Страховой рынок также как и вышеобозначенные, аккумулирует временно свободные денежные средства и направляет их в экономику страны. Следует отметить, что в мировой практике страховой рынок признается одним из стратегических секторов экономики. Он занимает до 10% ВВП и именно через посредничество страхового рынка обеспечивается прилив значительной части инвестиций в экономику. Место страхового рынка в финансовой системе обусловлено как финансированием страховой защиты, так и значением инвестиционных ресурсов страховых организаций в обслуживании страховой, инвестиционной и других видов деятельности.

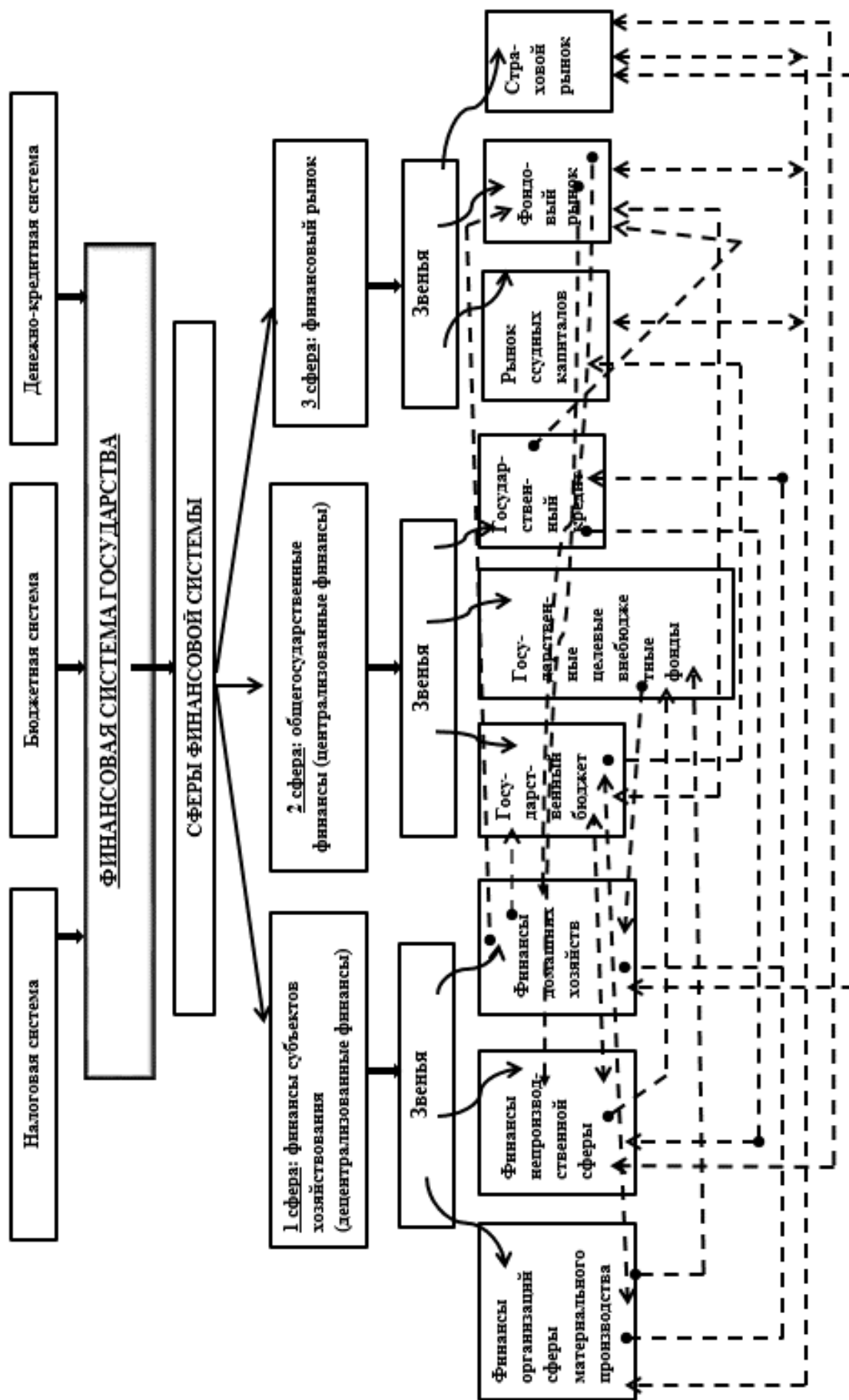

Рис. 1 Финансовая система государства и взаимосвязь ее сфер и звеньев [4]

Следовательно, распределительный процесс общественного продукта, с позиции устройства финансовой системы государства и движения финансовых ресурсов, представляется завершенным, что прослеживается на основе взаимосвязи и взаимозависимости всех её сфер и звеньев.

В первой сфере (1) формируется объект распределительных отношений – денежная форма стоимости в виде НДС, которая посредством налогов и других обязательных платежей формирует два важнейших звена общегосударственных финансов – государственный бюджет и целевые государственные внебюджетные фонды. Временно свободные денежные средства, возникающие в первой и во второй сфере, перемещаются в третью сферу, то есть на финансовый рынок (3), формируя основу для рынка ссудных капиталов, фондового и страхового. Одновременно имеет место обратное движение стоимости с финансового рынка в реальный сектор экономики и, частично, во вторую сферу (2), поскольку государство является прямым участником этих рынков.

Таким образом, в финансовых отношениях, в условиях функционирования финансового рынка, имеет место двухстороннее движение стоимости.

Наше видение распределительного процесса представлено в виде схемы на рисунке 2. Не вызывает сомнения, что объектом распределительных отношений является денежная форма стоимости в виде национального дохода. В результате его распределения происходит формирование основных (первичных) доходов, сумма которых равна национальному доходу.

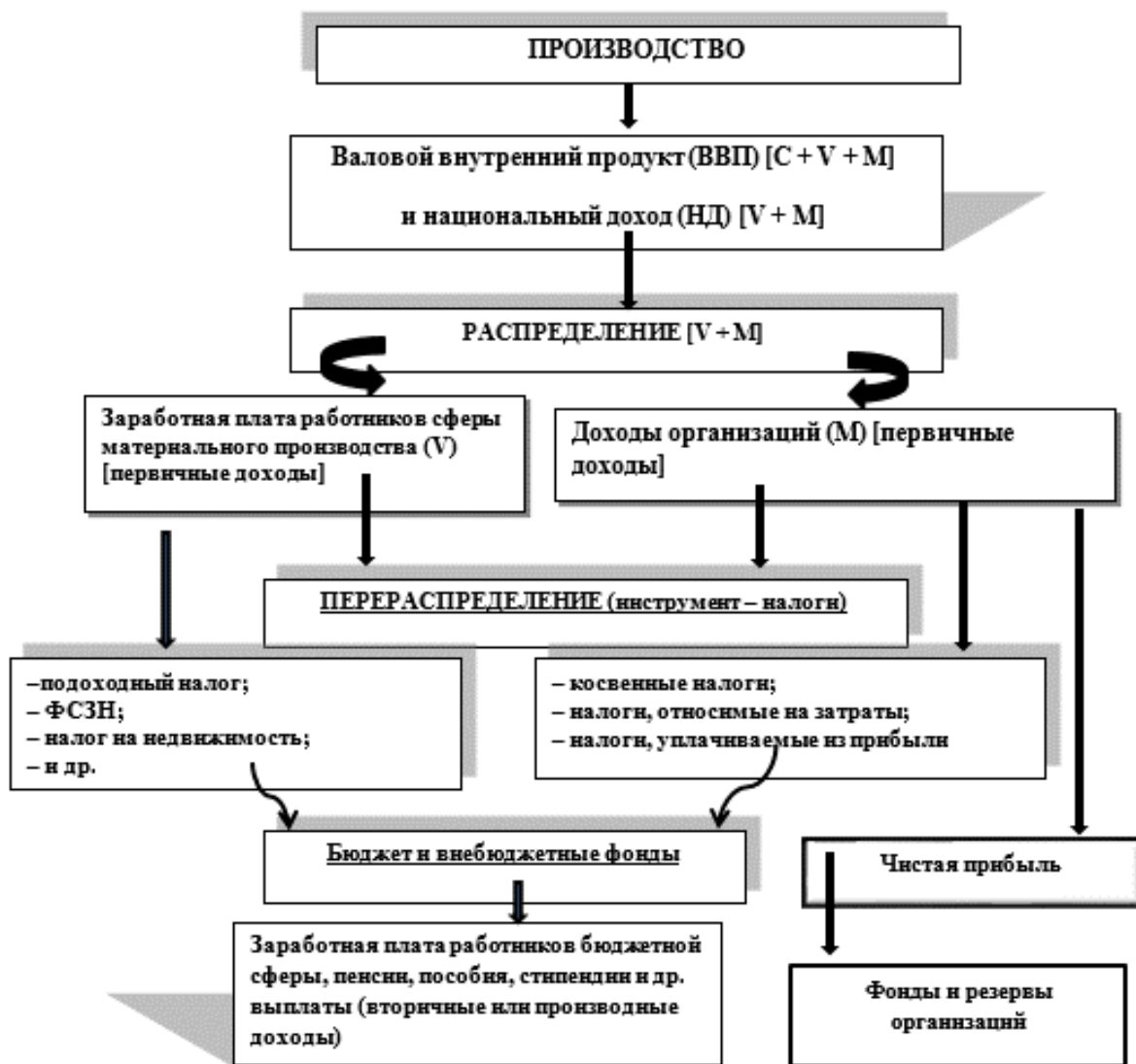

Рис. 2. Схема распределительного процесса (разработана авторами)

Эти доходы формируются при распределении национального дохода среди участников общественного производства и представлены заработной платой работников сферы материального производства и доходами организаций. Однако первичных доходов недостаточно для развития отдельных отраслей и сфер национальной экономики, поэтому необходимо их перераспределение между отраслями, территориями и различными социальными группами населения.

В результате перераспределения образуются вторичные и производные доходы, которые служат для формирования конечных пропорций распределения национального дохода.

Инструментом перераспределения являются налоги, уплачиваемые в республиканский и местный бюджеты юридическими и физическими лицами в соответствии с требованиями Налогового кодекса Республики Беларусь.

Из доходов работников в бюджет уплачиваются подоходный налог, страховые взносы в фонд социальной защиты населения, налог на недвижимость, земельный налог и др. Что касается прибавочного продукта, то в его составе можно выделить три группы налогов – налоги, исчисляемые из выручки от реализации (НДС, акцизы); налоги, относимые на затраты (земельный налог, экологический налог, налог за добычу (изъятие) природных ресурсов, страховые взносы в фонд социальной защиты населения, налог на недвижимость); налоги, уплачиваемые из прибыли организаций, а также чистую прибыль, направляемую на воспроизводственные нужды субъектов хозяйствования.

За счет налогов и других обязательных платежей формируются доходы бюджета и внебюджетных фондов, из которых финансируются пенсии, пособия, стипендии (вторичные доходы), социальная сфера, правоохранительная деятельность, оборона страны и т. д.

Следовательно, содержание распределительного процесса в обществе позволяет однозначно утверждать, что финансовый рынок является важнейшей сферой финансовой системы государства и поставщиком финансовых ресурсов для экономического роста.

В исследованиях Всемирного Банка было доказано на примере нескольких десятков стран, что чем выше насыщенность хозяйства финансовыми и денежными ресурсами, тем при прочих равных условиях выше темпы экономического роста (более объемным и диверсифицированным является денежный спрос; более крупные потоки денежных ресурсов перераспределяются, с тем, чтобы финансировать экономическое развитие; не допускается искусственный дефицит денег, ограничивающий инвестиции [5].

Закономерно возникает вопрос об оценке эффективности функционирования финансового рынка. Для этой цели используется система показателей финансовой глубины, позволяющая отразить связь между насыщенностью экономики денежными ресурсами, сложностью и разветвленностью денежно-кредитной системы, с одной стороны, и темпами экономического роста – с другой.

Ключевым показателем финансовой глубины считается монетизация хозяйственного оборота, степень его насыщенности деньгами, измеряемая коэффициентом «деньги + квазиденьги / валовой внутренний продукт», рассчитываемым по методике МВФ. Для детализации данного показателя используют три группы структурных показателей финансовой глубины, дополняющих базовый показатель монетизации хозяйственного оборота:

1. Индикаторы развития банковской системы:

- активы Центрального банка / к общей сумме финансовых активов / к ВВП;
- залог банковских активов / к общей сумме финансовых активов;
- отношение объема банковских депозитов / к активам центрального банка;
- ликвидные активы банковского сектора / к ВВП / к денежному агрегату M2;
- отношение объема банковских депозитов / к ВВП;
- всего активов других кредитных организаций / к ВВП / к денежному агрегату M2;
- частный кредит по банковским депозитам / к ВВП;
- отношение объема кредитов, выданных коммерческими банками / к ВВП.

2. Индикаторы развития рынка ценных бумаг:

- стоимость чистых активов инвестиционных фондов / к ВВП;
- отношение инвестиций в основной капитал / к активам финансового сектора;
- капитализация фондового рынка / к ВВП;
- оборот фондового рынка / к ВВП;
- рыночная капитализация корпоративных облигаций / к ВВП;
- рыночная капитализация государственных облигаций / к ВВП;
- совокупность долевых ценных бумаг / к ВВП.

3. Индикаторы развития страхового сектора:

- всего активов страховых компаний / к ВВП / к денежному агрегату M2;
- всего активов частных пенсионных и резервных фондов / к ВВП;
- удельные веса собранных премий по страхованию жизни / к ВВП;
- удельные веса собранных премий по иным видам страхования / к ВВП;
- частный кредит по страховым компаниям / к ВВП;
- частный кредит по страхованию жизни / к ВВП;
- частный кредит по частным пенсионным и сберегательным фондам / к ВВП.

Данные показатели дают возможность оценить уровень обеспеченности экономики финансовыми ресурсами, уровень развития денежно-кредитного и страхового рынков и всего финансового сектора и показывают, в какой степени корпорации, домашние хозяйства и государственные институты способны обеспечить финансирование своей деятельности за счет финансовых рынков и финансовых посредников [6].

Всемирный банк использует более обширную базу данных по финансовой структуре Financial Structure Database (FSD), включающую, в том числе 22 индикатора финансовой глубины. Расчёт данных показателей позволяет оценить уровень развития финансового рынка страны как в целом (например, используя динамику отношения ликвидных обязательств финансовых институтов к ВВП), так и отдельных его сегментов. В данном случае сравнивают масштабы деятельности центральных банков, коммерческих банков и других финансовых учреждений по отношению друг к другу и по отношению к ВВП, а также к денежному агрегату M2.

Многие из этих показателей в Республике Беларусь не рассчитываются, прежде всего, по причине отсутствия развитой институциональной структуры финансового рынка. Характеризуя эффективность функционирования финансовых рынков развивающихся экономик, к которым относятся рынки стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС), следует констатировать, что для них характерна низкая финансовая глубина, невысокий уровень насыщенности экономики деньгами и кредитами. Самый высокий уровень монетизации среди стран Союза отмечается в России (47%). Для Армении, Казахстана и Кыргызстана он составляет около 20-25%, минимальный уровень – в Беларуси (12%). По насыщенности кредитами лидируют экономики России и Армении (60% и 50%), более низкий уровень в Казахстане (35%), Беларуси и Кыргызстане (24% и 21%, соответственно). При этом если для России, Армении и Кыргызстана наблюдаются тенденции роста монетизации и насыщенности кредитами во второй половине 2000-х гг., то для Казахстана и Беларуси характерно устойчивое снижение монетизации и почти двукратное снижение доли внутреннего кредита к ВВП. Фактический дефицит инвестиционных и финансовых ресурсов в экономиках государств Союза, отсутствие эффективных инструментов политики финансового развития стали сдерживающими факторами для устойчивого экономического роста государств Союза. В то же время по оценкам экспертов до 2020 года подтвердится закономерность роста финансовой глубины мировой экономики по мере перехода всё большей группы стран к состоянию зрелости, подтягивания части развивающихся экономик к уровню «новых индустриальных», вовлечения в финансовый оборот стран с низкими доходами на душу населения. Как и в XX веке, рост финансового оборота и финансовых активов будет опережать динамику реальной экономики. Прогноз финансовой глубины

мировой экономики приведен в таблице 1. Соотношение глобальных финансовых активов к ВВП к 2020 году прогнозируются в диапазоне 420-450%, что более чем в 4 раза превышает аналогичный показатель 1980 года. Усилится насыщенность экономики деньгами, финансовыми инструментами и институтами, но, в то же время, это может привести к огромному отрыву финансовых активов от реальной экономики.

Необходимость реализации современных задач экономического развития Республики Беларусь диктует новые требования к развитию отечественного финансового сектора и повышению его роли в обеспечении устойчивой экономической динамики. Однако в рамках сбалансированности финансовой системы государства, на наш взгляд, необходимо достигать равновесия между реальным сектором экономики и финансовым рынком с учетом страновой специфики.

Таблица 1

Динамика финансовой глубины мировой экономики [7]

Показатели мировой экономики, %	Годы						
	1980	1990	2000	2002	2007	2008	2020
Банковские депозиты / ВВП	46	83	106	114	101	100	110 - 120
Ценные бумаги / ВВП	57	127	243	175	250	192	310 - 330
Итого глобальные финансовые активы / ВВП	103	210	349	289	351	292	420 - 450
Биржевые деривативы / ВВП	н/д	н/д	44	72	146	95	200 - 220
Внебиржевые деривативы / ВВП	н/д	н/д	297	427	1078	899	1900 - 2000

В настоящее время в белорусской экономике сложилась ситуация, когда финансовый рынок предлагает достаточный объем финансовых ресурсов, однако реальный сектор экономики не в состоянии предложить варианты эффективного инвестирования этих средств.

Состояние белорусской экономики в последние годы характеризуется низкими темпами экономического развития. В 2015 году ВВП снизился на 3,9% после роста на 1,6% в 2014 году. Согласно прогнозу социально-экономического развития в 2016 году ВВП республики должен был вырасти на 0,3%. Однако, несмотря на прогнозы правительства, ВВП снизился на 2,6% по сравнению с 2015 годом. В 2016 году объем ВВП в текущих ценах составил 94,3 млрд. рублей (в масштабе цен, действующих с 1 июля 2016), или в сопоставимых ценах – 97,4% к уровню 2015 года. Индекс-дефлятор ВВП в 2016 году по отношению к предыдущему году составил 107,8%. Основной вклад в отрицательную динамику главного макроэкономического показателя внесла промышленность, объем производства которой снизился за год на 0,4% [8]. Следовательно, в данном случае, состояние экономики Республики Беларусь нельзя признать устойчивым и в этой связи отсутствуют предпосылки для развития внутреннего финансового рынка.

Как уже отмечалось ранее, индикатором финансовой глубины является показатель, отражающий уровень монетизации экономики, свидетельствующий об уровне насыщенности экономики страны денежными средствами. Считается, что уровень монетизации экономики не должен быть меньше 50%. Соотношение широкой денежной массы и ВВП характеризует общий уровень развития финансового сектора и экономики в целом. Согласно статистике МВФ уровень монетизации прямо пропорционален показателю ВВП на душу населения. Если на душу населения приходится ВВП меньше 1 тыс.\$, то монетизация не превышает 26,3%.

При наращивании ВВП наблюдается положительная динамика относительно наполнения экономики денежной массой и коэффициент монетизации возрастает до 77% при ВВП на душу населения более 8 тыс.\$.

Историческим максимумом долларového эквивалента 12-месячного ВВП Республики Беларусь остается период «декабрь 2013-го – ноябрь 2014-го» – \$76,1 млрд., что на душу населения составляет \$8035. ВВП календарного 2014-го – \$75,3 млрд. в эквиваленте, или 7945 \$/чел. По итогам 2015 года он снизился до \$5780.

Если опираться на существующий доход на душу населения, то уровень монетизации экономики Республики Беларусь должен находиться на уровне 55-60% [9]. Динамика уровня монетизации по агрегату M2* и по агрегату M3 (широкая денежная масса) представлена на рисунке 3.

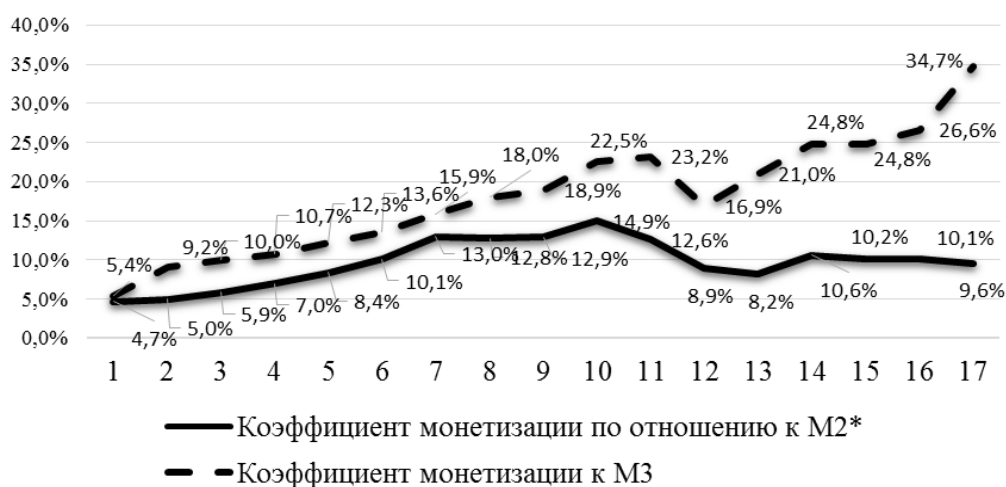

Рис. 3. Динамика уровней монетизации по отношению к агрегатам M2* и M3

Максимальное значение уровня монетизации по агрегату M2* в Республике Беларусь достигалось в 2009 году, а по агрегату M3 – в 2016. При этом по агрегату M2* наблюдается снижения уровня монетизации, в то время как по агрегату M3 – возрастание. В развивающихся странах данные показатели составляют не менее 30-40%, а в развитых странах – свыше 90-100%, что характеризует участие банков в создании денежной массы в экономике.

В марте 2017 года инфляция в стране составила 10,6%. Данный показатель интересен с точки зрения снижения положительного воздействия финансового рынка на экономический рост. Эмпирические исследования указывают на то, что когда темп инфляции оказывается выше 13 – 25% в год, положительная связь между финансовым рынком и экономическим ростом не обнаруживается.

В развивающихся странах инфляция выше 11–12%, а в развитых – выше 1–3% ведет к снижению темпов роста реального ВВП. В развивающихся странах при росте инфляции от 11% до 20% прирост ВВП в течение 5 лет снижается на 0,33 процентного пункта. При инфляции от 20% до 30% среднегодовой прирост ВВП в течение 5 лет уменьшается на 0,67 процентного пункта. Чем выше инфляция, тем более значимы потери для экономического роста [10].

Индекс инфляции в республике постоянно снижается: 2012г. – 21,8; 2013г. – 16,5; 2014г. – 16,2; 2015г. – 12; 2016г. – 10,6. Как видим, показатель инфляции находится на пограничном отрезке и повышение его значения нежелательно с точки зрения воздействия на экономический рост. Далее также отметим, что сложностью и разветвленностью финансовой системы Республика Беларусь похвастаться не может, что сдерживает денежное предложение экономике страны. Архитектура системы финансовых институтов Республики Беларусь представлена в большей степени банками, которые преобладают над парабанковским сегментом. Институциональный состав финансового сектора белорусской экономики в 2017 году представлен 25 банками и 2 небанковскими организациями («Инкасс.Эксперт» и «ЕРИП»). На 1 января 2016 г. отношение активов банков к ВВП составляло 72,5 процента (на 1 января 2015 г. – 61,9 процента) [11].

В Республике Беларусь действуют такие небанковские кредитно-финансовые организации, как лизинговые фирмы, пенсионные фонды, кредитные союзы, ломбарды, инвестиционные компании (фонды), факторинговые компании, финансовые компании, страховые общества, трастовые компании. В то же время активы небанковских финансовых

институтов в ВВП незначительны. Страховой рынок представлен 22 компаниями, но его доля в ВВП не превышает 1%. На финансовом рынке действует свыше 90 лизинговых компаний, но их вклад в ВВП также мизерный. Другие небанковские финансовые организации, например инвестиционные фонды, принимающие средства для приобретения ценных бумаг и извлечения прибыли от такой деятельности в республике представлены тремя десятками компаний, но, к сожалению, об их деятельности не догадываются потенциальные инвесторы. Можно констатировать, что влияние на экономический рост в нашей стране небанковских финансово-кредитных организаций минимально в связи с их неразвитостью, как по количественным, так и по объемным показателям [12].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Для Республики Беларусь в перспективе следует сделать акцент и подвести законодательную базу под формирование небанковских финансово-кредитных организаций, которые бы составили конкуренцию банковской системе и тем самым обеспечили доступ бизнеса к более дешевым заемным ресурсам.

С нарастанием финансовой глубины экономики, с все более полным удовлетворением финансовых потребностей, возникающих в связи с развитием хозяйства, формируется необходимость во все более крупных, ликвидных, массовых финансовых рынках, являющихся механизмом, перераспределяющим денежные ресурсы на цели развития. Фондовый рынок, как важнейший сегмент этого рынка, находится в тесной взаимосвязи с денежно-кредитной и финансовой политикой государства. От состояния фондового рынка зависит и привлекательность инвестиционного климата любого государства. В мировой практике дезинтермедиация открыла альтернативные варианты финансирования и усилила конкуренцию между банками и небанковскими финансовыми посредниками. Однако фондовый рынок Республики Беларусь пока продолжает находиться в зачаточном состоянии. Это касается и свободной торговли акциями, и форвардных операций, и всего вторичного рынка ценных бумаг. Такое состояние фондового рынка не стимулирует граждан к инвестированию сбережений. В силу неразвитости фондового рынка доступ белорусских предприятий к ресурсам данного рынка имеет значительные ограничения. У сложившегося положения есть несколько причин: общая слабость экономики, относительная бедность населения, доминирование государственной собственности. Сегодня регулятор страны стоит перед выбором между контролем инфляции и стимулированием экономики, и делает однозначный выбор в пользу контроля инфляции. На наш взгляд, государство должно равнозначно относиться к этим объектам, так как они находятся в тесной взаимосвязи и дополняют друг друга. Следовательно, на данном этапе экономического развития Республики Беларусь необходимо развивать все сегменты финансового рынка в соответствии с требованиями экономики.

Список использованных источников:

1. Шангурова Е.А. Финансовая глобализация как фактор экономического влияния. Экономические науки, №52-2 от 15.10.2016. / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://novainfo.ru/article/8045> – Дата доступа: 14.12.2017.
2. Федосенко Л.В. Финансовый рынок и его значение в развитии экономики / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://repo.gsu.by/bitstream/pdf> – Дата доступа: 15.12.2017.
3. Федосенко Л.В., Иванова Т.И., Болтрушевич Г.К. Финансы и финансовый рынок / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/80/101/35930-2.php> – Дата доступа: 15.12.2017.
4. Федосенко Л.В., Иванова Т.И. Проблемные аспекты функций финансов и распределительного процесса общественного продукта. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 32. – Кропивницький: ЦНТУ, 2017. – 326 с. – С. 311.
5. «Финансовая глубина» экономики и капитализация рынка акций / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=766> – Дата доступа: 14.12.2017.
6. Зотова А.И., Головенко Е.Е. Понятие «финансовой глубины» экономики и ее индикаторы [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://naukarus.com/ponyatie-finansovoy-glubiny-ekonomiki-i-ee-indikatoru> – Дата доступа: 13.12.2017.
7. Прогноз роста финансовой глубины: мир и Россия / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.mirkin.ru/fin-future/part3/19/russia-and-the-world.html> – Дата доступа: 12.12.2017.

8. Валовой внутренний продукт. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://myfin.by/info/valovoj-vnutrennij-produkt>. – Дата доступа: 13.12.2017.
9. Шиманович, С.В. Белорусский рынок лизинга. Обзор 2015 г. / С. В. Шиманович, А. И. Цыбулько. – Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2016. – 80 с.
1. 109. Роль денежно-кредитной политики в макроэкономическом регулировании Беларуси. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10251.pdf>. – Дата доступа 30.11.2017.
10. Сведения о банках и небанковских кредитно-финансовых организациях, действующих на территории Республики Беларусь, их филиалах по состоянию на 20.12.2017. / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nbrb.by/system/banks/list>. – Дата доступа 20.12.2017.
11. Федосенко Л.В., Марченко Л.Н. Финансовый рынок – катализатор экономического роста / [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rep.polessu.by/bitstream.pdf>. – Дата доступа 19.12.2017.

References:

1. Shangurova, E.A. (2016) Financial globalization as a factor of economic influence. *Economic sciences*, №52-2 of 15.10.2016. Access mode: <http://novainfo.ru/article/8045> – Date of access: 14.12.2017 [in Russian].
2. Fedosenko, L.V. Financial market and its importance in the development of the economy. Access mode: <http://repo.gsu.by/bitstream/pdf> [in Russian].
3. Fedosenko, L.V, Ivanova, T.I., Boltrushevich, G.K. Finances and financial market. Access mode: <http://www.pandia.ru/text/80/101/35930-2.php> [in Russian].
4. Fedosenko, L.V, Ivanova, T.I. Problem aspects of the functions of finance and the distribution process of the social product. *TsNTU*, 2017. 311 [in Russian].
5. «Financial depth» of the economy and capitalization of the stock market. Access mode: <http://old.rcb.ru/archive/articles.asp?id=766> [in Russian].
6. Zotova, A.I, Golovenko, E.E. The concept of «financial depth» of the economy and its indicators. Access mode: <http://naukarus.com/ponyatie-finansovoy-glubiny-ekonomiki-i-ee-indikator> [in Russian].
7. Forecast of growth of financial depth: the world and Russia. Access mode: <http://www.mirkin.ru/fin-future/part3/19/russia-and-the-world.html> [in Russian].
8. Gross domestic product. Access mode: <https://myfin.by/info/valovoj-vnutrennij-produkt> [in Russian].
9. Shimanovich, S.V. (2016) The Belarusian leasing market. Review of 2015. *Minsk: Intern. «MITSO»*, 80 [in Russian].
10. The role of monetary policy in the macroeconomic regulation of Belarus. Access mode: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10251.pdf> [in Russian].
11. Information on banks and non-bank credit and financial organizations operating in the territory of the Republic of Belarus, their branches as of December 20, 2017. Access mode: <https://www.nbrb.by/system/banks/list> [in Russian].
12. Fedosenko, L.V., Marchenko, L.N. Financial market - the catalyst of economic growth. Access mode: <https://rep.polessu.by/bitstream.pdf> [in Russian].

FEDOSENKO Lyudmila Vasilevna,

Candidate of Economics, Associate Professor of finance and credit Department Educational Institution, «Gomel State University of F. Skorina», Gomel, Republic of Belarus
stepan112@rambler.ru

IVANOVA Tatyana Ivanovna,

Senior lecturer of department of finance and credit Department Educational Institution «Gomel State University of F .Skorina», Gomel, Republic of Belarus
itigomel@mail.ru

FINANCIAL MARKET AND DISTRIBUTION RELATIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GROWTH (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF BELARUS)

Abstract.

Introduction. *Distribution relations and their results have a direct impact on economic growth due to the fact that they form the final proportions of the distribution of national income (ND) in society. The content of the distribution process allows us to unequivocally assert that the financial market is the most important sphere of the state financial system and the provider of financial resources for economic growth. The experience of developed countries shows that, the higher the*

saturation of the economy with financial resources, the better is the rate of economic growth, other things being equal.

Research methods: Scientific research is based on the use of scientific abstractions, analysis and synthesis, system approach, induction and deduction, observation and fact collection, graphical method and modeling method.

Results: The system of the financial system of the Republic of Belarus is represented systematically, the distribution process is described taking into account the national financial legislation. The structure of the financial system is presented from the position of integral components (tax, budget and monetary) and structural elements (spheres and links). The importance of such an understanding of the structure of the financial system is due to the fact that the Belarusian financial science as the third sphere of the financial system is allocated not by the financial market, but by the financial apparatus.

Originality. The available scientific and practical arsenal on the investigated problem, adapted to the conditions of the Republic of Belarus, is presented in a generalized form by means of the author's model of the distribution process. The interrelations between the spheres and links of the financial system are identified in the context of the distribution process through the direct and reverse movement of financial flows. A detailed description of the distribution process is proposed taking into account the current financial legislation of the Republic of Belarus. Within the framework of the balance of the financial system, the necessity of achieving a balance between the real sector of the economy and the financial market, taking into account the country specificity, is justified.

Conclusions: Conclusions have been made about the need for the Republic of Belarus to further develop non-bank financial institutions that in the future will compete with the banking system and, thereby, ensure business access to cheaper borrowed resources. Restraining factors of stock market development in the Republic of Belarus are noted and attention is focused on the need for balanced development of all segments of the financial market.

Одержано редакцією: 24.11.2017
Прийнято до публікації: 10.12.2017

УДК 330.70

ЦИМБАЛ Надія Василівна,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна
nadiia.tsimbal@gmail.com

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЗАСОБУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті обґрунтовано актуальність дослідження людського капіталу підприємства; проаналізовано наукові праці вчених з питань формування та використання людського капіталу на сучасному етапі соціально-економічного розвитку, виділено основні причини виникнення інтересу до оцінки формування та використання людського капіталу, запроваджені принципові моменти визначення людського капіталу. Визначено, що саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва, є визначальним чинником конкурентоспроможності, економічного зростання, ефективності діяльності підприємства та його економічної безпеки. Також запропоновано методіку комплексної оцінки людського капіталу як засобу економічної безпеки підприємства з використанням системи показників. Розробка системи показників оцінки людського капіталу підприємства повинна здійснюватися відповідно до загальноприйнятого поняття «система», що являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, які є порівнянними за методологією формування та вимірювання. Запропонована методика включає наступне: на першому етапі здійснюється формування початкових входних параметрів; другий рівень передбачає формування множини оцінювальних параметрів ефективності формування та використання людського капіталу підприємства на базі множини початкових входних параметрів; на третьому і наступних проміжних рівнях відбувається

формування складних узагальнених показників оцінювання ефективності формування та використання людського капіталу підприємства; на найвищому рівні ідентифікується рішення, яке визначає ефективність формування та використання людського капіталу підприємства як засобу економічної безпеки підприємства. Дослідження ґрунтується на використанні основних положень системного підходу. У процесі роботи для вирішення комплексної оцінки людського капіталу використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження процесів та явищ у їх взаємозв'язку та розвитку, а саме: діалектичний, аналізу і синтезу, логічного узагальнення результатів, кореляційного та факторного аналізу.

Ключові слова: економічна безпека, людський капітал, система показників, комплексність, комплексна оцінка, математична модель, база множин, взаємозв'язок процесів та явищ.

Постановка проблеми. Сучасні етапи економічного розвитку країни підтверджуються необхідністю та значимістю комплексного оцінювання людського капіталу як основного чинника економічної безпеки. На сучасному етапі соціального розвитку України економічна безпека підприємства займає головне місце серед інших елементів системи безпеки, оскільки охоплює комплекс заходів, спрямованих на запобігання та усунення ризиків і загроз, негативних наслідків, пов'язаних із роботою й поведінкою персоналу. Незважаючи на значну кількість досліджень у різних сферах життєдіяльності, багато питань, пов'язаних із оцінкою та розвитком економічної безпеки, формуванням її складових є з теоретичної і практичної точок зору відкритими для подальших розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію людського капіталу почали вивчати вже з XIX століття. Відомі економісти В. Петті, А. Сміт, Дж. С. Мілль включали корисні розвинені здібності людини в поняття основного капіталу. Такі економісти, як Жан-Батист Сей, Джордж Маккуллох, Нассау Сеніор, Вальтер Рошер, Генрі Маклеод, Леон Вальрас, Іоганн фон Тюнен, Ірвін Фішер вважали можливим і корисним трактування людини як основного капіталу. Серед українських авторів слід відзначити роботи В. Антонюк, С. Архієреєва, Д. Богині, О. Власюка, В. Геєця, О. Гришнєвої, М. Долішнього, Г. Євтушенка, В. Куценка, І. Лукінова, В. Мандибури, Д. Мельничук, С. Мочерного, В. Оникієнка, А. Покритана, М. Соколика, І. Сороки, Г. Тарасенко, С. Тютюнникової та інших. Визнаючи високу значимість та важливість досліджень вказаних авторів, сьогодні в українській економіці виникає потреба переосмислення базових теорій та формулювання сучасних концепцій комплексної оцінки людського капіталу як засобу економічної безпеки підприємства.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення комплексної оцінки формування та використання людського капіталу як засобу економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що основою функціонування будь-якого підприємства є персонал, а його вміння і можливості накопичувати, використовувати, передавати і розвивати знання визначають його економічну безпеку. Це є важливим інструментом конкурентної переваги як персоналу, так і підприємства в цілому й спричиняє необхідність ідентифікації цього капіталу, визначення шляхів його формування та використання.

Основні напрями розвитку наукових засад управління підприємством засновані на тому, що працівники підприємства є не кадрами, а людським капіталом, і цінність такого капіталу зростає. Тому на зміну системи управління кадрами прийшла система управління людським капіталом, яка відіграє важливу роль у забезпеченні умов економічної безпеки підприємства. Ця система заснована на концепції людського капіталу, що визнає необхідність капіталовкладень у формування та розвиток цього капіталу [1].

Фундаментальне значення людського капіталу як показника економічного зростання, розширення можливостей вибору та розвитку людини, зростання продуктивності та конкурентоспроможності підприємства, підвищення рівня його економічної безпеки демонструє, що його розвиток не може обмежуватися лише

механізмами ринку. В сьогоdnішніх умовах господарювання актуальності набуває проблематика формування та використання людського капіталу.

Поняття «людський капітал» увійшло в науку на початку 60-х років ХХ ст. в західній економічній літературі. Можна сміливо виділити дві основні причини виникнення інтересу до даного поняття (рис. 1).

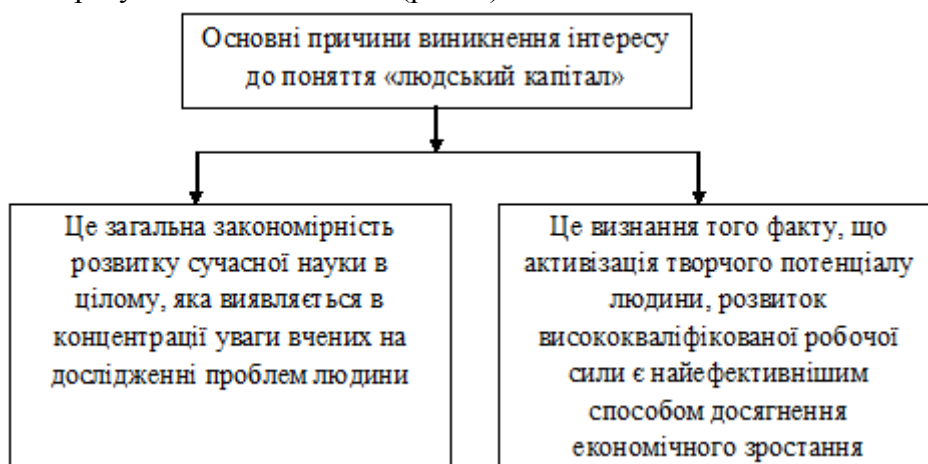

Рис. 1. Основні причини виникнення інтересу до поняття «людський капітал»

Якраз людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва, є визначальним чинником конкурентоспроможності, економічного зростання, ефективності діяльності підприємства та його безпеки.

Людський капітал – це сформований і розвинутий у результаті інвестицій і накопичений людиною – певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується на підприємстві, сприяє зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу в цілому [3].

Таким чином можемо стверджувати, що з цього визначення витікають кілька принципових моментів (рис. 2).

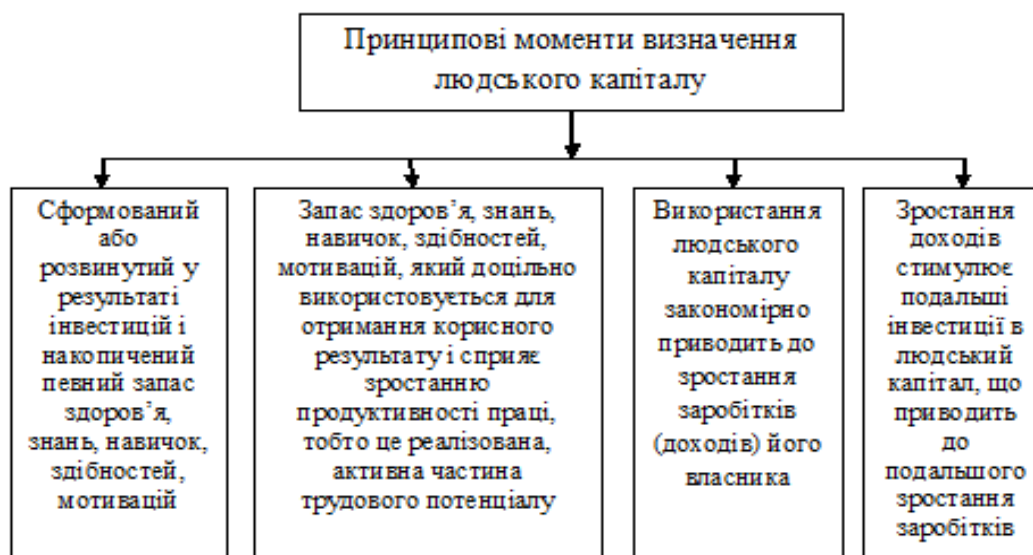

Рис. 2. Принципові моменти визначення людського капіталу

Одним із головних критеріїв оцінювання ефективності підприємства в досягненні конкурентних переваг і для забезпечення якісних параметрів економічного зростання виступає людський капітал, що визначається як сукупність здібностей, обдарувань,

творчого потенціалу, морально-психологічного та фізичного здоров'я, накопичених і вдосконалених у результаті професійного досвіду, необхідних для доцільної діяльності підприємства, що приносять дохід їх власникам.

Оскільки людський капітал формується в межах розвитку людського потенціалу, систему управління людським капіталом слід розглядати, як сукупність трьох підсистем: формування, якісного розвитку та екстенсивного відтворення людського потенціалу; комерціалізації людського потенціалу, застосування людського капіталу, управління його ефективністю, відтворенням та нарощенням; управління резервами їх раціоналізація [2].

Людський капітал може бути збільшений у процесі освіти, професійної підготовки, набуття досвіду роботи. Витрати часу і грошових коштів, необхідних для отримання освіти та професійної підготовки, можна розглядати як інвестиції в людський капітал.

Людський капітал підприємства формується з людського капіталу всіх його працівників, які беруть безпосередню участь у його діяльності. Трудовий внесок кожного працівника визначає кінцеві результати діяльності підприємства, тому важливим є визначення показників, за якими можна досліджувати й оцінювати людський капітал окремих працівників як сукупність їх особистих можливостей [4].

Для побудови системи показників комплексної оцінки людського капіталу підприємства необхідно визначити мету її розробки, яка в остаточному підсумку спрямована на ефективне формування людського капіталу на підставі прийняття ефективних управлінських рішень. Критерієм ефективності функціонування системи показників оцінювання людського капіталу повинен бути конкретний результат, який являє собою досягнення встановлених цілей, тобто складовим стратегії та місії підприємства. Досягнення встановлених цілей повинно забезпечувати кожен працівник підприємства, тому необхідно забезпечити сприятливі умови для його діяльності з максимально можливими умовами реалізації людського капіталу у трудовому процесі.

Розробка системи показників оцінювання людського капіталу підприємства повинна здійснюватися відповідно до загальноприйнятого поняття «система», що являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, які є порівнянними за методологією формування та вимірювання, а також мети та принципів формування системи показників оцінки людського капіталу. На підставі теоретичного узагальнення показників, які застосовуються у практичних умовах для оцінки формування людського капіталу, й особливостей їх використання розроблено загальні принципи системи показників оцінки формування людського капіталу підприємства, які полягають у такому:

- система повинна мати комплексний характер, тобто містити всі показники кількісної та якісної оцінки наявного людського капіталу підприємства;
- система показників має враховувати специфічні особливості підприємства;
- показники системи мають знаходитись у взаємозв'язку;
- показники системи мають бути такими, що кількісно вимірюються;
- функціонування системи має забезпечуватись на двох рівнях управління: підприємство, працівник.

Комплексність системи показників має забезпечувати всебічну характеристику процесів формування та використання людського капіталу підприємства. Кількісний аспект полягає в урахуванні основних показників формування та використання людського капіталу, таких як чисельність усіх категорій персоналу, загальні витрати на робочу силу, і кількісних результатів діяльності трудових ресурсів, до складу яких в рамках запропонованої системи належить обсяг виробництва продукції, у тому числі нової, кількість раціоналізаторських пропозицій, патентів, свідоцтв, кількість науково-дослідних робіт та обсяг їх фінансування. Якісний аспект оцінки формування та використання людського капіталу в кількісному вимірюванні являє собою врахування освітньо-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів підприємства, рівня його підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки, стабільності кадрів.

Однією із суттєвих переваг удосконаленої системи показників є універсальний характер цієї системи, що надає можливість її використання на підприємствах незалежно від видів економічної діяльності, форм власності, обсягів виробництва, видів продукції та інших властивостей. Для підприємств різних галузей типовим може бути тільки підхід до оцінки формування та використання людського капіталу, водночас конкретний перелік показників може змінюватися, оскільки кожна галузь має свої специфічні особливості, що безпосередньо впливають на показники людського капіталу підприємств. Тому при розробці системи показників для конкретного підприємства необхідним є врахування специфічних особливостей як підприємства, так і тієї галузі, до якої воно належить.

Система показників являє собою сукупність взаємозалежних елементів, у якій досягається взаємне ув'язування та порівнянність показників, що потребує їх кількісного вимірювання. Система показників формування та використання людського капіталу підприємства має бути відкритою, що обумовлено її взаємодією із зовнішнім середовищем. Відповідно до загальноприйнятої побудови система має вхід і вихід. На вході система комплексної оцінки людського капіталу поєднує декілька управлінських процесів, які умовно поділені на процеси нагромадження та використання людського капіталу, одержує людські ресурси з наявними знаннями, уміннями, навичками, накопиченим досвідом, які людина формує та розвиває у процесі навчання, професійної підготовки, практичного досвіду. Результатом діяльності системи можуть бути конкретно визначені товари або послуги, що мають споживчу вартість і формують економічні та фінансові результати з відповідною системою показників.

Показники системи мають вимірюватися кількісно, оскільки вони дозволяють одержати порівнянну оцінку, зробити зіставлення як у просторі, так і у часі, надати кількісну оцінку переваг та недоліків управління людськими ресурсами підприємства. Оскільки людський капітал підприємства складається із сукупності людського капіталу всього персоналу, функціонування системи показників має відбуватися на двох рівнях управління, що дає можливість здійснювати комплексну оцінку показників людського капіталу як для всього підприємства в цілому, так і індивідуально для окремих працівників.

Такий підхід дозволяє не тільки охарактеризувати поточний стан людського капіталу на підприємстві, а й надає можливість обґрунтувати і своєчасно спрямувати конкретні заходи на поліпшення тих властивостей та ознак людського капіталу, які характеризуються незадовільними значеннями показників, або їх недостатнім рівнем. Процеси формування та використання людського капіталу підприємства відіграють визначальну роль у досягненні його конкурентних переваг, оскільки безпосередньо впливають на результати діяльності та економічну безпеку підприємства.

Для забезпечення взаємозв'язку між кінцевими результатами діяльності підприємства й управлінням людським капіталом необхідним є наявність відповідних кількісних показників використання та нагромадження людського капіталу.

Процес оцінювання ефективності формування та використання людського капіталу підприємства належить до категорії складних задач внаслідок того, що виникає потреба в урахуванні потужної множини вхідних параметрів X та вихідних параметрів R , та їх функції перетворення: $F: X \rightarrow R$.

Пропонуємо розв'язати такі задачі шляхом декомпозиції складної функції на послідовність простіших так, що функції нижчих рівнів однозначно ідентифікують певні параметри у функціях вищих рівнів. Вирішення головної проблеми стає можливим тоді, коли розв'язки всіх підпроблем нижчих рівнів є отриманими.

Процес комплексної оцінки людського капіталу підприємства полягає в послідовній реалізації ряду функцій. Задача прийняття рішення щодо оцінювання ефективності формування людського капіталу підприємства полягає у виборі адекватного рішення R з множини рішень Z_j ($j = \overline{1, J}$). Пропонуємо здійснити вибір за допомогою оцінок ефективності формування та використання людського капіталу підприємства на основі множини X оцінювальних параметрів x_i ($i = \overline{1, n}, n \in N$).

Для оцінки ефективності формування та використання людського капіталу підприємства необхідно визначити певні критерії віднесення підприємства до конкретного класу. Крім того, специфічністю побудови такої системи є необхідність врахування множини початкових вхідних параметрів, які є базою для розрахунку оцінювальних параметрів.

Особливість математичної моделі полягає у тому, що вона враховує множину початкових вхідних параметрів $K = (k_c)_{(c = \overline{1, C})}$, що визначається за допомогою відповідної звітності підприємства та експертної інформації; множину оцінювальних параметрів $X = (x_i)_{(i = \overline{1, n})}$ ефективності формування людського капіталу підприємства; функцію перетворення початкових параметрів на оцінювальні $F_1 : K \rightarrow X$; множину декомпозиційних функцій $D = (Y, \dots, S, P)$ згортання параметрів, за якими здійснюється ідентифікація ефективності формування та використання людського капіталу підприємства; функцію визначення рівня ризику $F_2 : Z_j \rightarrow R_j$ потенційного інвестора, що відповідає Z_j рівню ефективності формування та використання людського капіталу підприємства; множину вхідних параметрів $R = (R_j)_{(j = \overline{1, J})}$:

$$R = \{K, F_1, X, D, Z, F_2\}. \quad (1)$$

Отже, для отримання остаточного результату щодо комплексної оцінки людського капіталу підприємства та відповідного рівня ризику при прийнятті рішення, виходячи з початкових вхідних оцінювальних параметрів K , необхідно реалізувати вищевказані функції в такій послідовності:

$$K \xrightarrow{F_1} X \xrightarrow{D} Z_j \xrightarrow{F_2} R_j.$$

Для визначення остаточної комплексної оцінки людського капіталу підприємства Z_j та відповідного йому рівня ризику R_j потенційного інвестора пропонуємо враховувати комбінацію складних функцій – параметрів $P_1 \dots P_q$ – ефективності формування людського капіталу підприємства, що оцінюються групи показників вищого рівня ієрархії:

$$Z_j = F(P_1, P_q). \quad (2)$$

У свою чергу вхідними даними для обчислення складних параметрів P_1 та P_q є сукупність параметрів, що оцінюють певні групи показників $(S_1 \dots S_p)$, починаючи з стабільності економічного складу (S_1) і закінчуючи рентабельністю (S_p) :

$$P_1 = F(S_1 \dots S_t), P_q = F(S_e \dots S_p), \quad (3)$$

де $t, e, p \in M$, а M – множинна функціоналів узагальнюючих параметрів p -го рівня.

У результаті подальшого розбиття, що зумовлюється врахуванням впливу постійно змінюваної множини чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ, складні параметри передостаннього рівня $(Y_1 \dots Y_m)$ є функціями від відповідних оцінювальних параметрів x_i ефективності формування та використання людського капіталу підприємства:

$$Y_1 = f(x_1 \dots x_l) \dots Y_m = f(x_k \dots x_n), \quad (4)$$

де $l, k, n \in N$, а N – множинна функціоналів узагальнюючих параметрів передостаннього рівня.

При цьому параметри оцінювання x_i визначаються на базі множини початкових вхідних параметрів K і функцій перетворення $F_1 : X = F_1(K)$, $K = (k_c)$, $c = \overline{1, C}$; $X = (x_i)$, $i = \overline{1, n}$.

Виходячи зі складених функцій (1) – (4), необхідно сформуувати множину X відповідних параметрів для комплексної оцінки людського капіталу підприємства. Ця множина формується за допомогою множини початкових вхідних K параметрів $(k_1 \dots k_e)$, де $e \in N$. Визначення даної множини K здійснюється за допомогою відповідної звітності

підприємства, зокрема балансу, звіту про фінансові результати та інші, а також оцінок експертів з різних питань.

Пропонуємо загальну структурну модель (рис. 3) процесу комплексної оцінки людського капіталу підприємства.

На першому етапі здійснюється формування K початкових вхідних параметрів.

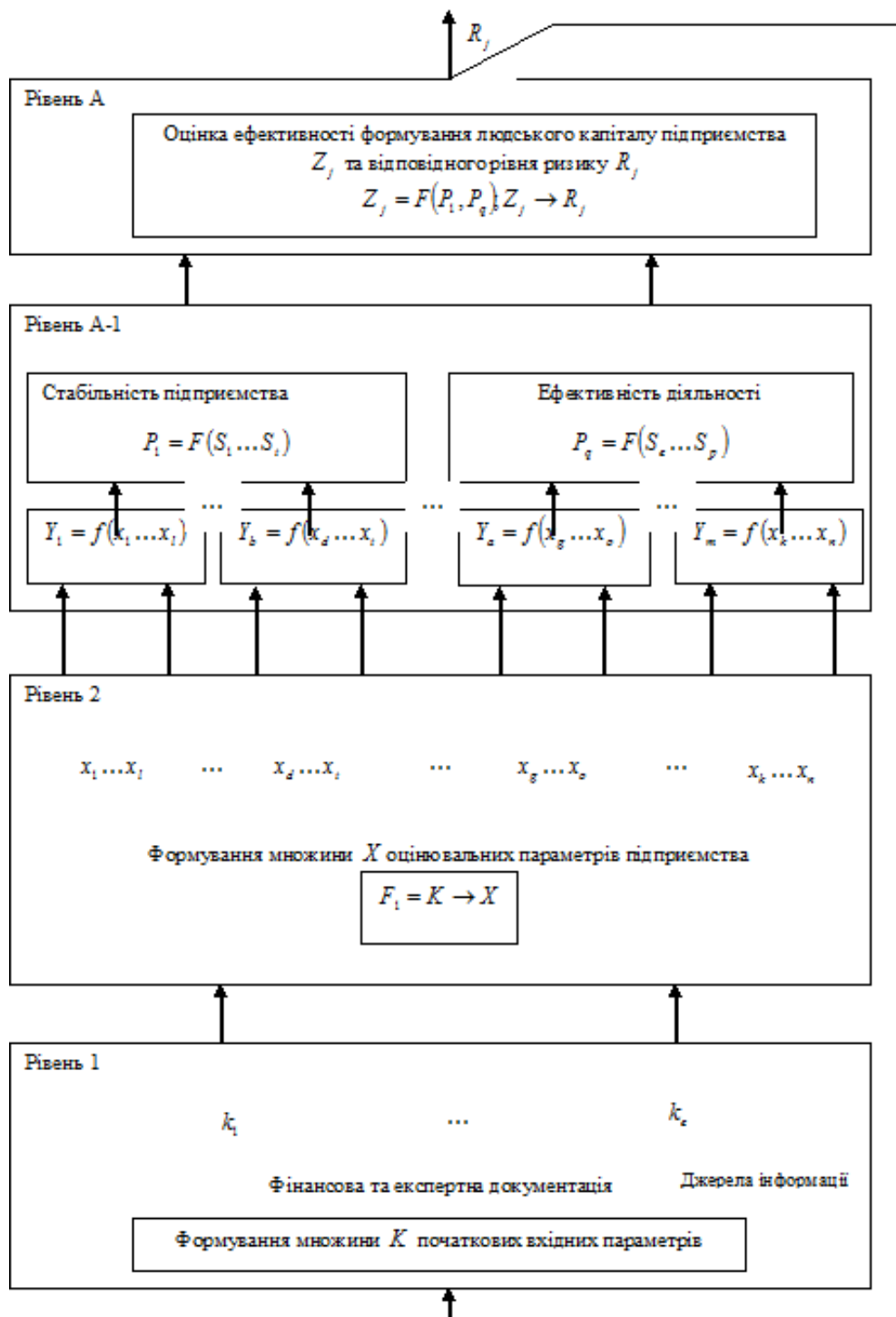

Рис. 3. Загальна структурна модель процесу оцінювання ефективності формування та використання людського капіталу підприємства

Другий рівень передбачає формування множини X оцінювальних параметрів ефективності формування та використання людського капіталу підприємства на базі множини K початкових вхідних параметрів.

На третьому і наступних проміжних рівнях, зокрема S і P , відбувається формування складних узагальнених показників оцінювання ефективності формування та використання людського капіталу підприємства $Y_1 \dots Y_m$; $S_1 \dots S_p$; $P_1 \dots P_q$. На найвищому рівні A ідентифікується рішення Z_j , $j = \overline{1, J}$, яке визначає ефективність формування та використання людського капіталу підприємства.

Така структура загальної математичної моделі дозволяє як додавати, так і видаляти аналізовані показники, враховуючи галузь функціонування підприємства, стан розвитку економіки та постійно змінюваний вплив як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ роботи підприємства за умов кризи. Крім того, ієрархічність запропонованої моделі дозволяє спростити процес оцінювання з використанням сучасного математичного апарата.

Для визначення функцій (1) – (4) необхідно сформулювати множини вхідних та вихідних параметрів. Ці множини повинні охоплювати широкий спектр впливаючих параметрів, а також задовольняти умовам повноти, дієвості та мінімальності.

За критерієм повноти необхідно обрати таку кількість параметрів, щоб вона в певному обсязі охоплювала усі аспекти діяльності підприємства і вилучення хоча б одного з обраних параметрів змінювало б результат.

Найбільш широко та повно оцінюють ефективність формування та використання людського капіталу машинобудівного підприємства наступні показники: коефіцієнт обороту робочої сили; коефіцієнт прийому кадрів; коефіцієнт звільнення (вибуття) кадрів; коефіцієнт заміщення кадрів; коефіцієнт стабільності кадрів; коефіцієнт частоти травматизму; коефіцієнт економічного складу; коефіцієнт витрат на персонал в операційних витратах; зарплатоємність продукції; продуктивність праці; трудомісткість; фондоозброєність; рентабельність персоналу.

Сьогодні для аналізу впливу факторів існує дуже багато різних методів. Найбільш ефективним і відповідним є багатовимірний кореляційно-регресійний аналіз. Він являє собою спосіб кількісної оцінки зв'язків між великим числом взаємодіючих явищ. Цей метод дає змогу не тільки врахувати прямий вплив кожного з основних факторів, а й виявити результат сукупної дії цілої групи досліджуваних чинників, виключаючи повторне їх врахування, тим самим даючи змогу відокремити уявні зв'язки від дійсних.

Дану методику можна використовувати з метою вибору стратегічних напрямів підвищення рівня людського капіталу окремого співробітника та колективу підприємства в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження надало змогу зробити наступні важливі висновки.

Людський капітал – це частина капіталу, який має безпосереднє відношення до людини (знання, практичні навички, творчі й розумові здібності людей, їхні моральні цінності, культура праці) і відіграє виняткову роль у економічній безпеці підприємства. Людський капітал виступає однією з необхідних умов становлення економіки знань, а продукування знань та ідей є основою економічного розвитку.

Комплексний системний підхід до дослідження питань оцінки людського капіталу потребує всебічного аналізу процесу формування та використання людського капіталу з аспектів визначення економічної безпеки підприємства.

Незважаючи на значну кількість як зарубіжних, так і вітчизняних підходів до оцінки людського капіталу підприємства, у цілому відсутня комплексна система показників оцінки людського капіталу підприємства. Тому проблема отримання достовірної оцінки людського капіталу підприємства залишається невирішеною, при чому однією з причин цього є недостатня забезпеченість реальними вихідними даними.

Запропонована система показників оцінки людського капіталу підприємства та її застосування надасть можливість підприємствам отримати комплексну інформацію про витрати живої праці, ефективності її використання і вкладеннях, необхідних для нормального функціонування людського капіталу, з метою прийняття рішень, які б забезпечили економічну безпеку підприємства та його успіх.

Список використаних джерел:

1. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 39-43.
2. Головінов О.М. Людський капітал в умовах трансформації економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/26987.html#introduction>.
3. Горячук В.Ф. Інвестиції у людський капітал та віддача від них // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 1(2). – С. 34–39.
4. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія / Д.П. Мельничук. – Житомир: Полісся, 2015. – 564 с.

References:

1. Antonyuk, V. (2007) The main directions of strengthening the socio-economic foundations of human capital formation in Ukraine. *Economics and forecasting*, 3, 39-43 [in Ukrainian].
2. Golovinov, O.M. Human Capital in the Transformation of the Ukrainian Economy. Access mode: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/26987.html#introduction> [in Ukrainian].
3. Goryachuk, V.F. (2012) Investing in human capital and the return on them. *Economy: realities of time*, 1 (2), 34-39 [in Ukrainian].
4. Melnichuk, D.P. (2015) Human capital: priorities of modernization of society in the context of improving the quality of life of the population. Zhytomyr: Polissya, 564 [in Ukrainian].

TSYMBAL Nadiia Vasylivna,
Zaporizhzhya National University,
Zaporizhzhya, Ukraine
nadiia.tsymbal@gmail.com

**COMPLEX ASSESSMENT OF HUMAN CAPITAL AS A MEASURE
OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE**

Abstract.

Introduction. *The article substantiates the relevance of the research of human capital of the enterprise; the scientific works of scientists on the questions of the formation and use of human capital at the present stage of socio-economic development are analyzed, the main reasons for the interest in the evaluation of the formation and use of human capital are highlighted, and the fundamental principles of definition of human capital are introduced. It is determined that human capital, and not material means of production, is a determining factor of competitiveness, economic growth, efficiency of enterprise activity and its economic security.*

Purpose. *The development of a system of indicators for assessing the human capital of an enterprise should be carried out in accordance with the generally accepted notion of "system", which is a set of interrelated elements that are comparable in the methodology of formation and measurement.*

Methods. *The method of the integrated assessment of human capital as a means of economic security of a company using a system of indicators is used.*

Results. *The research is based on the use of the basic provisions of the system approach.*

Originality. *The proposed method includes the following: at the first stage, the formation of the initial input parameters; The second level involves the formation of a plurality of evaluation parameters of the efficiency of the formation and use of human capital of the enterprise on the basis of the set of initial input parameters; at the third and subsequent intermediate levels there is the formation of complex generalized indicators for assessing the effectiveness of the formation and use of human capital of the enterprise; the highest level identifies the solution that determines the effectiveness of the formation and use of human capital of the enterprise as a means of economic security of the enterprise.*

Conclusion. *In the process of work for solving a comprehensive assessment of human capital, general scientific and special methods of research of processes and phenomena in their interconnection and development are used, namely: dialectic, analysis and synthesis, logical generalization of results, correlation and factor analysis.*

Key words: *economic security, human capital, system of indicators, complexity, complex estimation, mathematical model, base of sets, interrelation of processes and phenomena.*

*Одержано редакцією: 26.11.2017
Прийнято до публікації: 08.12.2017*

УДК 338

ШПИЛЬОВА Віра Олексіївна,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки,
фінансів, обліку і аудиту ПВНЗ «Європейський
університет», Черкаська філія, м. Черкаси, Україна
vera_bsh.21@ukr.net

УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

В науковій роботі розглянуті пріоритетні напрями удосконалення державної політики щодо регулювання діяльності великих, малих та середніх підприємств різних форм власності. Визначені основні пріоритети розвитку підприємництва в Україні на основі рекомендацій Європейської Комісії в контексті проекту «Європа 2020». Розкрито наукову сутність стратегічного управління підприємством. Визначені основні елементи стратегічного планування діяльності організації. Проаналізовано головні етапи розробки стратегії розвитку підприємства. Досліджено основні характеристики процесів управління та самоуправління в організації. Визначено головні відмінності між управлінням та на підприємстві. Визначено принципи самоуправління в організації.

Ключові слова: підприємство, управління, стратегічний розвиток, стратегічне управління, самоуправління, стратегічне планування, синергія.

Постановка проблеми. Одна з головних сучасних проблем функціонування підприємств пов'язана зі зростанням невизначеності ведення підприємницької діяльності, яка зумовлена прискоренням темпів змін в зовнішньому середовищі. Зростання непередбачуваності ринку потребує від підприємств пошуку адекватних способів реагування, які забезпечать в перспективі збереження та підвищення його ефективності, конкурентоздатності, стійкості розвитку.

Загальноприйнятим способом протидії негативним впливам невизначеності є формування на підприємстві ефективної системи стратегічного планування та використання комплексу інструментів стратегічного менеджменту. Проблеми стратегічного розвитку стають особливо актуальними для сучасного підприємництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти управління стратегічним розвитком підприємства знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: П. Друкера, М. Портера, Б. Хендерсона, А. Томпсона, К. Ендрюса, А. Петрова, Р. Качалова, В. Герасимчук, О. Амоші, А. Гапоненка, В. Пономаренка, М. Кизима, В. Немцова, Л. Заблодської та багатьох інших.

Незважаючи на велику кількість праць та значні наукові досягнення в сфері управління стратегічним розвитком підприємства, деякі питання залишаються розглянутими не повністю. Потребують подальшого роз'яснення теоретичні підходи до управління стратегічним розвитком підприємства на основі становлення відповідності між процесами управління та самоуправління в організації, які відповідають цілям його стратегічного розвитку.

Мета та завдання дослідження. Метою даної наукової роботи є дослідження теоретико-методологічних основ забезпечення ефективного управління стратегічним розвитком підприємства в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні жодна національна економіка не може працювати автономно. Ефективний процес забезпечується тільки при її тісному взаємозв'язку з іншими регіональними або світовою економікою. В даний час дуже мало місцевих малих та середніх підприємств займаються бізнесом на міжнародному рівні. Ці реальні та суттєві проблеми, наша економіка, уряд та зацікавлені, у зміцненні сектору малого та середнього підприємництва (МСП), сторони, повинні вирішити та впровадити їх у відповідну державну політику.

Загальна мета даної політики полягає у створенні сприятливих умов для: ведення бізнесу; приватних ініціативних підприємницьких структур; стимулювання створення та розвитку малого та середнього бізнесу; підвищення конкурентоспроможності вітчизняного ділового середовища на місцевому, регіональному, національному рівнях; збільшення кількості економічно активних МСП; розвитку існуючого бізнесу та створення нових робочих місць. Всі зацікавлені сторони повинні працювати над розробкою програм та проектів, спрямованих на створення нових робочих місць, розвиток нових підприємств, підтримку інноваційних МСП, підвищення конкурентоспроможності місцевих підприємств та їх здатність експортувати свою продукцію.

Основні заходи, що сприяють досягненню цілей, наведених вище, і загалом мети національної стратегії розвитку підприємництва в Україні є:

а) підтримка та сприяння підприємству через: підтримку нових компаній, зосереджуючись на секторі з інноваційним потенціалом, сільських районах; підтримка розвитку підприємницьких структур на всіх рівнях; пропаганда етичної поведінки в бізнесі та підтримка чесних підприємців, які хочуть розпочати бізнес;

б) можливість адекватного фінансування МСП через: підтримку створення та розробки операційних механізмів та інструментів для фінансування МСП; підтримку створення та розвитку мереж приватних інвесторів; підвищення доступності мікрокредитів для малих та середніх підприємств у сільській місцевості;

в) інноваційні МСП: заохочення трансферу технологій; розробка та управління професійно-технічною освітою; консультаційні послуги з розвитку бізнесу для МСП; розробка системи підтримки інновацій на національному рівні; заохочення економічного та технічного співробітництва МСП з великими підприємствами; підтримка реалізації / сертифікації системи управління;

г) доступ на міжнародні ринки та інтернаціоналізація МСП шляхом: стимулювання використання інформаційних технологій у бізнесі для МСП; підтримка електронної комерції та інших форм інтернет-бізнесу; зміцнення внутрішніх можливостей участі МСП в міжнародній торгівлі;

е) реактивність уряду у забезпеченні потреб МСП: стимулювання асоціативних форм для збільшення торгівельної спроможності підприємств; вдосконалення законодавчої бази; вдосконалення механізму консультацій малого та середнього підприємництва у процесі прийняття рішень в рамках чинного законодавства; підвищення стандартів якості щодо виробництва товару чи надання послуг.

Враховуючи глобальний економічний розвиток, необхідно визначити нові стратегічні напрями підтримки майбутнього розвитку сектору великих підприємств, а особливо сектора малого та середнього бізнесу (МСБ). «Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року», повинна бути направлена на оновлення політичних пріоритетів у сфері малого та середнього підприємства до нових подій в Європі. Серед основних пріоритетів розвитку підприємництва, які визначаються Європейською Комісією в контексті «Європа 2020», можна виділити наступні [8]:

- розумне зростання (розвиток економіки на основі сучасних знань та інновацій);
- стійке зростання (сприяння більш ефективній економіці з точки зору використання ресурсів, екологічності та більшої конкурентоспроможності);
- інклюзивне зростання (сприяння економіці з високим рівнем зайнятості, забезпечення соціальної та територіальної єдності).

Розробка життєздатної національної підприємницької стратегії на 2025 рік, дозволить взаємопов'язати функціонування виробничих мереж МСП на місцевому рівні по всій країні та на регіональному або глобальному рівні.

Система підприємницької національності буде створена після реалізації стратегії розвитку. Вона буде заснована на консолідованій структурі сектора малого та середнього підприємства, який стане більш численним, більш активним, економічним та

конкурентоспроможним, ніж він є в даний час, здатним сприяти економічному зростанню України в довгостроковій перспективі, а значить і соціальному прогресу та процвітання для всіх громадян країни.

Аналіз різноманітних теорій та методології стратегічного управління вказує на необхідність узагальнення та систематизації накопиченого в даній сфері досвіду.

Стратегічне управління - це складний процес розробки майбутнього підприємства, його довгострокову еволюцію, в рамках якої формується стратегія, реалізація і моніторинг-оцінка. Стратегічне управління є сучасною формою управління підприємством, прогнозування, виходячи з очікуваної зміни навколишнього середовища, оцінки внутрішнього потенціалу та змін, необхідних для гармонізації середовища для досягнення поставлених цілей [3].

Стратегічне управління базується на внутрішніх та зовнішніх факторах, що впливають на підприємство. На основі цього розробляються і впроваджуються стратегії розвитку підприємств, які дозволять йому вижити і адаптуватися до змін які можуть виникнути в навколишньому середовищі. Стратегічне управління допомагає визначити позицію, яку зараз займає підприємство та позицію, яку повинно посідати підприємство в майбутньому, за допомогою передбачення, прогнозування та аналізу еволюції всіх факторів, які можуть вплинути на компанію [4].

Стратегічне управління здійснює концептуальний вплив, як економічний, так і соціально-політичний. Воно вважається:

- процесом, який має на меті полегшити управління підприємством та використовувати стратегію для управління;
- формою управління, яка забезпечує найкраще поєднання екологічних вимог, вимог внутрішніх та зовнішніх партнерів та цілі управління організацією;
- процесом, за допомогою якого керівники складають довгостроковий план розвитку підприємства, пропонуються конкретні показники ефективності діяльності організації, розробляються стратегії для досягнення цих цілей.

Одним із шляхів розвитку теорії та методології стратегічного управління є розуміння, того що об'єктом стратегічного планування є не підприємство, а його розвиток [5].

На рівні підприємства стратегія розвитку є, по суті, процесом, за допомогою якого керівництво компанії встановлює ціль та довгострокові результати своєї діяльності, забезпечуючи ретельне формулювання, належну реалізацію та постійну оцінку розробленої стратегії.

Стратегія розвитку підприємства направлена на досягнення поставлених цілей, що визначені в головній місії діяльності організації. Вона розробляється на довгострокову перспективу, найчастіше на 3-5 років. Звідси і виникає високий ступінь ризику та невизначеності в її досягненні. Стратегія включає головні цілі діяльності підприємства, основні способи їх досягнення та ресурси, які будуть задіяні для досягнення цих цілей [9].

Формування стратегії повинно бути повністю керованим процесом. Вона має бути унікальною, індивідуальною, простою, а також придатною до реалізації. Стратегія базується на кореляційному підході до організації та середовища, в якому вона функціонує. Вона передбачає конкурентну поведінку для підприємства в довгостроковій перспективі, для забезпечення свого позитивного іміджу на ринку. Отримання найбільшого синергетичного ефекту - це головна мета розвитку стратегії.

Стратегія розвитку підприємства передбачає досягнення наступних елементів:

- підвищення рівня та структури ресурсів підприємства, кваліфікації персоналу, що сприятиме досягненню цілей та головної мети діяльності підприємства;
- конкурентна перевага, наявність у підприємства певних унікальних характеристик, що допоможуть йому отримати перевагу над конкурентами;
- синергія, яка визначається як наслідки того, що очікується, від впровадження рішень та використання ресурсної бази організації.

Розробка стратегії розвитку будь-якого підприємства включає наступні етапи: встановлення місії підприємства, визначення основних цілей, визначення стратегічних напрямів діяльності, термінів і конкурентна перевага підприємства.

Розкриття складових процесу стратегічного розвитку підприємства передбачає визначення його базових характеристик. Дослідження основних складових відносин, які складаються на підприємстві і які розкриваються через характер взаємодії його елементів, показало, що форми прояву синергетичних процесів впорядкування та хаотизації пов'язані з характером управлінських відносин в середині організації. При цьому деякі автори вказують, що розвиток внутрішньо фірмового управління (організації) відображає процес упорядкування, а самоуправління (самоорганізація) виступає у якості параметра, який характеризує міру розвитку внутрішньо фірмового хаосу [2].

Кожне підприємство має нормативні документи, які регламентують систему управління в організації (статутні документи, законодавчі та нормативні акти, тощо). Проте разом зі штатним управлінським на підприємстві можуть відбуватися процеси, пов'язані з несанкціонованим управлінням, тобто самоуправлінням.

Самоуправління в широкому (загальному) розумінні означає, що люди самі управляють собою. А у вузькому сенсі - господарюючий суб'єкт сам усвідомлює свої потреби, аналізує можливості, мотивує свою поведінку (намічає стратегію і тактику), формує мету і в рамках обмежених ресурсів і доступних способів вибирає найкращий варіант досягнення поставленої мети, закріплюючи його відповідним організаційним рішенням.

Самоуправління має різні форми. Відмінності існують по суб'єктам, об'єктам і рівнями самоуправління, його цілям, методам і формам організації. Так, в умовах персоналізованого управління виділяють індивідуальне та групове самоуправління [1].

Розрізняють самоуправління професійне і самоуправління суспільне [1].

Залежно від цілей і вживаності методів самоуправління, воно поділяється на: політичне і економічне, в тому числі виробниче [1].

Самоуправління, по своїй сутності, є чинником демократизації процесу управління, так як працівники беруть безпосередню участь в процесі розробки та прийняття управлінських рішень, опрацювання планів розвитку підприємства та стратегічних орієнтирів.

В науковій літературі виділяють наступні принципи самоуправління [1]: вторинності; поєднання управління і самоуправління; м'якої регламентації.

Існуючі протиріччя між управлінням та самоуправлінням є одним з головних чинників розвитку підприємства, що дозволяє віднести управлінські відносини до числа базових його характеристик. При цьому вказані протиріччя не виключають, а навпаки, передбачають синтез управління та самоуправління, як умови стійкого розвитку підприємства [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідження теоретичних підходи до управління стратегічним розвитком підприємства на основі становлення відповідності між процесами управління та самоуправління в організації, які представлені в статті, показало, що в науковій літературі цьому питанню приділяється дуже мало уваги.

Основним інструментом досягнення стратегічних орієнтирів є стратегія, вибір якої здійснюється в процесі стратегічного позиціонування і аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, що включає, з одного боку, оцінку рівня організаційного та науково-технічного розвитку підприємства, його ресурсних можливостей і, з іншого боку, оцінку бар'єрів, що склалися на ринку. З урахуванням того, що проблема взаємного позиціонування підприємства і ринку науковцями вирішена, складності з обґрунтуванням вибору конкурентних стратегій розвитку підприємства істотно знижуються.

Список використаних джерел:

1. Демидов А., Федосеев А. Основы политологии М., 1995 - 271 с.
2. Лазарев В.Н. Модель управления и самоорганизации в процессе развития социально-экономической системы // Известия Самарского научного центра РАН. Специальный выпуск "Актуальные проблемы экономики". 2006. С. 145-156.

3. Отенко И. П. Становление парадигмы стратегического управления потенциалом предприятия [Текст] / И. П. Отенко // Економіка промисловості. – 2006. – № 3. – С. 186–192.
4. Поплавська, Ж.В. Зміна парадигми стратегічного управління на підприємстві в умовах сучасного розвитку./ Ж.В. Поплавська, А.С. Полянська [Електронний ресурс]. – <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26244/1/16-109-116.pdf>
5. Смолін І.В. Стратегічне планування розвитку організації : монографія. – К.: КНТЕУ, 2014. – 344 с.
6. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – 12-е издание : пер. с англ. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2006. – 928 с.
7. Borcoși, C. A. – Metode și tehnici de management aplicate în IMM-uri, Editura Academica Brâncuși, Târgu-Jiu, 2011
8. Istocescu, A. – Strategia si managementul strategic al organizatiei. Concepte fundamentale. Aplicatii manageriale – cursuri in format digital
9. Nicolescu, O. – Managementul întreprinderilor mici și mijlocii – Ed. Economică, București, 2001, p. 284.

References:

1. Demidov, A., Fedoseev, A. (1995) Fundamentals of Political Science *M.*, 271 [in Russian].
2. Lazarev, V.N. (2006) Model of management and self-organization in the process of development of the socio-economic system. *Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences. Special Issue "Actual Problems of Economics"*, 145-156 [in Russian].
3. Otenko, I.P. (2006) Formation of the strategic management paradigm of the enterprise. *Economy of industry*, 3, 186-192 [in Russian].
4. Poplavskaya, Zh.V. Changing the Paradigm of Strategic Management at the Enterprise in the Contemporary Development. Access mode : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26244/1/16-109-116.pdf> [in Ukrainian].
5. Smolin, I.V. (2014) Strategic planning of organization development. *K. : KNTEU*, 344 [in Ukrainian].
6. Thompson, A. A. (2006) Strategic Management *M.: Williams Publishing House*, 928 [in Russian].
7. Borcoși, C. A. (2011) Metode și tehnici de management aplicate în IMM-uri, Editura Academica Brâncuși, Târgu-Jiu.
8. Istocescu, A. Strategia si managementul strategic al organizatiei. Concepte fundamentale. Aplicatii manageriale – cursuri in format digital.
9. Nicolescu, O. (2001) Managementul întreprinderilor mici și mijlocii *Ed. Economică, București*, 284.

SHPYLOVA Vira Oleksiyivna,

Doctor of Economic Sciences, Full Professor,

Head of the Department of economics, finance accounting and auditing,

Cherkasy branch Private Higher Education Institution

"European University", Cherkasy, Ukraine

vera_bsh.21@ukr.net

MANAGEMENT BY STRATEGIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

Abstract.

Introduction. *The generally accepted method of counteracting the negative effects of uncertainty is the formation of an effective system of strategic planning and use of a complex of strategic management tools at the enterprise. Problems of strategic development are particularly relevant for modern entrepreneurship in Ukraine.*

Purpose. *The purpose of this scientific work is to study the theoretical and methodological foundations for the effective management of strategic development of the enterprise in modern economic conditions.*

Methods. *Theoretical analyze.*

Results. *In the scientific work the priority directions of improvement of the state policy concerning regulation of activity of large, small and medium enterprises of different forms of ownership are considered. The main priorities of entrepreneurship development in Ukraine are determined on the basis of the recommendations of the European Commission in the context of the Europe 2020 project. The scientific essence of strategic enterprise management is disclosed.*

Originality. *The main elements of strategic planning of the organization are defined. The main stages of development of enterprise development strategy are analyzed. The main characteristics of management processes and self-management in the organization are investigated. The main differences between the management and the enterprise are determined. The principles of self-management in the organization are defined.*

Conclusion. *The study of theoretical approaches to the management of strategic development of the enterprise on the basis of the formation of the correspondence between the processes of management and self-management in the organization, which are presented in the article, showed that in the scientific literature this issue is given very little attention.*

The main tool for achieving strategic benchmarks is the strategy chosen by the strategic positioning and analysis of the internal and external environment of the enterprise. Taking into account that the problem of the mutual positioning of the enterprise and the market is solved by the scientists, the complexity with the justification of the choice of competitive strategies of enterprise development is significantly reduced.

Key words: *enterprise, management, strategic development, strategic management, self-management, strategic planning, synergy.*

*Одержано редакцією: 26.11.2017
Прийнято до публікації: 12.12.2017*

УДК 338

ШПИЛЬОВА Віра Олексіївна,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту ПВНЗ «Європейський університет», Черкаська філія, м. Черкаси, Україна
vera_bsh.21@ukr.net

КОТЬКАЛОВА-ЛИТВИН Інна Володимирівна,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту та маркетингу ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, Україна
vera_bsh.21@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

Авторами проведено дослідження теоретико-методологічних основ управління розвитком підприємства, а саме: проаналізовано генезис парадигми управління підприємством від початку ХХ століття до сучасного моменту., Досліджено особливості управління розвитком підприємства за системним, ситуативним, інноваційним, процесним, комплексним, адаптивним, маркетинговим, функціональним та стратегічним методологічними підходами. Узагальнено переваги та обмеження застосування кожного із означених управлінських теорій.

Ключові слова: *управління підприємством, розвиток підприємства, теорії управління, методологічні підходи.*

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку ринкових відносин, одним з основних факторів конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, в довгостроковій перспективі, є наявність ефективної системи управління, орієнтованої на забезпечення розвитку економічної системи. В сучасних умовах оцінка ефективності бізнесу повинна базуватися не просто на динаміці прибутку або частки ринку, а на комплексній оцінці розвитку підприємства у порівнянні зі змінами умов зовнішнього оточення. Адекватна оцінка потенціалу підприємства і максимальна його реалізація є сутністю ефективного управління розвитком підприємства. Досягається максимальна реалізація потенціалу через якісне функціонування внутрішньої структури і управлінські заходи, які забезпечують адаптацію підприємства до впливів зовнішнього середовища. Тому дослідження методологічних підходів до управління підприємством, яка б задовільнила на сто відсотків потреби в розвитку, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У переліку вітчизняних науковців, які приділили увагу вирішенню питання організації управління розвитком підприємства є О. С. Григоренко, О. М. Загородна, П. П. Микитюка, І. І. Новаківський, Т. С. Пічугіна, О. В. Хаджинова, В. А. Харченко. Водночас, проблема побудови якісної та ефективної системи управління розвитком підприємства досить залишається недостатньо дослідженою.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є узагальнення існуючих методологічних підходів до управління підприємством через призму його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління, в загальному вигляді, обумовлює такий спосіб динамічних зв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, за якого суб'єкт управління формує мету функціонування об'єкта управління та визначає інструменти, методи та механізми, за допомогою яких об'єкт управління спроможне досягти поставлених цілей.

Грунтовний аналіз теорій управління підприємством показав, що управлінські парадигми перетворились в науку на початку 20-го століття та бурхливо розвиваються й в сучасних умовах (Табл. 1).

Таблиця 1

Генезис теорій управління підприємством

(складено авторами на підставі [1, с.913-914; 2, с. 19-23; 3, с.148-151])

№ з/п	Теорія управління	Роки заснування	Сутнісні характеристики
1	Концепція наукового управління, Ф. Тейлор	1900-ті рр. XX ст.	В концепції наукового управління вказується, що точні закони, правила, принципи і методи, які застосовуються в науці і техніці, можуть бути ефективно використані і в практиці управлінської діяльності фірми для досягнення поставлених цілей.
2	Концепція адміністративного управління, А.Файоль	20-ті рр. XX ст.	В рамках цієї концепції було сформульовано поняття організаційної структури підприємства як ієрархічної системи.
3	Концепція управління з позиції психології та людських відносин, А. Маслоу	30-ті рр. XX ст.	Базується на положенні про те, що основу зростання продуктивності праці робітників складають інструменти управління міжособистісними відносинами, які спрямовані на підвищення задоволеності працівників результатами своєї праці
4	Системний підхід до управління	50-ті рр. XX ст.	Передбачає, що керівники повинні розглядати організацію як сукупність взаємозалежних елементів, які орієнтовані на досягнення різних цілей в умовах мінливого зовнішнього середовища.
5	Поведінковий підхід	60-ті рр. XX ст.	Розглядає діяльність підприємства як серію послідовних, циклічно повторюваних, взаємопов'язаних дій – функцій управління, які утворюють процес управління як певну лінію поведінки.
6	Ситуаційний підхід	70-ті рр. XX ст.	Передбачає, що ефективність різних методів управління визначається ситуацією - конкретним набором обставин, які впливають на функціонування організації в даний час.
7	Концепція управління з позиції культури управління	80-ті рр. XX ст.	Заснована на підвищенні ефективності організації в результаті зростання ефективності використання її людських ресурсів за допомогою дослідження соціальної взаємодії, мотивації, організаційної структури, комунікації в організаціях
8	Концепція інноваційного підходу	90-ті рр. XX ст.	Характеризує цільову орієнтацію на постійне оновлення моделей продукції
9	Концепція управління за цілями (MBO, Management by Objectives)	2000-ні рр. XXI ст.	Передбачає трансформацію глобальної мети організації до конкретного виконавського рівня відповідно до виробничих функцій: планування, постачання, реалізація (збут), охорона, виробництво, бухгалтерський облік тощо
10	Концепція інформаційних технологій	2010-ті рр. XXI ст.	Розвиток інформаційних технологій став каталізатором досягнення синергетичних ефектів в економіці, зумовлених спільним використанням матеріальних і нематеріальних ресурсів.

Функції управлінського процесу безпосередньо пов'язані з ситуаційними змінними в їх складному взаємозв'язку. Одним з найважливіших наслідків динамічного взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів є розуміння того, що жоден конкретний метод управління, не можна вважати апіорно вірним. Більшість управлінських рішень мають як позитивні, так і негативні наслідки. Сучасна наука управління представлена

найрізноманітнішими течіями, школами, напрямками, концепціями, які часто використовуються в практиці управління розвитком підприємства в формі поєднання декількох підходів. Розглянемо та коротко характеризуємо найбільш поширені методологічні підходи до управління розвитком підприємства.

Системний підхід. В рамках цього підходу система (об'єкт) розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів, що має вхід, вихід (мета), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок. В контексті системного підходу, В. А. Харченко під управлінням розвитком розуміє систему, що об'єднує процеси розробки і реалізації фінансово-економічних та виробничо-технічних управлінських рішень щодо досягнення цілей розвитку підприємства і регулює взаємозв'язки між складовими частинами даної системи на основі оптимізації процесів досягнення та забезпечення ефективності функціонування в діючих умовах господарювання [4, с. 106].

Ситуаційний підхід тісно пов'язаний із системним та вважається його продовженням. На відміну від системного та процесного підходів, ситуаційний підхід доцільно використовувати в управлінні підприємствами, які функціонують в умовах невизначеності та постійних змін факторів впливу. На теперішній час, ситуаційний підхід вважається найбільш передовим серед підходів до управління підприємством, на основі якого відбувається максимальне урахування впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. На його основі розробляється найбільш ефективний організаційно-економічний механізм управління для забезпечення вирішення господарських проблем та досягнення конкурентоспроможності на ринку. На відміну від інших підходів до управління, ситуаційний підхід здійснює прямий зв'язок практичних ситуацій та обґрунтованих наукових методів щодо адаптації управління до них.

Сутність ситуаційного підходу полягає в адаптації управління підприємством до конкретних обставин, які на певний період часу мають великий вплив на його функціонування. Така адаптація відбувається на основі результатів «ситуаційного мислення», які допомагають управлінням приймати рішення щодо доцільності використання тих чи інших прийомів та методів управління для досягнення поставлених економічних цілей.

Адаптивний підхід. Адаптивна модель управління економіко-соціальними системами містить дві взаємозв'язані складові: адаптивну систему планування і адаптивну систему регулювання, які структурно є ідентичними і складаються з наступних взаємозв'язаних елементів: модель планування (регулювання); імітаційна модель формування процесу; внутрішній (імітаційний) адаптер; зовнішній (об'єктний) адаптер. Необхідність адаптації обумовлена, передусім, інтенсивними структурними зрушеннями і безперервним ускладненням економічних об'єктів і їх оточення. Згідно закону необхідної різноманітності загальної теорії систем, це вимагає адекватного ускладнення підсистеми, що управляє, включаючи особливі організаційно-економічні механізми і принципи формування стратегії зросту і розвитку підприємства. У зв'язку з цим проблеми його адаптації до середовища, що змінюється, поступово вийшли на одне з перших місць у розвитку теорії стратегічного управління, відповідно змінювалися предмет і завдання стратегічного планування та управління, методи вибору рішень і зміст стратегії [5].

Стратегічний підхід. Стратегічне управління підприємством - це діяльність, пов'язана з постановкою цілей і завдань на тривалий період часу, що означає вибір одного з альтернативних напрямів його економічного розвитку, впровадження нових технологій у виробництво і управління, з підтриманням взаємовідносин між підприємством і зовнішнім середовищем, які дозволяють підприємству досягти своїх цілей відповідно до його внутрішніми можливостями.

На думку О.П. Пашенко, стратегічне управління розвитком підприємства – це динамічний процес, що базується на використанні потенціалу підприємства, орієнтується на отримання довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні цілей функціонування (відповідно до змін, що відбуваються у зовнішньому

середовищі) шляхом інноваційної спрямованості, зростання обсягів господарювання, реструктуризації підприємств або антикризового управління їхнім розвитком тощо. Таким чином, процес стратегічного управління розвитком підприємства ґрунтується на прийнятті комплексу управлінських рішень стосовно деталізації заходів в складі загального напрямку розвитку та координації цих процесів. Вибір і формування стратегії дозволяють підприємству визначити напрямки та способи руху до цілей [6, с. 102-103].

Інноваційний підхід. Вітчизняний економіст-практик, В.С. Найдюк характеризує інноваційний розвиток підприємства як процес спрямованої закономірної зміни стану підприємства, що залежить від інноваційного потенціалу цього підприємства та джерелом якого є інновації, що створюють якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації уміння знаходити нові рішення, ідеї та у результаті винаходів [7, с. 256].

Група українських вчених на чолі із П.П. Микитюк виокремили такі основні напрями інноваційного розвитку підприємства в сучасній економіці:

1. Комплексна механізація і автоматизація виробництва, яка сприяє інтенсифікації виробництва, зростанню продуктивності праці.

2. Хімізація виробництва, яка знижує витрати виробництва і підвищує ефективність діяльності підприємства на ринку.

3. Електрифікація виробництва. На основі електрифікації здійснюють комплексну механізацію та автоматизацію виробництва, впроваджують прогресивну технологію.

4. Електронізація виробництва - підвищує продуктивність праці, скорочує час отримання інформації, збільшує швидкість виробничого процесу.

5. Створення і впровадження нових матеріалів, що володіють якісно новими ефективними властивостями (жароміцних, надпровідність, корозійної і радіаційною стійкістю), дозволяє підвищувати конкурентоспроможність виробленої продукції.

6. Освоєння нових технологій вирішує багато виробничих та соціально- економічних проблем. [8, с. 30-31].

Комплексний підхід – це врахування технічних, екологічних, економічних, організаційних, соціальних, психологічних та інших аспектів менеджменту та їх взаємозв'язок. Комплексний підхід до управління розвитком підприємства враховує та поєднувати різнобічні аспекти, які дозволяють отримати найбільш бажаний кінцевий результат при мінімізації негативних чинників. Він являє собою логічний спосіб мислення, відповідно до якого процес вироблення, обґрунтування та прийняття будь-якого рішення відштовхується від загальної мети діяльності підприємства. Даний підхід дозволяє на науковій основі зіставити напрями розвитку і необхідні для їх досягнення ресурси, а це в свою чергу, означає необхідність внутрішньої єдності процесу управління, що надає можливість досягнення максимального фінансового результату, знизити ризик, покращити конкурентні позиції підприємства [9, с. 45].

Функціональний підхід довгий час вважався єдиним для організації операційної та управлінської діяльності як для виробничих підприємств, так і для підприємств сфери послуг. Функція – це сукупність процесів у знятому вигляді. Роль функціонального підходу, що розглядається як безперервна серія взаємопов'язаних управлінських функцій, які становлять основу організації процесу управління, полягає в тому, що забезпечуючи високу продуктивність праці, він стимулював здобуття професійної спеціалізації, спрощував процеси управління, зменшував споживання матеріальних ресурсів, покращував координацію робіт, надавав повноту влади функціонерам – керівникам підрозділів. Особливість функціонального підходу полягає в його комплексності. Дійсно, розглядаючи систему з боку функцій і відволікаючись від її внутрішнього змісту, який, як правило, виключно різноманітний щодо складу і природи процесів, що відбуваються, ми нібито в цілому охоплюємо цю різноманітність в її підсумковому вияві – поведженні системи [10, с. 147].

Маркетинговий підхід. Маркетингове управління як процес формування і спрямування системної маркетингової взаємодії функціональних підрозділів підприємства

щодо залучення, збереження і розвитку споживачів, побудований на принципах холізму (децентралізація управління, відкрите прийняття рішень, реалізація свободи кожного учасника процесу, розвинений інформаційний зв'язок у системі). За умов впровадження маркетингового підходу до управління підприємством, запускається процес еволюції взаємодії як окремих осіб, так і функціональних підрозділів зі споживачами й між собою, формується холістське поле – поле цілісності, в результаті творчої активності якого отримуються нові цінності, а ефект від взаємодії елементів системи перевищує суму ефектів діяльності кожного елемента окремо. Ця емерджентність сприяє збільшенню ступеня задоволення потреб усіх зацікавлених сторін, розвитку довготривалих партнерських відносин зі споживачами, заснованих на лояльності та довірі [11, с. 260].

Процесний підхід. Згідно з процесним підходом, управління розглядається як сукупність взаємопов'язаних процесів, а кожний процес – як сукупність цілеспрямованих операцій (підпроцесів). Реалізація цього принципу кардинально змінює підхід до управління, основою якого, є ієрархічна організаційна структура. Бізнес-процеси дозволяють реалізувати всі види діяльності суб'єкта господарювання [12, с. 328]. Основною метою процесно-орієнтованого управління є створення цінності для споживача; досягнення зростання обсягів продажу, збільшення частки ринку. Ефективність управління оцінюється за результативністю бізнес-процесів; задоволенням потреб клієнтів; зростанням їх кількості.

В рамках процесного підходу цікавим для побудови системи управління розвитком підприємства є бізнес-інжиніринг. Вибір цієї техніки потребує відмови від традиційних поглядів на управління, їх ретельного переусвідомлення, тому у сьому світі бізнес-інжиніринг це не набув масового поширення. Крім того, характерною ознакою сучасних тенденцій вітчизняного менеджменту є практично повна відсутність якісної нефінансової інформації про підприємство. Вирішення задачі чіткого опису бізнесу означає радикальну зміну моделі управління підприємством – перехід від спонтанного рішення поточних проблем до командної роботи за формалізованими процедурами. В цілому, це трансформація моделі управління, яка основана виключно на інтуїції в сучасні стандарти професійного менеджменту, який опирається на застосування методів бізнес-інжинірингу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні важливі висновки: методологічні підходи до управління розвитком підприємства, в сучасних умовах, як правило, використовуються спільно в різних пропорціях та комбінаціях. Така ситуація обумовлена швидкими змінами ринкового середовища, з одного боку, та внутрішній функціональній складністю діяльністю підприємства, з іншої. Отримані результати муь бути використані при розробці практичноорієнтованої системи управління розвитком конкретного підприємства з урахуванням специфіки його функціонування.

Список використаних джерел:

1. Григоренко О.С. Еволюція системи управління підприємством в умовах глобальних змін / О. С. Григоренко // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2016. – Вип.10. – С. 912 – 916.
2. Новаківський І.І. Система управління підприємством в інформаційному суспільстві / І.І. Новаківський // дис. ... доктора економ. наук: 08.00.04; Національний університет «Львівська політехніка». – 2017. – Львів: б.п. – 494 с.
3. Харченко В.А. Сутність системи управління розвитком промислового підприємства / В.А. Харченко // Економіка промисловості. – 2013. – №4(64). – С. 100 – 110.
4. Мілаш І.В. Зміст поняття «адаптивне управління» в сучасних реаліях функціонування вітчизняних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5904/1/126.pdf>.
5. Пашенко О.П. Стратегічне управління розвитком підприємства / О.П. Пашенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - № 2, Т. 2. – С. 99 – 103.
6. Найдюк В.С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств / В.С. Найдюк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 251 – 263.
7. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник / За ред. П. П. Микитюка. – Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. – 224 с.

8. Леонов С.В., Кривич Я.М. Комплексний підхід до управління інноваційним потенціалом банку / С.В. Леонов, Я.М. Кривич // Збірник наукових праць ЧДТУ. – 2009. – Вип. 22. – С. 45 – 49.
9. Кононова І.В. Аналіз підходів до управління підприємством у сучасних умовах / І.В. Кононова // Прометей. – 2013. – 1(40). – С. 146 – 151.
10. Чайка І. П. Сучасна концепція маркетингового управління діяльністю підприємства/ І.П. Чайка // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 1. – С. 257-262.
11. Загородна О.М. Функціональний та процесний підходи до управління / О.М. Загородна // Матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Актуальні задачі сучасних технологій – 2016 - 17-18 листопада. – С. 328-329.

References:

1. Hryhorenko, O.S. (2016) Evoliutsiia systemy upravlinnia pidpriemstvom v umovakh hlobalnykh zmin. *Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, issue10, 912 – 916 [in Ukrainian].
2. Novakivskiy, I.I. (2017) Systema upravlinnia pidpriemstvom v informatsiinomu suspilstvi. Doctor's thesis. Lviv: N.p. [in Ukrainian].
3. Kharchenko, V.A. (2013). Sutnist systemy upravlinnia rozvytkom promyslovoho pidpriemstva. *Ekonomika promyslovosti*, 4(64), 100 – 110 [in Ukrainian].
4. Milash, I.V. (2016). Zmist poniattia «adaptivne upravlinnia» v suchasnykh realiakh funktsionuvannya vitchyznianskykh pidpriemstv. Retrieved from <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5904/1/126.pdf> [in Ukrainian].
5. Pashchenko, O.P. (2011). Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpriemstva. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 2, Vol. 2, 99 – 103 [in Ukrainian].
6. Naidiuk, V.S. (2013). Sutnist ta peredumovy innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 3, 251 – 263 [in Ukrainian].
7. Mykytiuka, P.P. (Eds.). (2015). Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstva. *Ternopil: PP «Prynter Inform»* [in Ukrainian].
8. Lieonov, S.V., Kryvych, Ya.M. (2009). Kompleksnyi pidkhid do upravlinnia innovatsiinyim potentsialom banku. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*, issue 22, 45 – 49 [in Ukrainian].
9. Kononova, I.V. (2013). Analiz pidkhodiv do upravlinnia pidpriemstvom u suchasnykh umovakh. *Prometei*, 1(40), 146 – 151 [in Ukrainian].
10. Chaika, I.P. (2017). Suchasna kontsepsiia marketynhovoho upravlinnia diialnistiu pidpriemstva. *Ekonomichnyi analiz*, Vols 1, 257 – 262 [in Ukrainian].
11. Zahorodna, O.M. (2016). Funktsionalnyi ta protsesnyi pidkhody do upravlinnia: V Mizhnarodna naukovotekhnichnoi konferentsiia molodykh uchenykh ta studentiv “Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii”, 328-329 [in Ukrainian].

SHPYLOVA Vira Oleksiyivna,

Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Head of the Department of economics, finance accounting and auditing,
Cherkasy branch Private Higher Education Institution
"European University", Cherkasy, Ukraine
vera_bsh.21@ukr.net

KOTKALOVA-LYTVYN Inna Volodymyrivna,

Candidate of economic sciences, Associate professor,
Department of Management and Marketing
Private Higher Education Institution
«European University», Kyiv, Ukraine
vera_bsh.21@ukr.net

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ENTERPRISE DEVELOPMENT MANAGEMENT

Abstract.

Introduction. Nowadays exists a need to systematize available methodological approaches to enterprise development management, as far as this problem remains insufficiently researched. At the same time, in circumstances of market relations dynamic development, one of the main factors of domestic enterprises competitiveness in the long-term perspective, is existence of an effective management system oriented on development of the economic system.

Methods. The research was conducted using such methods of scientific cognition as synthesis, analysis, systematization and generalization.

Results. Obtained results can be used for the purpose of designing practically oriented management system for the development of a particular enterprise, taking into account specifics of its functioning.

Originality. *Scientific findings regarding identified issues are fragmentary, concentrating on one or several certain approaches; At the same time author's research is of all-inclusive generalizing nature, highlighting and characterizing all existing management paradigms from the perspective of ensuring development of an enterprise.*

Conclusion. *Conducted research made it possible to formulate following important conclusions: methodological approaches to the management of enterprise development, in modern circumstances, are usually used jointly in different proportions and combinations. This situation happens due to rapid changes in the market environment, on the one hand, and internal functional complexity of the enterprise, on the other.*

Key words: *enterprise management, enterprise development, management theories, methodological approaches.*

*Одержано редакцією: 24.11.2017
Прийнято до публікації: 11.12.2017*

УДК 332.146.2: 33.3(045)

ЯЦЕНКО Олександр Володимирович,
д.е.н., професор, професор кафедри економіки
підприємства, обліку та аудиту
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
alleksan74@ukr.net

ОСВІТА ТА КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ, ЯК БАЗИС РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНУ

Досліджено теоретичні та методологічні основи впливу рівня освіти і культури ведення бізнесу на розвиток ділового середовища регіонів України.

Розглянуто об'єктивні причини недостатнього вдосконалення навчального процесу та підвищення якості підготовки бізнесмена. В даний час процеси розвитку інноваційної економіки стримуються проблемами фінансування науки; модернізації бази наукових лабораторій та інститутів; підготовки інноваційно активних і інноваційно сприйнятливих кадрів фахівців; відставанням в науково-технічному забезпеченні навчального процесу; недостатньою інноваційною сприйнятливістю бізнесу і його низькими фінансовими можливостями; недостатньою інноваційною інфраструктурою регіонів. Сформульовано показники якості, до яких необхідно прагнути, і, які повинні забезпечити культурну основу професійного світогляду підприємця. Досліджено, що базис культури діяльності бізнесменів повинен бути моральним, тобто відповідати позачасовим, справжнім правилам людської природи. Зазначено, що модернізацію економіки необхідно починати з освіти, підвищення зацікавленості суб'єктів в науковій діяльності, інноваційної активності і сприйнятливості.

Ключові слова: *культура, культура ведення бізнесу, підприємець, підприємництво, ділове середовище регіону.*

Постановка проблеми. Як показує зарубіжний і вітчизняний досвід стабільний економічний розвиток регіонів в значній мірі визначається рівнем активності суб'єктів підприємництва. Більш того, одним з найважливіших критеріїв ефективності соціально-економічного функціонування регіону є розвиток малого підприємництва. Однак, існує величезний розрив між досягнутим рівнем розвитку регіонального малого підприємництва і рівнем, необхідним для забезпечення сталого розвитку регіонів.

У цих умовах найважливішим завданням регіонального управління є концентрація матеріальних, фінансових, людських, інформаційних ресурсів щодо формування сприятливого підприємницького середовища, що забезпечує динамічний розвиток

підприємництва, і створення системи моніторингу факторів середовища, які впливають на розвитку малого підприємництва.

Ухвалення ефективних управлінських рішень по створенню і розвитку підприємницького середовища диктує необхідність розробки відповідного науково-методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певний внесок у розвиток теорії і практики формування і розвитку підприємницького середовища внесли вітчизняні та зарубіжні економісти: Альберт М., Вавра В., Друкер П., Котлер Ф., Майтан Ш., Мескон М. Х., Славик Ш., Стрікленд Дж., Томпсон А. А., Хоскінг А., Хедоурі Ф., Шумпетер Й., А. Блінова, З. Варналія, Т. Васильціва, О. Дикого, С. Дриги, Ю. Єханурова, Н. Захарченка, А. Зудіна, В. Зянька, Л. Костіна, Г. Кузнецова, Т. Лужанської, Д. Ляпіна, В. Ляшенка, В. Мальцева, М. Мельник, О. Русакової, С. Соколенка, Г. Чижикова, М. Юденко та ін. В їх працях висвітлюються окремі питання, що стосуються характеристики підприємницького середовища. Незважаючи на те, що дана тема дослідження не залишена без уваги вченими, аналіз проведених досліджень дозволяє зробити висновок про невирішеність цілого ряду проблем, зокрема важливості соціокультурних особливостей ведення бізнесу.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження впливу рівня освіти і культури ведення бізнесу на розвиток ділового середовища регіонів України. Результати дослідження дадуть змогу розробити та запровадити політику як регіонального так і державного рівня, відповідну специфічним особливостям кожної території або регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою складовою життя сучасного бізнесмена стає постійне засвоєння і генерування інформації. Знання, за образним зауваженням П. Друкера [1], «не можуть подовжити людині руку», але розширюють його можливості, допомагають «підняти людину на плечі попередників». Знання, організовані в систему, підвищують професійну компетентність бізнесмена і дозволяють направити його дії на досягнення поставлених цілей.

Безумовно, професіоналізм бізнесмен може придбати тільки в практичній діяльності, проте дана діяльність в сучасному світі не може бути продуктивною без спеціальної освіти. Тут доречно згадати висловлювання Найдьонова О. «Ми повинні зізнатися, що дійсно ніяка школа не може дати людині професійних навичок і зробити його майстром якогось ремесла. Але настільки ж безсумнівно, що вона може сильно допомогти йому в цій справі. Найголовніше, що може дати вища школа, це особлива, їй одній притаманна культура. Ця культура перш за все дається атмосферою шкільних стін. Необхідно тільки зуміти поєднати на вищих щаблях учнівство, школу з практичною професійною роботою в житті. Потрібно, щоб шкільне навчання непомітно переливалося в професійну роботу. По суті в житті це так і буває» [2].

На жаль ситуація змінилася. На сьогоднішній день скорочення бюджетного фінансування і практик не сприяє вдосконаленню навчального процесу та підвищення якості підготовки бізнесмена. Для характеристики економічного стану найважливішого соціального інституту суспільства – системи освіти в цілому - можна скористатися практично будь-якими даними Держслужби статистики України [3]. Актуальність проблем вітчизняної освіти всіляко посилюється тією обставиною, що протягом 2000-2005 років (років економічного зростання!) частка людського капіталу у національному багатстві України знизилася з 55,7 % до 46,7 % [4]. Прагнення дослідити вплив на економічне зростання людського капіталу може призводити до несподіваних результатів – із зростанням частки учнів загальноосвітніх закладів України у 1993-2006 рр. темп економічного зростання зменшувався [5]. Ще гірша ситуація склалась в період з 2008-2017 р.р. Світова криза вимусила суспільство і бізнес ступити на шлях виживання, серед орієнтирів якого не простежувалось підвищення уваги до ролі людського капіталу як інтенсивного продуктивного чинника економічного розвитку.

Виникає питання: освіта – це суспільне благо чи послуга? Освіта – постачальник суспільного блага, якщо його перевести на приватну основу (приватизувати), воно просто перестане бути громадським, стане приватним благом, привілеєм нечисленних соціальних груп. Запровадження ринкових відносин в сферу освіти може призвести до остаточної деградації даної сфери і зниження економічного потенціалу країни. Про це переконливо говориться в дослідженнях Т. Добка «Наука, культура і освіта: умова або перешкода економічного зростання?» [6].

Відомо, що знання, кваліфікація та інші здібності бізнесмена, його співробітників, що забезпечують успішний розвиток бізнесу, розглядаються сьогодні як капітал компанії і являють собою її нематеріальні активи. Сьогодні роль цих активів в забезпеченні життєздатності підприємницького середовища виходить на перший план, затуляючи собою значимість активів фінансових і матеріальних. Ця обставина визначає значимість професійних знань для особистості бізнесмена.

Дослідники цих тенденцій в США відзначають, що якщо пункт «цікавої роботи» в 1946р. стояв на шостому місці в системі ціннісних орієнтацій американців, то в 2015 – на першому [7]. Нова «еліта» постматеріалістів шукає самовираження поза традиційними стереотипами поведінки, висуваючи на перший план розвиток духовних потреб, прагнення до саморозвитку, поваги, особистої гідності і самостійності.

Так чи інакше, підготовка професіонала-бізнесмена має суттєві специфічні риси, які повинні бути відображені під час підготовки даного класу фахівців. Справа в тому, що для бізнесмена притаманна інтелектуальна праця, а його знання і компетенція – це ті засоби праці, якими він оперує в процесі своєї діяльності.

Перш, ніж готувати фахівця потрібно чітко сформулювати показники якості, до яких необхідно прагнути і які повинні забезпечити культурну основу професійного світогляду. Моральні цінності повинні залишатися стрижнем, і в першу чергу під час здійснення бізнес-процесів. Тому освіта бізнесмена та формування культури ведення бізнесу нерозривні процеси.

Базис культури діяльності бізнесменів повинен бути моральним, тобто відповідати позачасовим, справжнім правилам людської природи. Можна зробити висновок, що, розвиваючи свій інтелект, а в найширшому розумінні – духовно – моральну суть своєї особистості, бізнесмен долучається до культури. Умисне ж загальмування розвитку культури і, як наслідок, якості, веде до деградації особистості бізнесмена, економіки і виробництва регіону.

Культура – це високий рівень розвитку будь-якої сфери людської діяльності або умов його життя. Культура ведення бізнесу є образ поведінки підприємців і уявлення про їх цінності. Культура характеризує рівень виховання, освіти, спілкування людей, їх духовний світ. Культура підприємництва складається з внутрішньої і зовнішньої культури підприємницьких фірм. Внутрішня культура відображає взаємини учасників бізнесу всередині фірми. Зовнішня культура втілює в собі дотримання правил культурної поведінки підприємців по відношенню до своїх постачальників, споживачів, покупців і іншим учасникам бізнес-операції, з якими контактує підприємець в процесі своєї діяльності.

Можливо виділити дві складові культури підприємництва.

1. Уявлення підприємця про цінності бізнесу. У кожного підприємця існує своя шкала цінностей, свої цілі, своя точка зору на споживачів, попит на товар, якість товару, способи розрахунків витрат і прибутку.

2. Правила і норми поведінки під час проведення бізнес-операцій. Кожен підприємець встановлює для себе певні правила і норми поведінки, необхідні для успішної співпраці з учасниками операцій.

Конкретне поведінка – поведінка підприємця в процесі проведення будь-якої бізнес-операції, де він втілює в життя засвоєні ним правила і норми культурної поведінки.

Культура підприємництва включає в себе кілька галузей, в яких найбільш часто відбувається її прояв: культуру обслуговування, культуру торгівлі, адміністративно-управлінську культуру. Культура підприємництва не є самостійним процесом, вона об'єднує як культуру підприємця, так і культуру інших учасників бізнес-операції, культуру працівників, культуру споживачів і покупців [8].

Культура генерує певні норми поведінки. Тому одним з важливих показників якості особистості бізнесмена є нормативність поведінки. Парадоксальні впровадження «Свобода особистості – це усвідомлена необхідність», чітко відображає сутність прийнятих певних норм поведінки. Так, на думку Т. Парсонса, що описує бізнесмена, «навіть люди, які вважають себе абсолютно вільними і незалежними, завжди пов'язані нормативним символічним взаємопроникненням. Воно засноване на усвідомленому або несвідомому засвоєнні загальних символів, що обов'язково входять в сукупність культурних традицій» [9].

Даний закон має силу етичного постулату – що важливо одній людині, то важливо всім. Вільна людина – це людина, діяльність якої заснована на знанні морального закону [10].

Але в той же час культура та моральні цінності суспільства можуть заважати розвитку ділового середовища через несприйняття певних наслідків існування «бізнес-прошарку». Так, в даний час страх перед розшаруванням суспільства на багатих і бідних є однією з найважливіших тенденцій в громадській думці. Хоча цей процес є природним і неминучим, в очах людей він небезпечний і негативно позначається на багатьох сторонах життя суспільства. Це пов'язано перш за все з демографічними проблемами: падіння народжуваності, висока смертність внаслідок падіння рівня життя більшої частини населення. Безумовно, пов'язано і з економічним аспектом: безробіття, страйки і т.д. Позначиться і на культурно-моральній атмосфері: зниження престижу освіти, рівня загальної культури, зниження цінностей духовно-моральних, поява егоїзму, індивідуалізму і т.д. Розшарування на бідних і багатих приведе на думку респондентів до росту злочинності, соціально-психологічної напруженості, невпевненості в майбутньому і так далі.

Кант І. [11] приміряв дві трансцендентні сутності в творчій діяльності людського генія – красу природи і красу душі. Основою такої діяльності слугує категоричний імператив: роби таким чином, щоб максима твоєї волі мала силу загального законодавства та моралі. Не випадково сучасний вчений професор Д. Ікеда, спираючись на досвід «японського дива», говорить, що «... будь-які нововведення, в тому числі демократія і ринкова економіка, повинні в кожному окремому випадку зароджуватися в надрах культури, вирости в нагальну потребу, тактовно пристосуватися до традицій, звичаїв, національного менталітету; тут важливі уважний підхід і ретельно продумана стратегія, яка виходить із ініціативи самої нації» [12].

Підприємницька діяльність, як уже можна було зрозуміти, праця досить нелегка, що вимагає мобілізації всіх людських здібностей і зусиль. Взагалі саме діяльнісний компонент найбільш важливий у підприємстві, який до того ж набуває інше змістовне навантаження. Раніше праця фактично проголошувалася заради самої праці, була по суті "безкорисливою" і спрямованою на задоволення в першу чергу громадських інтересів. Підприємницьку працю в першу чергу спрямовано на задоволення особистих інтересів. Але "думаючи про власну вигоду, підприємець незмінно вирішує завдання суспільного розвитку", бо саме "служіння суспільству приносить прибуток". І сама зміна спрямованості діяльності робить підприємницьку працю привабливою.

Дуже цікавим видається дослідження Грішаєва С. постаті сучасного центрального актора ділового середовища – бізнесмена. Можна сказати, що виведений в результаті дослідження вигляд типового підприємця це в деякому сенсі – людина майбутнього, це "громадянин громадянського суспільства". Складання соціального портрету сучасного підприємця здійснено за допомогою аналізу численних публікацій, присвячених цій темі і матеріалів соціологічного дослідження. Деякі автори схильні зараховувати підприємців до

представників "особливої соціальної групи, що має свої цінності", що видається не зовсім правомірним. Наведені різними авторами характеристики вітчизняного підприємця різноманітні і деякі з них мають такі самі смислове навантаження [13].

По-перше, необхідно вказати, що практично будь-яка література по підприємництву звертає увагу на деякий особливий "дух підприємництва", який, на нашу думку, найбільшою мірою пов'язаний з їх вираженою схильністю до лідерства та певною системою цінностей. При цьому відзначають також і особливі ділові якості – "особливу енергетику" підприємця: це, безсумнівно, ініціативність і підприємливість, ділова активність, вміння діяти в умовах нестачі інформації (автори називають це особливим "чуттям", яке виробляється в самому процесі підприємницької діяльності), наполегливість і вміння брати відповідальність на себе.

Як схильність до підприємницької діяльності відзначаються також і особливі психологічні характеристики особистості: сприйнятливості до змін, схильність до новаторства, інноваціям, ризику і одночасно стійкість до стресів. І останню групу особливих якостей підприємця становлять так звані комунікативні здібності та культура спілкування.

Економічні характеристики: прагнення до примноження багатства, до інновацій і їх здійснення. Соціальні характеристики: ініціативність, організаторський талант, включаючи вміння здійснювати організацію та реорганізацію соціально-економічних механізмів, готовність ризикувати. І психологічні характеристики: присутність творчого початку і прагнення до новизни, до самостійності, бажання домогтися або досягти найвищих цінностей [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Розвиток ділового середовища регіонів в сучасних умовах неможливий без реалізації стратегії підвищення рівня освіти і культури ведення бізнесу. Перехід економіки на інноваційний шлях вимагає реального базису, що дозволяє забезпечити стратегію інноваційного розвитку. В даний час процеси розвитку інноваційної економіки стримуються проблемами фінансування науки; модернізації бази наукових лабораторій та інститутів; підготовки інноваційно активних і інноваційно сприйнятливих кадрів фахівців; відставанням в науково-технічному забезпеченні навчального процесу; недостатньою інноваційною сприйнятливостю бізнесу і його низькими фінансовими можливостями; недостатньою інноваційною інфраструктурою регіонів. У зв'язку з цим об'єктивно необхідними стають інтеграційні зв'язки науки, освіти і виробництва, формування просторово локалізованих інноваційних підсистем регіону. Розробка теорії, методології та практики управління інноваційним розвитком регіонів, інтеграційної зв'язності науки, освіти і виробництва не тільки окремих регіонів, а й транскордонних територій є актуальною проблемою. Модернізацію економіки необхідно починати з освіти, підвищення зацікавленості суб'єктів в науковій діяльності, інноваційної активності і сприйнятливості.

Розвиток інноваційної економіки передбачає не тільки впровадження нових техніки і технологій, а й зміну морально-етичного устрою. Для вирішення завдання формування інноваційної економіки важливі як соціально-економічні, так і соціально-культурні трансформації, зміни макро-економічної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ.: Уч. Пос. М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – с.272.
2. Найдюнов О. Г. Філософські аспекти історичного розвитку концептуальних основ вищої освіти / О. Г. Найдюнов // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 305-309.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
4. Шумская С.С. Национальное богатство: методологические подходы и оценки по Украине // Экономическая теория. – 2006. – № 4. – С. 62-76.
5. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 19-30.
6. Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту = "Что такое хорошо": учимся ценить и оценивать высшее образование=Quality matters: how to value and evaluate higher education : навч. посіб. / [за ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової та ін.]. – Львів : Компанія " Манускрипт", 2014. – 572 с.

7. The Values Americans Live by L. Robert Kohls. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.cmc.edu/pages/faculty/alee/extra/American_values.html - 27.03.2017 р.
8. Егорова Е.Н., Логинова Е.Ю. Коммерческая деятельность / Учебное пособие. – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 80 с.
9. Parsons T. The Professions and Social Structure (1939) // Parsons T. Essays in Sociological Theory (Revised Edition). New-York The Free Press, 1966. p. 34-46.
10. Кейс-стаді: архітектура і можливості / Ю. П. Сурмін ; Навч.-метод. центр "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні" ; [ред. Я. Орос]. – Київ : Навч.-метод. центр, 2012. – 336 с.
11. Иммануил Кант. Прологмени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. Переклад з німецької Віталія Терлецького. — Київ: ППС-2002, 2005. — 178 с. ISBN 966-96471-1-8.
12. Urbain, Olivier: Daisaku Ikeda's Philosophy of Peace: Dialogue, Transformation and Global Citizenship. I.B. Tauris, 2010; ISBN 978-1-84885-304-1.
13. Гришаев С.В., Немировский В.Г. Социальный портрет молодого предпринимателя // Социальные исследования. - 1999 - №5. - С.41-43.
14. Менеджмент для магістрів: підручник: у 2 т. / за ред. О. Ф. Балацького, О. М. Теліженка. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2011.

References:

1. Drucker, P.F. (2000) Tasks of management in the XXI century. *Yzdatel'skiy dom «Vyl'yame»*, 272 [in Russian].
2. Naidenov, O. G. (2014) Philosophical aspects of historical development of conceptual foundations of higher education. *Hileya: naukovyy visnyk*, 87, 305-309 [in Ukrainian].
3. The State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Shumskaya, S.S. (2006) National wealth: methodological approaches and assessments in Ukraine *Ėkonomycheskaya teoriya*, 4, 62-76 [in Russian].
5. Radionova, I. (2009) Economic growth with the participation of human capital. *Ekonomika Ukrayiny*, 1, 19-30 [in Ukrainian].
6. Dobka, T., Golovjanko, M., Kaykova, O. (2014) Imperative of quality: learn to appreciate and evaluate higher education = "What is good": learn to value and evaluate higher education = quality issues: how to value and evaluate higher education: curriculum. Manual. *L'viv : Kompaniya "Manuskrypt"*, 572 [in Ukrainian].
7. Kohls, L. Robert. The Values Americans Live [Electronic resource]. – Access mode: http://www1.cmc.edu/pages/faculty/alee/extra/American_values.html [in English].
8. Yegorova, E.N., Loginova, E.Yu. (2010) Commercial activity. *Tambov: Yzd-vo HOU VPO THTU*, 80 [in Russian].
9. Parsons, T. (1939). The Professions and Social Structure *New York The Free Press*, 34-46 [in English].
10. Surmin, Yu P. (2012) Case Studies: Architecture and Opportunities. *Kyiv : Navch.-metod. tsentr*, 336 [in Ukrainian].
11. Kant, I. (2002) Prolegomenes to every future metaphysil, which can appear as a science. *Kyiv: PPS-2002, 2005*, 178 [in Ukrainian].
12. Urbain, O. (2010) Daisaku Ikeda's Philosophy of Peace: Dialogue, Transformation and Global Citizenship. *I.B. Taurus* [in English].
13. Grishaev, S.V., Nemirovsky's, V.G. (1999) Social Portrait of a Young Entrepreneur. *Sotsyal'nye issledovaniya*, 5, 41-43 [in Russian].
14. Balatsky, O. F., Telizhenko, O. M. (2011) Management for masters. *Sumy: VTD "Universytet's'ka knyha* [in Ukrainian].

YATSENKO Oleksandr Volodymyrovych,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Economics, Accounting and Audit,

Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, Cherkasy, Ukraine

alleksan74@ukr.net

EDUCATION AND CULTURE OF BUSINESS MANAGEMENT, BASIS OF BUSINESS ENVIRONMENT DEVELOPMENT IN REGION

Abstract.

Introduction. *The development of the business environment of the regions in modern conditions is impossible without implementing the strategy of raising the level of education and business culture. The transition of the economy to the innovative way requires a real basis, which allows to provide a strategy for innovation development. At present, the processes of developing an innovative economy are constrained by the problems of financing science; modernization of the base of scientific laboratories and institutes; preparation of innovatively active and innovative susceptible specialists; Lack of scientific and*

technical support of the educational process; lack of innovative business susceptibility and low financial capacity; insufficient innovative infrastructure of the regions.

Purpose. *The purpose of the article is to study the impact of the level of education and business culture on the development of business environment in Ukraine's regions.*

Methods. *The theory and methodology of the dissertation are based on the fundamental works of domestic and foreign economists in the field of regional economy, the allocation of productive forces, the theory of integration.*

Results. *The results of the study will enable the development and implementation of policies at both regional and national levels, corresponding to the specific characteristics of each territory or region.*

Originality. *The objective reasons for insufficient improvement of the educational process and improvement of the quality of businessman's training are considered.*

Conclusion. *The development of the business environment of the regions in modern conditions is impossible without implementing the strategy of raising the level of education and business culture. At present, the processes of developing an innovative economy are constrained by the problems of financing science; modernization of the base of scientific laboratories and institutes; preparation of innovatively active and innovative susceptible specialists; Lack of scientific and technical support of the educational process; lack of innovative business susceptibility and low financial capacity; insufficient innovative infrastructure of the regions. In this regard, the integration links of science, education and production, the formation of spatially localized innovation subsystems of the region become objectively necessary. Development of the theory, methodology and practice of innovative development of regions management, integration of science, education and production of not only individual regions, but also cross-border territories is an urgent problem.*

Key words: *culture, business culture, entrepreneur, entrepreneurship, business environment of the region.*

*Одержано редакцією: 23.11.2017
Прийнято до публікації: 10.12.2017*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГОНТА Олена Іванівна, д.е.н., професор, директор Навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету, м. Чернігів, Україна.

ГУНЧЕНКО Марія Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри менеджменту і логістики, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава, Україна.

ДЕМКО Валентина Сергіївна, аспірант спеціальності «Економіка», Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь, Україна.

ЖАВОРОНОК Артур Віталійович, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

ЗАЧОСОВА Наталія Володимирівна, д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ИВАНОВА Татьяна Ивановна, ст. преподаватель кафедри финансов и кредита, УО «Гомельский государственный университет им.Ф. Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь.

КАБАЙ Вікторія Олегівна, здобувач кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна.

КИРИЛЮК Євген Миколайович, д.е.н., професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

КИРИЛЮК Ірина Миколаївна, викладач кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

КОТЬКАЛОВА-ЛИТВИН Інна Володимирівна, к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту та маркетингу ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, Україна.

КУНДСЄВА Галина Олексіївна, к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна.

ЛСОГОР Лариса Сергіївна, д.е.н., професор, завідувач відділу соціальних проблем ринку праці Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, м. Київ, Україна.

МАКЛАКОВ Сергій Миколайович, аспірант кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна.

МЕЛЬНИК Антон Валерійович, аспірант кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна.

НИЖНИК Ірина Олегівна, аспірант кафедри економіки Уманського національного університету садівництва, м. Умань, Україна.

ПАСЄКА Анна Сергіївна, к.е.н., доцент, докторант кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна.

ПАСЕКА Станіслава Раймондівна, д.е.н., професор, професор кафедри туризму, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

САДОВА Уляна Ярославівна, д.е.н., професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.

СЕМИКІНА Марина Валентинівна, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та підприємництва ЦНТУ, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна.

ФЕДОСЕНКО Людмила Васильевна, к.э.н., доцент, доцент кафедри финансов и кредита, УО «Гомельский государственный университет им.Ф.Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь.

ЦИГИЛИК Юлія Михайлівна, студент кафедри програмного забезпечення, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.

ЦИМБАЛ Надія Василівна, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна.

ШПИЛЬОВА Віра Олексіївна, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту ПВНЗ «Європейський університет», Черкаська філія, м. Черкаси, Україна.

ЯЦЕНКО Олександр Володимирович, д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємства, обліку та аудиту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ЗМІСТ

Гонта О. І., Жаворонок А. В. Податкова система України: сучасний стан та напрями вдосконалення.....	3
Зачосова Н. В. Управлінські проблеми забезпечення фінансової підсистеми економічної безпеки національної економіки України	10
Кирилюк Є. М., Гунченко М. В. Логістичні риси міграційних процесів в умовах глобалізації.....	21
Кирилюк І. М. Складники новітньої системи державного регулювання та контролю у сфері безпечності продукції тваринництва в Україні	29
Кундєєва Г. О. Інтеграційна модель забезпечення продовольчої безпеки за принципами автаркії.....	40
Лісогор Л. С. Підготовка конкурентоспроможних фахівців системою вищої освіти: проблеми та перспективи.....	48
Маклаков С. М. Соціально-економічна мотивація персоналу: функціонально-змістовний опис.....	54
Нижник І. О. Задоволення продовольчих потреб населення України: стан проблеми та перспективи її вирішення.....	61
Пасєка А. С. Маркетингові характеристики ринку праці України.....	73
Пасєка С. Р., Демко В. С. Сільський зелений туризм як запорука розвитку сільських територій.....	80
Садова У. Я., Цигилик Ю. М. Кластери і кластерні ініціативи розвитку ІТ-сектору регіону.....	87
Семикіна М. В., Мельнік А. В., Кабай В. О. Деформація мотиваційних чинників у сфері праці як передумова формування міграційних настроїв вітчизняних працівників.....	95
Федосенко Л. В., Иванова Т. И. Финансовый рынок и распределительные отношения в контексте экономического роста (на примере Республики Беларусь)	106
Цимбал Н. В. Комплексна оцінка людського капіталу як засобу економічної безпеки підприємства	119
Шпильова В. О. Управління стратегічним розвитком підприємства	128
Шпильова В. О., Котьякалова-Литвин І. В. Методологічні підходи до управління розвитком підприємства.....	133
Яценко О. В. Освіта та культура ведення бізнесу, як базис розвитку ділового середовища регіону.....	139
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	146

CONTENTS

Gonta O. I., Zhavoronok A. V. Tax System of Ukraine: Current Status and Improvement Directions	3
Zachosov A N. V. Management Problems of Financial Subsidys Security in Economic Security System of the National Economy of Ukraine	10
Kyryliuk Y. M., Hunchenko M. V. Logistic lineament of migration processes in the context of globalization	21
Kyryliuk I. M. Components of the New State Regulation and Control System in the Field of Animal Production Safety in Ukraine	29
Kundeeva G. O. Integration Model for Ensuring Food Security on the Autarchy Principle	40
Lisogor L. S. Schooling of the Competitive Professionals by Higher Education System: Problems and Prospects.....	48
Maklakov S. M. Socio-Economic Motivation of Staff: Functional and Content Description	54
Nyzhnyk I. O. Satisfaction of Food Requirements of the Ukrainian Population: Problem State and Prospects for its Decision	61
Pasieka A. S. Marketing Characteristics of the Ukrainian Labor Market	73
Pasieka S. R., Demko V. S. Rural Green Tourism as the Pledge of Agricultural Territories Development.....	80
Sadova U. Y., Tsyhylyk Y. M. Clusters and Cluster Initiatives of the Region's IT-sector Development	87
Semikina M. V., Melnik A. V., Kabai V. O. Deformation of Motivation Factors in the Labor Sphere as a Preliminary Formation of Migration Settles of Domestic Employees.....	95
Fedosenko L. V., Ivanova T. I. Financial Market and Distribution Relations in the Context of Economic Growth (on the Example of the Republic of Belarus	106
Tsybal N. V. Complex Assessment of Human Capital as a Measure of Economic Security of the Enterprise	119
Shpylova V. O. Management by Strategic Development of Enterprise	128
Shpylova V. O. Kotkalova-Lytvyn I. V. Methodological Approaches to Enterprise Development Management	133
Yatsenko O. V. Education and culture of business management, basis of business environment development in region	139
ABOUT THE AUTHORS.....	146

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія економічні науки
№ 4. 2017.
(Частина 1)

Відповідальний за випуск
Зачосова Н. В.

Відповідальний секретар
Зачосова Н. В.

Комп'ютерне верстання
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 15.12.2017.
Формат 84x108/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 15. Обл. вид. арк. 14,7.
Замовлення № 58. Тираж 300 прим.

**Бізнес-інноваційний центр
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького**
18000, Україна, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
тел.: (0472) 32-93-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.